

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XI - 2

1961

Millî Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayınlanır

İ Ç İ N D E K İ L E R

- Alkım, Prof. Dr. U. Bahadır* : 1961 dönemi Tilmen Höyük ve Yesemek Kazıları 5—7
- Alp, Ord. Prof. Dr. Sedat* : Konya, Karahöyük kazısı 1961 8—9
- Aslanapa, Prof. Oktay* : Diyarbakır Sarayı kazısı ilk rapor (1961) 10—18
- Ataçeri, Ergon - Argavan, Suzan* : Bozcaada Ortaokul sahasında yapılan kazı hakkında ön rapor (1961) 19—20
- Beran, Thomas* : Bericht Über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre (1961) 21—25
- Erim, Kenan Tevfik* : Aphrodisias (Karia) kazıları (1961). 26—29
- Erzen, Prof. Dr. Afif - Bilgiç, Prof. Dr. Emin - Boysal, Doç. Dr. Yusuf - Öğün, Dr. Baki* : Van - Toprakkale kazı heyetinin 1960 yılı kısa çalışma raporu. 30—32
- Erzen, Prof. Dr. Afif - Bilgiç, Prof. Dr. Emin - Boysal, Doç. Dr. Yusuf - Öğün, Dr. Baki* : Van - Toprakkale kazı heyetinin 1961 yılı kısa çalışma raporu 33—35
- French, David* : Canhasan, Karaman : 1961 36—37
- Gagniers, Jean Des* : Rapport sur la Fouille de Laodicée (Août 1961) 38—39
- Hanfmann, George M. A. - Detweiler, Henri* : The Fourth Campaign at Sardis (1961) 40—45
- Kleiner, Prof. Dr. Gerhard* : Bericht über die Grabung in Millet im Herbst 1961 46—48
- Mellaart, James* : Çatalhöyük Excavations, 1961 49—52
- Puglisi, Salvatore M.* : Excavations of the Italian Mission at Arslantepe (Malatya). Season 1961 53—55
- Winfield, David* : Ayasofya - Trabzon. 1961 56—58

1961 DÖNEMİ TILMEN HÖYÜK VE YESEMİK KAZILARI

Prof. Dr. U. Bahadır ALKİM

İslâhiye dolaylarında dört yıldan beri Eski Eserler ve Müzler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına yapılmakta olan araştırmalara 1961 yılında da devam edilmiş ve Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Mühendis-Topograf Ferit Koper, Arkeolog Handan Alkım, Asistan Refik Duru, Foto Uzmanı Arkeolog Aziz Albek ve bir stajiyerden kurulu bir heyet 4 Ağustos — 1 Ekim 1961 tarihleri arasında Yesemek'te ve Tilmen Höyüğünde çalışmalarını geliştirmiştir*. Aşağıdaki satırlarda bu kazı ve sondajların sonuçlarını özetlemeğe çalışacağız.

I. Yesemek Çalışmaları : Eski Önasya'nın gerek M. Ö. II. ve gerek I. binyıllarında en büyük bazalt taşocağı ve heykel atelyesini temsil eden ve İslâhiye'nin 22 km. kadar güney-doğusunda bulunan Yesemek'te usta ve işçilerin oturdukları yeri tesbit etmek ve dolayısıyla çıkması muhtemel küçük buluntularla yüzlerce heykel taslağının tarihlendiril-

*İslâhiye bölgesindeki çalışmalarımız vesilesiyle Heyetimize göstermiş oldukları yardım ve kolaylıktan dolayı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Rüstem Duyuran'a, Prof. Dr. Afif Erzen'e, Şube Müdürü Hikmet Gürçay'a, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü, Necati Dolunay'a aynı Müzenin Müdür Muavini Osman Sumer'e, aynı Müze Uzmanlarından Nezih Fıratlı'ya, Gaziantep Müzesi Müdürü Sabahat Güğüş'e, Adana Müzesi Müdürü Hadi Altay'a, İslâhiye Kaymakamlığına, Belediye Başkanlığına, Millî Eğitim Memurluğuna, Malmüdürlüğüne, Orman Bölge Şefliğine ve Başöğretmen Mehmet Gül'e teşekkürlerimizi tekralamayı zevkli bir borç addetmekeyiz.

mesi hususunda yeni ip uçları elde etmek amacıyla bir sondaj yapıldı; sondaj yeri olarak da Taşocağı'na 800 m. kadar uzaklıkta olan Yesemek Höyüğü seçildi. Bu deneme kazısında (boyut 10×20 m.) 6,50 m. derinliğe inildi. En üst yüzeyde I. Dünya Savaşı sırasında terkedilmiş olan eski köy evlerinin temel kalıntıları, onların altında da Roma çağı keramik parçaları bulundu. Bir yangın tabakasını mütaakip Demir Çağı yapı katına ait duvar kalıntlarına rastlandı. (Res.1) Bol miktarda meydana çıkan tipik çanak-çömlek parçaları bu I. katın M. ö. I. binyılın ilk çeyreğine ait olduğunu muhtemel kılmaktadır. Bitmemiş bir bazalt sütun kaidesi, muhtelif perdah taşları, pek çok ezgi taşı (el değirmeni bazaltten) Yesemek Höyüğünün bu I. katında basit bir sekenenin, başka bir deyimle Taşocağı işçilerinin, oturduğuna işaret teşkil etmektedir. Sondaj çukurunda 2,5 m. çapında etrafı taşlarla örülü bir erzak silosu da meydana çıkarıldı (Res.2).

I. katın altında ince yangın tabakası onun altında da M. ö. II. bin yılına ait olduğu keramik buluntularından anlaşılan II. kat kalıntıları açıldı. I. kat silosunun bu II. katın içine kadar uzandığı görüldü. Plân vermiyen duvar parçaları ve yine bol miktarda monokrom (bazıları parlak) çanak-çömlek parçaları, bir kaç perdah taşı (bazaltten), ezgi taşı (alt ve üstlü) v. s. II. kat buluntuları arasındadır.

Yesemek Höyüğünün eteğinde, bitmemiş, üzeri kabartmalı bir sütun kaidesini (çap : I, 30 m.) daha 1955 araştırmalarımızda tesbit etmiştik. 1961 son-

dajının da gösterdiği gibi, Yesemek Höyüğünde kaliteli eşyanın bulunmamış olması bu Höyükte —evvelce tahmin ettiğimiz gibi— Taşocağı işçilerinin oturmuş olduklarını açıklamaktadır.

Bundan başka, Yesemek Taşocağının 220 m. kadar yakınında bu günkü Yesemek köyü sâkinlerinden Ömer Karataş'ın yaptırmakta olduğu evinin temelleri kazılırken —M.ö. II. binyıla ait oldukları anlaşılan— keramik parçaları bulunmuş, bunlar da Taşocağı ve Heykel Atelyesinin tarihlendirilmesi için ayrıca fayda sağlamıştır.

Bu suretle, içinde yüzlerce işçi ve ustanın çalışmış olduğu anlaşılan Yesemek atelyesinin iskân durumu 1961 döneminde açıklanmış bulunmaktadır.

II. Tilmen Höyük Kazısı: İslâhiye'nin 10 km. kadar doğusunda bulunan ve 1959 yılından beri sistemli bir kazıya sahne olan Tilmen Höyüğünde geniş çaptaki kazı geliştirildi. 1961 Çalışmalarını iki ayrımda özetlemek mümkündür : II. Kat sarayındaki tamamlayıcı kazı ve III. kat mezarı.

a) *Saray* : 1960 döneminde temizlenen kısmı da dahil olmak üzere, Sarayın açılan daireleri 43.50 × 47m.'lik bir alanı kaplamaktadır (Res.3-7). 1961 döneminde bu kadar geniş bir sahanın açılması, —Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün müsaadesi ile— Hatay Müzesinden iare edilen dekovil vagonetlerinin sağlamış olduğu kolaylık sayesinde mümkün oldu. Gerek Müzeler Genel Müdürlüğüne ve gerek Hatay Müzesi Müdürlüğüne bu vesile ile derin teşekkürlerimizi sunmayı bir borç sayıyoruz.

Sarayda, birbirine yaslanan iki esas bina blokunun mevcut olduğu, bu iki esas bloktan her birinin bir tahribi müteakip kendi içinde kısmî bir tadil geçirdiği (meselâ ilk inşa safhasında açık olduğu anlaşılan iki kapının müteakip safhada taşla örülerek kapatılması gibi, (krş, Res. 8), bu iki esas bina blokundan birinin

daha evvel, diğerinin ise daha sonra yapıldığı ancak her iki blokun bir süre kısmen ortaklaşa kullanılmış olduğu —tamamlayıcı kazılar neticesinde— tesbit edildi. Tilmen Höyüğünün ortostatlı ve monumental bu II. kat sarayının, Eski Hitit Devleti kralı Hattuşil I.in Kuzey Suriye seferi sırasında tahrip edilmiş olması mümkündür.

Tilmen Sarayı, mimarî teknik ve plân bakımından Tell Açıana (=Alalah)-ın VII. katındaki Yarım-Lim Sarayına çok benzemekte ve küçük buluntular bu tarihllemeyi desteklemektedir; bunlar "Suriye" tipi keramiğin eski safhasını andıran boyalı çanak-çömlek örneklerini, — Tell Açıana, Hama, Tell el-Cüdeyde ve Tell Taannach v.s. gibi yerlerin bilhassa M.ö.II bin yılının ilk çeyreğinde, kısmen de ilk yarısına ait katlarında da bulunmuş olan — pişmiş topraktan yapılan düğme süslü yassı bir idolü, Tell Açıana'nın VII. katında benzerlerine rastlanan bronz bir figürini zikretmek isteriz.

b) *III. Kat Mezarı* (Res.9-12): II. Kat Sarayının kuzey-doğu kesimindeki yapı blokunun büyük avlu zeminin 1,50 m. altında bir mezar meydan çıktı. (=M3). İçindeki buluntulara göre(Res.13) bu M 3 Mezarının Tilmen Höyüğünün III. kültür katının (Eski Bronz Çağı) son safhasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Dikdörtgen plânlı olan mezarın (2 × 4., yük. 2.40 m.) duvarları orta büyüklükteki taşlarla örülmüş, üstü ise bazalt levhalarla örtülmüştür. Gerek plân ve gerek küçük buluntu bakımından Tell Ahmar (=Til-Barsip)'de meydana çıkarılmış olan ve genel olarak M.ö.III. bin yılının son yıllarına ve M.ö. II binyılının hemen başına tarihlendirilen aynı tip mezar (hâfirlerin deyimine göre: "hypogée ") çok benzemektedir. M3-Mezarında biri bir uçta (doğu), diğeri de mukabil uçta (batı) olmak üzere iki iskelet kalıntısı görüldü. Batı yönde bol miktarda boncuğun, üç bronz süs iğnesinin, ufak bir parföm kabının ve bir bronz bileziğin meydana çık-

muş olması bu kesimdeki iskeletin bir kadına ait olduğunu muhtemel kılmaktadır. Bir erkek iskeletinin konulduğu anlaşılan doğu kesimde ise biri tam, diğeri kırık olmak üzere pişmiş topraktan yapılmış iki "meyva tabağı" ve üç kap bulundu.

M3-Mezarının buluntuları gerek kronolojik ve gerek kültürel konular bakımından bu bölgenin arkeolojisi için ilgi çekici ipuçları vermektedir. Meselâ bunlar arasındaki ayaklı "meyva tabağı" (Res. 14) gerek profil ve gerek yapılış tekniği ve işçilik bakımından Til Barsip, Karakamış (Kara Hasan, El-Hamam)'da bu tip sist-mezarlarda bulunan meyva tabaklarına aynı deneye kadar benzemektedir.

Süslü bronz iğnelere gelince** :

** Tilmen Höyüğünün bu M.3-Mezarında bulunmuş olan bronz eserlerin temizliği Ankara Arkeoloji Müzesi laboratuvarında yapılmıştır. Bu vesile ile Direktör Raci Temizer'e, Uzman Burhan Tezcan'a ve Mustafa Tutuş'a içten teşekkürlerimizi sunarız. Tilmen Höyüğünün bu küçük buluntuları Müzeler Genel Müdürlüğünün müsaadesi ile hâlen İstanbul Arkeoloji Müzesinde heyetimiz tarafından etüd edilmektedir.

Bunlar başlı ve üst kısımlarında boğumlu olup ikisinin topuzu üzerinde biri birine ağız ağıza bakan üçer kuş aplike edilmiştir. (Res. 15-18) Tüneyen kuşlar, ufak süs eşyası üzerinde Eski Önasyanın pek mahdut yerlerinde bulunmuştur.

Anadolu'da Erbaa yakınında *Horoz tepe*'de (M.ö. XXII. - XXI. yüzyıl) ve daha sonraki çağlarda da Kafkasya'da *Kuban*'da ve İran'da *Luristan*'da.

Bronz bilezik ise: müteselsil dört daire kıvrımı halinde olan bu bilezğin (Res. 19) benzerlerini yine sonraki çağlarda Kuban ve Luristan bronzlarında görmekteyiz.

Bu buluntular muvacehesinde Tilmen'in III. katındaki bu M3-Mezarının M.ö. III. binyılının sonlarına ve II. binyılının hemen başına ait olduğunu ve bu mezar sahibi olan sekenenin üst kattakinden — etnik bakımdan — farklı olduğunu tahmin etmekteyiz.

Tilmen Höyüğünde geniş çaptaki kazılara devam edildikçe bölgenin arkeolojisi, tarihi ve etnik meseleleri ile ilgili konuların aydınlanmasında önemli sonuçların elde edileceği kanaatindeyiz.

KONYA KARAHÖYÜK KAZISI, 1961

Ord. Prof. Dr. Sedat ALP

Türk Tarih Kurumu ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hitit Araştırmaları Enstitüsü ve Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzler Genel Müdürlüğü adına yapılmakta olan Konya Karahöyük Kazılarında 1961 yılında da 24.8.1961 — 22.10.1961 tarihleri arasında devam edilmiştir. Başkanlığım altındaki Kazı heyetine, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hititoloji Asistanı Yaşar Coşkun ile aynı bölüm öğrencilerinden Sargon Erdem, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Nural Onat ile Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünden Fotoğrafçı Selahattin Öztartan ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden müstahzır Osman Karakya katılmışlardır.

Hüyükte, 1953 yılından beri kazılmakta olan C çukurunda VI. tabakanın 2. safhasıyla VII. tabaka kazılmıştır. 1960 yılında V. ve VI. tabakalarda tek renkli çarksız seramik yanında bol miktarda meydana çıkarılan "Intermediate," tipinde boyalı seramik, VI. tabakanın 2. safhası ile VII. tabakada da devam etmektedir. VII. tabaka mimarî bakımından çok verimli olmuş ve Erken Bronz Çağı'na ait büyük bir binanın bir kısmı meydana çıkarılmıştır. Diğer kısımları henüz kazılmamış tabakalar altında kaldığından bu yapının ancak 8.75×11.00 ölçülerinde bir saha içindeki kısmı kazılabilmektedir. Bu sahada odalar ile binanın merkez kısmını teşkil etmesi muhtemel olan bir salon veya avlu ele geçmiştir. Meydana çıkarılan kerpiç duvar kalıntıları resmî bir binaya ait büyük bir yapı kompleksi ile karşı karşıya olduğumuz intibamı uyandırmaktadır. Ocaklardan başka, sunak

yerleri, nişler, 105-115cm. derinliğinde iki adet mahzen bulunmuştur. Büyük bir ocak ile bir sunak ve nişi ihtiva eden merkezî kısımda gri ve kırmızı renkte orta ve küçük boyda bir sıra gaga ağızlı libasyon kabı ele geçmiştir. Kırmızı renkteki gaga ağızlı kapların ekserisinin boyun ve göğüs kısımlarında iki sıra halinde siyah boya ile kadın göğüsleri tasvir edilmiştir. Mimarî hususiyetlerden başka, bu gibi libasyon kaplarının mevcudiyeti, bu yapının bir ana tanrı mâbedine ait olduğunu düşünmemize sebep olmaktadır. Bu tabakada bulunan gaga ağızlı kaplarla, Alacahöyük Kral Mezarlarında ele geçen ve Truva'da Erken Bronz Çağı'na ait gaga ağızlı kapları hatırlatanlar mevcuttur. Karahüyüğün VI. tabakasından, Truva'da en geç III. tabakada bulunan sepet kulp tipinde ve birbirini kesmek suretiyle üstüste geçen iki kulplu bir kapak bulunmuştur. Bu buluntu karahüyüğün VI. tabakasından, en geç, Truva III. ile muasır olacağını göstermektedir. Mevcut diğer ip uçları da göz önünde tutulduğu takdirde, Karahüyüğün VII. tabakasından bulunan mâbedin, Alacahöyük kral Mezarları ve Truva II. ile çağdaş olması icap edecektir.

Hüyükte, 1960 yılında kazılmasına başlanan O çukurunun kuzey-batısındaki çöp çukurunun araştırılmasına 1961 yılında da devam edilmiş ve bu kazı sahasındaki çalışmalar çok verimli olmuştur. Bu büyük çöp çukurunun hudutları henüz tamamen tesbit edilememiştir. Burada çeşitli seviyelerde iki silindir mührün orijinali ve Syro-Hitit üslûbunda bir sıra yüksek kaliteli silindir mühür baskıları ile damga mühür baskıları ele geçmiştir. Daha evvelki senelerde bulu-

nan mühürler ve baskıları ile birlikte bu eserler Syro-Hitit üslubun en mütene örneklerini vermiş bulunmaktadır. Karahöyük mühürleri üzerinde bu üslup nev'inin başlıca konuları işlenmiştir. Karahüyükte bu yıl ilk defa olarak aynı üslûba ait bir mühürün iki ayrı baskısı üzerinde çivi yazılı bir kitâbe bulunmuştur. Aynı çöp çukurunda, elde edilen en mühim eseri, vücut yapısı fevkalâde zarif, çıplak ve kanatlı, kurşundan bir İştâr idolu teşkil etmektedir. Bu eser, san'at bakımından aynı konuyu temsil eden eserlerin hepsinden üstündür ve Eski Anadolu san'atında mühim bir mevki işgal edecektir.

Hüyük dışında, güneyde, dolma toprağın altındaki terasta, P çukurunda, 1960 yılında başlanan kazıya devam edilmiş, mezarlık sahasının güneyinde, I. tabakada hiç tahribe uğramamış, zengin buluntulu evle-

rin temiz plânları meydana çıkarılmıştır. Bu çukurda, geçen yıl kazılan I. tabakaya ait mezarların altında, yine mezarlara raslanmışsa da imkânlarımız müsaade etmedğinden bu mezarlar kazılamamıştır. 1960 yılında I. tabakaya ait mezarlıkta meydana çıkarılan ve üzerinde iki işaret bulunan fayans damga mührünün, Gordion'da Hitit Mezarlığında bulunan mühür (M. Mellink, Hittite Cemetery at Gordion S. 42 pl. 23 m.n) ile Alişar'da tabaka dışında bulunan mühür (OİIP 29, 419 fig. 479, c 600) ve Acemhüyükten gelen mühür (Burhan Tezcan Belleten 88 S. 526 res. 23) ile aynı olduğu tesbit edilmiştir. Bu suretle Gordiondaki Eski Hitit Mezarlığının, Karahöyüğün I. tabakası ve onunla çağdaş olan Kültepe Kârum I b tabakası ile aynı devire ait olduğunu tesbit etmek mümkün olmuştur.

1961 yılında höyük üzerinde kazılan büyük çöp çukurunda, bir ağırlık üzerinde aynı mührün baskıları da ele geçmiştir.

Ona¹ncü yüzyıldan başlayarak Diyarbakır çevresini gezen birçok seyyah ve araştırmacılar, İçkale'de bir sarayın varlığından bahsetmişlerdir. Fakat bunlardan hiçbiri bu sarayın mahiyeti hakkında açık bir fikir vermemektedir.¹ 1535 tarihinde yapılmış

Not: Başta Umum Müdür Sayın Rüstem Duyuran olmak üzere bu Kazının yapılmasını sağlayan Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne teşekkür etmeyi bir borç bilir ve ileride de kendi sanat eserlerimize ait kazıların devam etmesini gönülden dilerim.

Oktay Aslanapa

1) Niebuhr (C.), Reisebeschreibung nach Arabien und umliegenden Ländern, 2 vol., Kopenhagen, 1774-1778.

“Paşa bu İçkale’de oturur. Müslüman prensleri eski devirde burada bulunan bir sarayda ikamet ederlerdi. Şimdi bu sarayın yalnız temelleri kalmıştır”.

*) Buckingham (J. S.), Travels in Mesopotamia. 2 vol. London, 1827, p. 375.

“Yeni kapı ile Dağ kapı arasında bulunan İçkale şehrin kuzey-doğusundadır. Bu yer tamamıyla yekpare bir kayalık üzerinde ve şehrin umumî duvarlarıyla aynı yödedir. İçkale mevkii itibariyle çok güzel bir semttir. Şimdi tamamıyla terk edilmiş olup yıkıntı halindedir. Yıkıntılar içinde, paşanın sarayı henüz mevcut olup, bu yapı mükemmel olmaktan ziyade, istirahatete yarayan bir binadır.

*) Texier (C. H.), Description de L'Arménie, de la Perse et de la Mésopotamie. 2 vol. Paris, 1842-1852.

*) Hommaire de Hell (X.), Voyage en Turquie en Perse. Paris, 1854 (avec un album de 100 planches par Jules Laurens).

Hommaire de Hell (X.), Voyage en Turquie en Perse. Paris, 1854 (recueil, s. i. n. d. de 24 planches in-8, inscriptions et monuments, qui ne figurent pas dans l'atlas précédent).
“İçkale'nin merkezi kısmında bir yapma

Diyarbakır şehrinin surlarını ve âbidelerini gösteren bir minyatürde, İçkale'nin ortasındaki tepe üzerinde kule biçiminde kubbeli bir yapının profili açıkça fark-

tepe mevcut olup, bunun üzerinde eski bir sarayın kalıntıları görülmektedir”.

*) Oppert (J), Expedition scientifique en Mésopotamie. Relation du voyage et résultats de l'expédition. Paris, 1863.

“Bu saray, Diyarbakır gibi büyük bir şehrin idare edildiği yer olmak için çok basit bir görünüme sahiptir”.

*) Garden, Description of Diarbekr, ds. J. R. G. S., XXXVII, London, 1867, p.182sq.

“İçkale kuzey-doğu istikametinde olup iki kapı ile şehirle irtibatı temin eder. Burada saray vardır. Alçak, basit görünümlü bir bina olup, harap olmuş bir vaziyettedir. Saray kapısının her iki tarafına kabartma hayvan resimleri hâk edilmiştir. Sarayın tam karşısında büyük ve yapma bir tepe mevcut olup, burada eski müslüman prenslerinin sarayı bulunurdu. Bugün bu sarayın temel duvarlarından başka birşey kalmamıştır”.

*) Aramon (D'), Le voyage de M. d'Aramon, ambassadeur pour le voy en Levant escript par noble homme jean Chesneau, L'un des secretaires dudict ambassadeur, publié et annoté par M. Ch. Schefer. Paris, 1887 (T. VIII du Recueil de voyages et documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVI^esiècle).

Chesneau (J.), Voyage de Monsieur d'Aramon Schefer, p. 93.

*) Cuinet (V.), La Turquie d'Asie. Géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure, 4 vol. Paris 1891-1894

*) Evliya Çelebi, Seyyahatnâme, 4 cilt İstanbul (1314) 1896 ed. Ahmet Cevdet. (1611-1682) Diyarbakır seyahati 1655.

edilmektedir.² Diğer âbidelerle karşılaştırılınca bunun küçük bir yapı, belki bir gözetleme kulesi olduğu düşünülebilirse de tepenin altından gelen bir su aşağı doğru yoluna devamla surların dışına çıktığına göre, bunun bir su terazisi

*) Ibn Shaddâd. Les passages citées ont été analysés ou traduits par j. Sauvaget d'après des photographies du manuscrit d'Oxford (Bodl. Mash 333). A. Cabriel voyages Arkchéologiques dans la Turquie Orientalc Paris 1940 Bilil. XII

* Cahen (c), Le Diyâr Bakır au temps des premiers Urtikides, ds. J. A., t. CCXXVII, 1935, p.219-276.

Cahen (c.), La Djazira au milieu du treizième siècle d'après Izz ad-Dân ibn Chad-dâd, ds. R. E. I, 1934, p. 109-128.

* Basri Konyar, I. Diyarbakır Tarihi; Diyarbakır Kitâbeleri; III Diyarbakır Yılığ. 3 cilt, 1936 Ulus Matbaası cilt II s.7. "İçkale'nin suru büyük surdan daha fazla harap olmuştur. Fakat ehemmiyeti hâiz birçok eser mevcuttur. Buraya hâkim olan sun'i olması muhtemel bir hüyük vardır. Nev'i tamamıyla tâyin edilemeyen bazı inşaatı ve bir binanın harâbelerini ihtiva eder". Basri Konyar Evliya Çelebi'nin bu saray hakkındaki malûmatını hakikate uymaz olarak kabul eder. Cilt III, s. 185.

"İçkale'de Evliya Çelebi'nin bahsettiği saraydan bir iz ve eser kalmamıştır. Ne havuz, ne hamam ve ne de bir şadırvan mevcut değildir. Yanlız çeşme vardır. Hamamın bu çeşme karşısında bulunan evkaf dairesinin bitişiğinde olduğu ve eski sarayın da umum müfettişlik garajı önündeki çınar ağacının bulunduğu sahayı yakın zamanlara kadar harap ve yıkık vaziyette işgal eylediği mervidir".

² Matrakî Nasuh, Nasuh As-Silahi al-Matraki Beyanı menâzili seferi Irakeyn, sene 944. Şehir krokilerinden Kara Amid krokisinde İçkale'nin ortasındaki tepe üzerinde kule biçiminde kubbeli bir yapının profili açıkca farkedilmektedir.. Kanunî Sultan Süleyman'ın Irak seferini anlatan bu minyatürlü eser İstanbul Üniversite Kütüphanesinde. 16 ncı yüzyıla ait bir yazmadır.

*) Gabriel (A.), Les etapes d'une campagne dans les deux Irak, ds Syria, IX, 1928 p. 328 sp.

olması daha akla yakın gelmektedir. (şekil.1). Surların içinde ve tepenin altında kalan diğer binalar her halde kaynaklarda adı geçen paşa sarayına ait olmalıdır.

Bütün kaynaklar içerisinde yalnız Evliya Çelebi saray hakkında etraflıca bilgi vermektedir. İçkale'yi medheden satırlarında : "İçinde 150 odalı ve birçok salonları olan büyük bir saray var. Buraya gelen her vezirin oda ve hamam, havuz ve şadırvan yaptırmasıyle kat kat süslü bir saray meydana gelmiştir. Pencereleeri ve balkonları nehre, sahraya ve Karatepe denilen vâdilere karşı olup güzel manzaralıdır" diye sarayın tepe üzerinde dört tarafı göreceğ bir yerde ve teraslar halinde yapılmış olduğuna işaret ediyor. Bundan sonra devam ederek : "Sarayın eski bir Divânhânesi vardır. Eski sultanlar tarafından yapılmıştır. Buradaki eski tarz Bukalimunvarî nakışlar belki Kahire'de Sultan Kalavun'un kaasında ancak görülebilir" diyerek renkli taş mozayiklere ve diğer mozayiklere işaret etmektedir. Sonunda "bu sarayı yaptıran Birinci Sultan Selim'in veziri Bıyıklı Mehmet Paşa'dır. Oldukca geniş büyük bir saraydır" diye tamamlıyor.³

İçkale'nin 1910'dan önce çekilmiş olması lâzım gelen bir resminde tepe üzerinde ağaç veya mezar taşına benzer şekiller göze çarpmaktadır.⁴ Bunun dışında tepede başka birşey görülüyor (şekil 2).

1932'de ekim-kasım aylarında Diyarbakır'a gidip âbideleri inceleyen A. Gabriel sonradan yayınladığı eserde: "İhtişamlı bir yapı olması lâzım gelen Artuklu sarayından hiçbir iz kalmamıştır. Bunun herbiri 4.50×1.50 ebadında 2 kanatlı

³ Evliya Çelebi, Seyyahatname. (1611-1682) Diyarbakır seyahati 1655 Hacı Kalfa, Cihannüma, 1145h. 1733, İstanbul. Şerefeddin, Cihannüma, Charmoy'un tercümesi I, 141-142.

⁴ Van Berchem (M) et Strzygowski (J.), Amida. Heidelberg, Paris 1910.

bir tunç kapısı vardı. Bu eski sarayın hiç değilse bir kısmının Osmanlıların fethinden sonra Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından yaptırılan saraya katıldığı anlaşılıyor” diye yazmaktadır.⁵ Son zamanlara kadar saray hakkındaki bilgimiz bundan ibaretti.

1946-1947 yılında aynı tepe üzerinde 3 metre derinliğinde betondan iki su deposu yapılıyor. Halk arasında tepede bir saray olduğu rivayetleri dolaştığından, define arayıcıları tarafından da birçok defa gelişigüzel eşeleniyor. Son olarak tepe üzerinde büyük bir telsiz istasyonu kuruluyor. Telsiz direklerini dikmek için toprak yeniden kazılırken, firuze sır altına siyah dekorlu çift başlı kartal armasıyla, kare çini levhalar ve koyu mor üzerine beyaz kabartma harfli çini kitâbe parçaları bulunca ilk önce müze idaresine, oradan Ankara’da Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne durum bildiriliyor. 1955 ve 1959 yaz aylarında Diyarbakır’a yaptığımız inceleme gezilerinde bu tepeden keramik parçaları toplamış ve önemli bir kazı yeri olduğunu tesbit etmiştik. Daha önce bir kaç defa kazı yapmak için çalışmalarımız oldu, fakat çeşitli sebepler ve ödenek yokluğu yüzünden ancak 1961 yazında kazı işi gerçekleşti ve 15 Eylül 1961’de kazı başladı.

1 ekime kadar devam eden kazıda, saraydan kalan kısımlar meydana çıkarıldı. Bu kalıntılar yığma tepenin en yüksek yerinde, bir düzlükte yer almıştır. Kesme taştan sağlam duvarlar ve taş döşeli zemin

tamamen yıkıntılar altında gömülmüş bulunuyordu. Bol miktarda çıkan büyük boyda kare biçimli ve dikdörtgen tuğlalar ve bütün olarak yıkılmış tonozlar herhalde zelzeleden çökmüş tonoz örtülere işaret etmektedir. Kesme taş duvarlar üzerinde yer yer kalın sıva katları bulunmaktadır. Meydana çıkan haçvarî eyvanlarla çevrili bir fiskiyeli havuz, güney eyvanında bir sel-sebil ile bunun arkasında kerevetler ve havuza doğru uzanan kanallardan ibaret bir düzen gösteriyor. (plân 1) Burası herhalde Evliya Çelebi’nin sarayın eski sultanlar tarafından yapılmış eski bir Divanhanesi vardır” diye belirttiği kısım olmalıdır. En önemli yeri olan havuz, köşeleri düzlenerek sekizgen şeklini almış bir kare biçindedir. Bunun ortasında yükseltilmiş kare bir göbek ve en ortada sekizgen fiskiyelik bulunmaktadır (şekil 3 a-b). Havuzun zemini tamamen küçük, renkli cam ve taş küplerle mozayik dekorludur. İççe sıralanmış konturlar halinde bir daire, ve dört dilimli madalyondan ibaret geometrik örnek alternatif olarak devam ediyor. Dairelerin içine kırmızı ve yeşil birer porfir levha yerleştirilmiş olup, diğer kısımlar renkli taş ve cam küplerden mozayiklerle kaplıdır. Her kenarda karşılıklı ikişer ördek ve bunun iki yanında karşılıklı balık figürleri göze çarpmaktadır. Mozayik küplerden açık ve koyu olarak üç çeşit yeşil, mavi, sarı ve kırmızı olanlar taş, altın ve gümüş yaldızlı küplerle siyah ve lâcivert renkliler camdır. Kenarlarda karenin düzlenmiş köşelerinden biri, renkli taşlardan kilim örneklerine uygun bir dekorla kaplıdır. Diğer iki köşede renkli taşlardan birbirini kesen şeritler arasında, beyaz karelerden ibaret bir örnek görülüyor (şekil 4 a, b). Bir kenarda renkli mozayik taşlar dökülmüş, yerlerine tek renkli çini levhalar kaplanmıştır. Köşelerin üstünde dış kenarda, kareyi tamamlayacak şekilde renkli zemin taşlarla dekorludur (şekil 5). Bunlardan da ancak biri sağlam kalmış diğerleri bozulmuştur.

⁵ Gabriel (A.), Voyage Archéologiques dans la Turquie Orientale. Paris, 1940. S. 153-157.”

* Wiedemann ve Hauser, Der Islam, XI, 1921, p. 213 sq.

“El Cezerî, tunç kapı hakkında bilgi vererek, geometrik bir dekorla süslü olduğunu anlatır.” Zeminden 25 metre yükselen yığma tepenin toprağını tesviye ederek kuvvetli bir bilgiye sahip olabiliriz. Bu toprak yığınının tabakalarında birbirini takip eden iskân izlerini ve şatonun ilk yerini ve onu çevreleyen Amida’nın en eski meskenlerini bulabiliriz”.

Havuzun iç kenarı aslında herhalde tamamen renkli taş mozayiklerle kaplı idi. Karenin kenarlarında bunların yerlerine sonradan gelişigüzel tek renkli çini levhalar kaplanmıştır. Havuzun ortasında yükseltilmiş kare göbek, tamamen çini levhalarla örtülmüş, etrafındaki akıntı kanalının zemini de renkli taşlardan geometrik yıldız motifleriyle dekorlanmıştır (şekil 6). Çini göbeğin ortasındaki küçük sekizgen fiskiyeliğin zemini, sekiz köşeli geometrik yıldızlar ve bunların aralarını dolduran haç şekillerinden ibaret, gözalıcı bir dekor meydana getiren renkli taşlarla kaplıdır (şekil 7). Diyarbakır'ın parlak güneşle su altında pırıldayan dekorların renk cümbüşü, ilk defa olarak Türk saray mimarisine lâyik bir zenginlik göstermektedir. Mozayiklerin dörtte biri kaybolmuştur. Tonozların yıkılmasından ileri gelen çöküntüler ve çatlama yüzünden, geniş boşluklar meydana gelmiştir (şekil 8). Havuz geniş bir kanalla selsebile bağlanıyor.

Güney eyvanında 30 sm. kadar yükseltilmiş bir kerevetin önünde bulunan selsebilin ön tarafı dik meyilli bir paye şeklindedir ve üst kısmı yıkılmıştır. Kerevetin üzeri ve selsebil tamamen çini kaplı idi. Bunların çoğu dökülmüş, kaybolmuş, yuvaları boş kalmıştır. Yerinde kalan çiniler hep tek renkli olup yalnız parça halinde bir çini değişik teknikte yapılmıştır. Bunda renkli sır içine benekler halinde beyaz sır karıştırılmış, böylece beyaz benekli mor çini levha elde edilmiştir. Selsebilin arkasındaki kerevet kısmına döşenen çini levhalardan birisi bilhassa enteresandır. Burada firuze sırlı sekizgen levhaya gömme olarak sekiz köşeli yıldız motifi işlenmiştir. Selsebilden dökülen sular ortada geniş bir oluk, iki tarafta daha dar kanallardan ibaret üç yolla havuza akmaktadır. Kanallar örgü motifi şeklinde mozayik dekorile, kenarları yükseltilmiş olan orta oluk ise çini levhalarla kaplıdır (şekil 9). Bunlar arasında lâcivert zemin üzerine beyaz kabartma çi-

çekli nesih bir kitâbeden iki parça da yer almıştır. (şekil 10) Selsebilden havuza uzanan kanalın bütün oluklarının aslında tamamen mozayik olduğu anlaşılıyor.

Bunlardan selsebilin dibinde kanalın köşesinde pekaz bir parça kalmıştır (Şekil 11). Böylece göz alıcı renkli yollardan dökülüp renkli havuza akan su, fiskiyeden fişkıran su ile birleşerek gözleri ve ruhu oksiyen bir serinlik meydana getiriyordu. Havuzun etrafındaki 4 eyvanın dışında yalnız Kuzey-batı köşede küçük bir mekân var. Kuzey-doğu köşeden diyagonal bir kapı açılıyor. Güney-doğu köşesinde ikinci bir kapı ve bunlar arasında dar koridorlar bulunmaktadır (şekil 12). Plân bugüne kadar bildiğimiz Anadolu'daki saray ve köşklere hiçbirine benzemiyor.⁶ Eyvanların tonozla örtülü olduğu anlaşılıyor, çükü bol miktarda sağlam tuğla çıkarılmıştır. Fakat tam kareye yakın bir mekân gösteren havuzlu kısmın üstü açık mı idi? örtülü ise nasıl örtülmüştü? Camedân şeklinde mi yoksa ortası açık bir kubbe şeklinde mi?

Abbasilerin Samerra'da Cevzak el-Hakanî ve Balkuvara saraylarında, haçvarî tonozlar ortasında kubbe ile örtülü böyle mekânlar vardır. Gazneli Sultan Mahmud'un Leşkeri Bazar sarayında da büyük giriş eyvanından sonra haçvarî Plânda bir vestibül vardır.⁷ (şekil 13). Aynı sarayda giriş eyvanının ekseni üzerinde ve tam nihayette bulunan kabul salonu da ortasında havuzu, doğudan batıya uzanan kanalı ve eyvanın etrafını çeviren koridorları bakımından Diyarbakır sarayile bazı benzerlikler gösteriyor. Nihayet Afganistan'da İtalyan Arkeoloji heyeti tarafından kazısı yapılan Gazne'de Sultan Mesut III minaresinin 30 metre kadar doğusundaki sarayın bazı

⁶ Erdmann (K.), Seraybauten des 13 und 14 Jht. in Anatolien, Ars Orientalis III Michigan 1959, s. 77-94.

⁷ Schlumberger (D), Le Palais Ghaznevide de Lashkari Bazar, Syria XXIX, Paris 1952, p. 251-270, fig. 3-4.

kısımları da, Diyarbakır sarayını andırmaktadır.⁸ Fakat bunlarla aradaki benzerlik sadece plân şemaları veya bazı detayların umumî manzarası bakımından olabilir. Diyarbakır sarayının yapı malzemesi (taş), dekorları (mozayik ve çini) nihayet plânın sadeliği ve küçük ölçüde olması itibariyle bunlarla yakın bir bağlantısı yoktur. Yalnız Abbasîlere kadar uzanan bir geleneğin Gaznelilerde ve sonra Ahvan'da belki de Selçuklar devrinden kalan Ribat Anuşirvan'ın üç köşesindeki, kubbe etrafında haçvari tonozlarla çevrili hususî mekânları ile devam ederek Diyarbakır'da küçük ölçüde bir defa daha ortaya çıkması şeklinde düşünülebilir.⁹

Dekorların özelliği : Mozayik dekorasyonu Türk mimarisinde ilk defa burada meydana çıkmıştır. Zemin mozayığı olarak taş ve cam küplerin ayrıca altın ve gümüş yaldızlı cam küplerin kullanılması, bu devrin Bizans mozayiklerinde görülmez. Gümüş yaldız esasen mozayiklerde pek nâdir kullanılmıştır. Daire şeklindeki yeşil ve kırmızı porfir levhaların iki tarafında şematik palmeter bulunan 4 dilimli madalyon şekilleriyle bağlanması, Bizans sanatına yabancı islâmî bir karakter gösteriyor. Fakat Emevî devrinden ve Abbasî devrinden kalan İslâm mozayikleriyle bunlar arasında bir bağlantı kurmak güçtür. Burada mozayikler basit bir şemaya uydurulmuş örgü motifleri ve sarmalarla aynı şekilde kuvvetle üslûplanmış balık ve ördek figürlerinden ibarettir. Figürler âdetâ tezyinat arasında kaybolmuş gibi-

⁸ Bombaci (A.), Introduction to the Excavations at Ghazni s. 3-22. Scerrato (U.), The first two excavation campaigns at Ghazni, 1957-1958 s. 23-55, fig. 8,9,10, Summary report on the Italian Archeological Mission in Afghanistan East and West vol. 10, nos.1-2, Rome 1959.

⁹ Herzfeld (E.), Damascus: Studies in Architecture II, The Cruciform plan, Ars Islamica vol. X, Michigan 1943, p. 25-28, fig. 43.

dir. Burada herşey suyun altında canlanacak ve hareket ediyormuş gibi görünecek şekilde düşünülmüş ve düzenlenmiştir. Emevîlerin hellenistik ve geç antik geleneğe bağlı mozayiklerinden sonra, bunların öncüsü sayabileceğimiz Abbasî devri cam mozayiklerinden pek az örnek vardır. Samerra'da Balkuvara sarayında üç kemerli cephenin altın yaldızlı fon üzerine çok büyük kıvrık dallardan ibaret mozayikleri, yeşil altın renginden koyu yeşile kadar sadece yeşil rengin nüanslarıyla yapılmış, tomurcuk ve meyveler için sedef kullanılmıştır. Altın yaldız, yeşil ve sedef aynı nisbette yer almıştır.¹⁰ Kahire'de İbn Tulun camii mihrapnişinin üst tarafından, 58 sm. genişliğinde bir kuşak halinde uzanan cam mozayiklerden bir dekor vardır. Bunun ortasında altın yaldızlı mozayik fon üzerine, büyük siyah camlardan kesilmiş 34 sm. boyunda harflerle iri nesih yazılı gömme bir kitâbe uzanıyor. Altta ve üstte 12 sm. genişlikte bir bordür bu sahayı çevreliyor. Bordürlerin dekoru örgü motiflerinden meydana gelmiş, bunların ortasına daire biçiminde büyük sedef levhalar yerleştirilmiştir. Küçük cam küplerin renkleri altın yaldızdan başka yeşil, kırmızı ve siyahtır.¹¹ Buradaki bordür dekoru ile Diyarbakır sarayında selsebilden havuza uzanan kanalların mozayik dekoru arasında, yakın benzerlikler göze çarpıyor. Yalnız Diyarbakır sarayı, mozayiklerinin renklerinin daha zengin olması ve cam küpler yanında renkli taş küplerin kullanılması ile bundan ayrılır. Creswell Kahire'de tarihî kitâbelerde nesih yazının ilk defa Eyyubî devrinin başında görüldüğüne işaretlerle, buradaki mozayik dekorunun Sultan Lâcin tarafından (1297-1299) yaptırıldığını kabul etmektedir.

¹⁰ Sarre - Herzfeld, Erster vorläufige Bericht über die Ausgrabungen von Samerra, Berlin 1912, s. 33-39.

¹¹ Creswell, The Muslim Architecture of Egypt, II. Ayyubids and early Bahrite Mamluks, Oxford 1959, p. 226, pl. 81b.

Salmon ise bu mozayiklerin Bizans kaynaklı olup, ilk mihrapdan kaldığını ileri sürüyor.¹² Mozayikler Sultan Lâcin'e mal edilirse, Diyarbakır sarayından yüzyıl kadar sonraya kalmaktadır. Bu durumda mozayikler, pek az eser bırakmış olmakla beraber sanatta yeni yollar göstermiş olan Eyyubî devrine bağlanabilirse, Diyarbakır sarayı mozayikleriyle bir bağlantı kurulabilir. (şekil 14a)

Kahire'deki diğer mozayikler arasında 1250 tarihli Şecer el-Dür türbesi mihrap nişinin yarım kubbesindeki mozayikler görülüyor. Altta yine geniş bordür halinde örgü motiflerle bir kuşak, ortada dalları bütün sahayı kaplıyan ağaç dekoru vardır.. Renkler altın yaldızlı fon üzerine yeşil ve siyahla az miktarda kırmızı olup, meyveler sedeftendir.¹³ Bundan sonra kalavun medresesi (1285) mihrap nişinin yarım kubbesi ve kemer dolguları altın yaldızlı mozayiklerle kaplıdır. Bunlar asma dal ve salkımlarından ibaret olup, üzümler sedeftendir. Onüçüncü yüzyıl boyunca Kahire'de mozayiklerde örgü motifinin daima kullanıldığı görülür.¹⁴ Bundan sonra 1309 tarihli Taybars medresesi mihrap nişinin kemer dolgularını kaplıyan cam mozayikler geliyor. Burada dekor kırmızı, yeşil, sarı renkler ve az sedefle meyvalı bir daldan ibarettir. Onüçüncü yüzyıldan farklı olarak altın yaldızlı fon kullanılmamıştır. Çoğu dinî âbidelerin dekorlarını meydana getiren İslâm devri mozayiklerinde fugürlere yer verilmemiştir. Diyarbakır sarayında ördek ve balık figürlerinin görülmesi dikkati çekiyor. Anadolu, Roma ve Bizans mozayikleri bakımından zengindir. Antakya ve Silifke çevrelerinde bulunan mozayiklerde örgü motifi sık sık kullanılmıştır. İslâm mozayiklerinin meydana

gelmesinde Suriye ve Filistin mozayik sanatının rolünü ayrıca belirtmeğe ihtiyaç yoktur. Şam, Kudüs ve Medine'deki erken Emevî mozayiklerinden sonra Kudüs'te Kubbet el-Sahra'da sonradan yapılan mozayiklerle Mescit el-Aksa camiiinde 1035'de Fatimî halifesi Zahir tarafından yaptırılan mozayikler ve bunları da Kahire'deki mozayikler takip etmektedir. Diyarbakır sarayı mozayikleri, güneyde Kahire'ye kadar uzanan İslâm mozayiklerinin kuzey sınırını teşkil etmektedir. Buradaki kanal mozayiklerinde de kullanılan sarmalar gerek Suriye gerek Anadolu mozayiklerinde çok sık görülmekte olan klâsik bir motiftir. Daire şeklinde sarmalar da yayılmış bir görünüştür. Yalnız daireleri birbirine bağlayan iki tarafında palmetlerle dört dilimli madalyon motifleri, ve çok fazla stilize ördek ve balık figürleri yine eski şekillere dayanmakla beraber, yeni bir anlayışla ele alınmıştır.

Renkli taş kakmalara gelince, bunlar mozayiklerden daha itinalı ve yüksek kaliteli bir işçilik göstermektedir. Kırmızı, gri-mavi, siyah, sarı ve çok az firuze olarak dört beş renk kullanılmakla beraber, bunlarda inanılmaz bir renk ustalığı ve zenginliği yaratılmıştır. Tamamile geometrik olan örneklerin çoğu araları haç veya baklava motiflerle doldurulmuş, iç içe sekizgenler etrafına eklenmiş üçgenler halinde sekizgen yıldız motifleri veya karelerden ibarettir. Yalnız havuzun bir köşesinde bugün de kilimlerde kullanılan değişik bir dekor görülüyor (şekil 14). Bu dekor aynı zamanda Turfan'da duvar fresklerinde ve Samerra'da Cevzak al-Hakanî'de görülen ve Tulun camiinde, Kahire Memlûk yapılarında mimarî şekillerde kullanılan, Uygurlardan gelme eski bir dekoru sadeleşmiş halde devam ettiriyor (şekil 15 a-b). Evliya Çelebi isabetli olarak bu renkli taş kakmaların Kahire'deki Memlûk eserleriyle (Ka'a i Sultan Kalavun) olan benzerliğine işaret etmiştir. Kalavun'un Mâristanında (1284-1285)

¹² Salmon, la Kal'at al-Kabch et la Birkat al Fil, Mémoires publiée par les membres de L'institut français d'Archéologie Orientale au Caire VII, p. 24.

¹³ Creswell, ibid., p. 138, pl. 42a,b.

¹⁴ Creswell, ibid., p. 197, pl. 108c, p. 254.

kuzey-batı ve güney-doğu eyvanlarındaki selsebil ve havuzlarla, kanallar, Diyarbakır sarayının görünüşü ile çok yakından birbirini hatırlatmaktadır. Mâristan'da havuzlar yalnız renkli taş kalmalardan ibaret çok zengin bir dekorla işlenmiştir. Fakat örnekler yine geometrik yıldızlar ve geçmeler olmakla beraber çok girift şekillerden meydana gelmiştir (şekil 16). Diyarbakır'daki örneklerle pek yakın bir benzerlikleri yoktur. Yalnız kuzey-batı eyvanındaki havuzun iki kenarında dikdörtgen biçimindeki zemin dekorunun sekizgen yıldızlar ve bunların arasını dolduran haçvarî şekilleri, Diyarbakır sarayındaki havuzun fiskiyeliğindeki zemin dekorasyon ile aynı kompozisyonu gösteriyor.¹⁵ (şekil 17).

Dekorlar arasında çiniler de önemli bir yer almaktadır. Bunlar hemen tamamen tek renkli olup, koyu ve açık mavi, koyu ve açık kahverengi, firûze, koyu yeşil, mor, eflâton ve beyaz olarak çok zengin renk çeşitleri göstermektedir. Mor renkli sır içine benekler halinde beyaz sır karıştırılarak yapılan benekli çini levhalardan küçük parçalar, göz alıcı kuvvetli bir dekor etkisi uyandırıyor. Firûz sırlı sekizgen çini levhaya gömme olarak sekiz köşeli yıldız motifi işlenmiştir. Burada yıldız motifi sekizgen levhanın tam ortasına gelmemiş, biraz kenara kaymıştır. Bunların dışında bütün diğer çiniler tek renkli olup çoğunda renkli sır tabakası dökülmüş diğer bir çoğunun da toprak altında renkleri bozulmuştur. (şekil 18). Bunlardan başka havuzlu kısımda zemine konmuş kırık bir çinide, kabartma olarak yürüyen bir tavus kuşunun başı ve kuyruğu görülüyor. Bunun zemini sarı, kabartma olan yerler yeşil ve kahverengi sırla dekorludur (şekil 19). Firûze sır altına siyah olarak çift başlı kartal armasıyla kare biçimli çinilerden birkaç parça bulunmuştur. Fakat bunların

nerelerde ve ne şekilde kullanıldığı belli olmamıştır.

Bütün Anadolu'da Selçuk devri sarayları için karakteristik olan Minaî ve perdah tekniğinin bu saray çinilerinde kullanılmaması dikkati çekiyor. Bundan başka diğer saraylarda insan ve kuş figürleriyle sekiz köşeli yıldız ve haçvarî çinilerden ibaret çini dekorlarının zenginliği yanında Diyarbakır sarayı çinileri, hepsi renkli sır tekniğiyle yapılmış ve ekserisi tek renkli levhalar olarak çok fakir kalır. Yalnız kabartma harflerle iri nesih yazılı kitabe Çinilerinde mor zemin üzerine beyaz kabartma kitâbe iki taraftan boydan boya beyaz kabartma çizgilerle çevrilmiş, alt ve üst kenarlar firûze sırla boyanmıştır. Böylece kitâbe çinileri diğerlerinden farklı olarak üç renkli yapılmıştır. Fakat maalesef parçalar çok noksan olduğundan kitabenin okunması imkânsızdır (şekil 20). Bu çini kitâbelerin sarayın güneydoğu köşesindeki kapı kemerinin üstünde yer alan ve etrafını çeviren kitabelere ait olması düşünülebilir. Gazne sarayında Sultan Mesut III'ün adıyla bir kitâbe, yekpare mermerden dilimli sivri kemer şeklinde bir kapıda bulunmuştur (şekil- 21). Burada mermer yerine tuğla üzerine çini kaplamalar kitabe yazılmış olabilir.¹⁶

Çinilerden başka işlenmiş deniz kabukları (istiridye) ve sedef parçaları da bol miktarda çıkmıştır. Bunların sarayda dekor olarak kullanıldığı anlaşılabilirse de Kahire'de mozayik dekorasyonu ile birlikte kullanılan bu sedeflerin burada nerelerde ve nasıl yer aldığı bilinmiyor.

Taş dekorasyonu olarak bir tek kırık parça bulunmuş olup, bunda röl-yef halinde iri yarım palmetlerle kavranmış bir palmet görülüyor. Belki alternatif olarak palmet lotus firizi şeklinde bir dekordu (şekil 22).

Sarayın Tarihlendirilmesi meselesi: Kazıda sarayın yapıldığı devri

¹⁵ Creswell, *ibid.*, p. 206-208, pl. 63.

¹⁶ Bombaci (A.), *ibid.*, fig. 17.

gösterecek her hangi bir kitâbe, para veya tarihli bir eser bulunmamıştır. İki başlı kartal figürlü arma çinisini ele alırsak, bunun Artuklu sikkeleri üzerinde küçük farklarla tasvir edildiği görülür. Artuklulardan Melik Salih Mahmut (597-619-1200.1222)'un 615 tarihli sikkelerinde bu figür vardır. Sikkenin arka yüzünde El Melik Salih Mahmut bin Artuk el Melik el Adil olarak adı yazılıdır (şekil 23 a-b). Aynı hükümdarın 614 ve 617 tarihli diğer iki sikkesinde aynı figürün değişik iki şeklini görmekteyiz (şekil 24 a-b). Melik Salih Mahmut 20 yıldan fazla hüküm sürmüş birçok eserler meydana getirmiştir. Diyarbakır surlarının en büyük iki kulesi olan Ulu Badan ve Yedi Kardeş onun eseridir. Yedi Kardeş burcu üzerindeki kitâbede bu muazzam kulenin El Melik Salih'in plânlarına göre yapıldığı (Tersim el Melik Salih) yazılıdır. Bunun üzerinde onun arması çift başlı kartal rölyefi iyice gelişmiş halde görülür. Çift başlı kartal armasının en zengin çeşitleri Melik Salih Mahmut zamanında ortaya çıkmıştır (şekil 25 a-b). Diğer taraftan sarayın bulunduğu tepenin etrafını çeviren surları İçkale camii ile hamama bağlayan kemerler üzerinde bu hükümdarın kitâbesi vardır. Herhalde bu bağlantı sarayla ilgili olarak ve büyük bir ihtimalle aynı devirde yapılmış olabilir.

Kazıda bol miktarda ele geçirilen parça keramiklerden çoğu Bizanslılardan başlayarak Osmanlılara kadar yapılmış olan ve Anadolu'da her yerde bulunabilen sgraffito tekniği ile yapılmıştır. Bunlar arasında (Suriye'den) ithal edilmiş parçalarla, Milet işi keramiklere benzer parçalar ve mavi-beyaz parçalar da vardır. Sgraffito işleri Komnenlerin son devir keramiği ile benzerlik gösteriyor. 13 üncü yüzyıl başı ve ilk yarısı keramik sanatına uygun olarak bu keramikler Melik Nasır Mahmut zamanına uygundur. Kitâbeli çiniler de yazı üslûbu ve renkleri

bakımından 13 üncü yüzyıl başlarına uygundur. Sade yazı dekoruna hiçbir yabancı motif veya tezyinat karıştırılmamıştır.

Bütün işaretler Diyarbakır sarayının 13 üncü yüzyıl başında yapılmış olduğunu gösteriyor. Bu zamanda ise Artuklulardan yalnız Melik Nasiruddin Mahmut (1200-1222) akla gelebilir. Bu hükümdarın İçkale'de ve sarayın bulunduğu tepeyi çeviren surların etrafında bağlantı kemeri, kale binası (şimdi cezaevi) bir de İçkale'nin kuzey-batı kapısı üzerinde 1206, 1203 ve 1222 tarihli olarak üç kitâbesi vardır. Bu durumda, sarayın da onun tarafından bu tarihler arasında yaptırılmış olması çok akla yakın gelmektedir.

Gazneli Mahmud'un onbirinci yüzyıl başlarından kalan Leşkeri Pazar sarayı ile 12'inci yüzyıl başından kalan Mesut III'ün Gazne sarayını ön basamaklar olarak kabul edebiliriz. Yalnız selsebil ve havuzun bu mimariye nereden geldiği meselesi kalıyor. Diyarbakır sarayı 13'üncü yüzyıl başına mal edilince, Kahire'de Kalavun'un Mâristanında iki klâsik örnek meydana getiren 1284 tarihli selsebil ve havuzların bundan 70-80 yıl daha sonraki bir devre, hemen hemen yüzyılın sonuna kadar uzanması dikkati çekiyor. Kalavun renkli mermer mozayik tekniğini ilk defa Kahire'ye sokmuştur¹⁷ Mâristan'daki türbesinde ve iki selsebilin havuzlarında kullandığı bu tekniği Suriye'den almıştır. Bunun ilk örneği Nureddin zengî'nin 1154'de Şam'da yaptırdığı Mûristan'da mihrap niş kemerinde ve köşe dolgularında görülmektedir¹⁸ (şekil 26). Diyarbakır sarayının renkli taş ve mermer mozayikleri de aynı şekilde Suriye'den gelmektedir. Yine Şam'da Nureddin zengî'nin 1172'de yaptırmış

¹⁷ Von Berchem (M.), Notes d'Archéologie arabe, Journal asiatique 10 series III p. 37, n. 3.

¹⁸ Creswell, ibid., s. 202.

olduğu Nuriye el Kübra medresesini, avlunun ortasında havuz ve karşı eyvanda selsebil ile bir öncü olarak kabul edebiliriz¹⁹ (şekil 27). Artuklu sülâlesinin kurucusu Artuk bin Eksik'in Suriye ve Şam Selçuklarından Alp Arslan'ın oğlu Tutuş'un emrinde Filistin fethinde bulunup onun tarafından Kudüs valiliğine getirildiğini hatırlasak, bunların Suriye ile eski bağlarını anlamak kolay olur. Bununla beraber selsebil ve havuz Suriye'de yerli bir görünüş olmayıp kökleri yine Mısır'a uzanmaktadır. Fustat'ta yapılan kazılarda çıkan evlerde, havuz ve selsebil bulunduğu görülmüştür.²⁰ Tulunlulara kadar giden bu ev tiplerindeki havuz ve selsebil, zengilerle Surye'ye oradan Artuklularla Diyarbakır'a kadar yayılmıştır. Palermo'da Wilhelm II'nin 1180'de tamamladığı El Azize kasrında görülen selsebil ve havuzlar, Fatimilerle bunun İtalya'ya kadar etkisini devam ettirdiğini gösteriyor. Kuzey Afrikada da Havuz selsebil geleneğinin yerleştiğini gösteren misaller vardır.

Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın

¹⁹ Herzfelt (E.), *Damascus: Studies in Architecture I*, Ars Islamica vol. IX Michigan 1942, p. 41-46, fig.28.

²⁰ Baghat (A.), - Gabriel (A.), *Fouilles d'al-Foustat*, Paris 1921-22 Maison III ve VI, p. 52-55, fig. 13-15, pl. XI et XXI, p. 61-69, fig. 21.

x) Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, I. Ikshids and Fatimids, Oxford 1952, p. 124-126, fig. 58-61.

kardeşi Cihangir'in oğlu Kasım beyin (1487-1502) Mardin'de yaptırdığı Sultan Kasım medresesi avlusunda havuz ve selsebil bulunması, 16'ncı yüzyıl başlarına kadar bu geleneğin Artuklu ülkesinde devam ettiğine işarettir.²¹

Böylece Diyarbakır sarayının mozaik ve renkli mermer dekorları, havuzu ve selsebili Mısır'da Tulunlulara ve Memlûklere kadar giden bir geleneğe bağlıdır. Plâni bakımından da Diyarbakır sarayı Mısır'a bağlanabilir. Güney ve kuzey eyvanları çok daha derindir. Bunların yanında koridorlarla kesilmiş olan doğu ve batı kısımları hafif çıkıntılar halinde kalıyor. Böylece ortada havuzu ve güney eyvanda selsebili ile bir Ka'a plâni meydana gelmektedir. Havuzlu kısmın üstü belki de ahşap konik bir çatı ile örtülü ve külâhın tepesi ışık girecek şekilde açıktı. Bu durumda güneyde Tulunlular, Türk Memlûkları ve Zengiler, doğuda Gazneliler ve Selçuklarla Artuklular arasında bunları birbirine yaklaştıran bağların devamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu etkilerin hep Türk sultanları çevresinde yayılmış olması dikkate değer.

Güney - doğu Anadolu'da Mardin ve Diyarbakır gibi eski önemli Artuklu merkezlerinde, konaklarda ve evlerde selsebil bugün de yerleşmiş bir gelenek halinde devam etmektedir.

²¹ Gabriel (A.), *Voyages Archéologique dans la Turquie Oriental*, Paris 1940, p. 37 pl. 26.

BOZCAADA ORTAOKUL SAHASINDA YAPILAN KAZI HAKKINDA ÖN RAPOR, 1961

Ergon ATAÇERI - Suzan ARGAVAN

Bozcaada'da ortaokul temel hafriyatı sırasında eski eserlerin çıkması üzerine, Çanakkale Müzesi Müdürü tarafından yapılan tetkiklerden sonra inşaat durdurulmuştur. İstanbul'dan Bozcaada'ya gönderilmem üzerine inşaat Müteahhidi tarafından amele temin edilerek merkez müzesi müdürü ile müştereken, temel hafriyatı sırasında kontrolsüz olarak kat edilerek açılmış mezarlar temizlenmiş, ölçüleri alınmış kontrol edilmişlerdir. Umum Müdürlük tarafından tahsisat gönderilmesi üzerine burada çalışmalara devam edilerek yeni mezarlar açılmıştır. Mevsimin müsaadesizliği yüzünden çalışmalar çok güç şartlar altında cereyan etmiştir.

Bulunan mezarlar altta görülen gruplar halinde toplanmaktadır.

MEZARLAR:

Grup: A- Bina şekilli muntazam yontulmuş taşlardan düz taşırma tekniğine meydana getirilmiş oda mezarlar. Bunlar 4. 5. 15. 20 no.lu mezarlardır. En tipikleri 5 no. ludur.

5 no. lu mezar : Uzunluk 210 Sm. genişlik 143 Sm. yükseklik 123 Sm. yan duvarlar üç sıra halinde muntazam taşlardan meydana getirilmiş olup tavana doğru düz taşırma tekniğine tonoz halini almaktadır. Tavan düz kesilmiş taşlardan meydana getirilmiştir. Kısa kenarda taşdan çıkıntılı kandil yeri de mevcuttur.

4 no. lu mezarda aynı hususiyetleri göstermekle beraber kısa kenarlar yamuk şeklinde olup, yan tavana kadar düz meyille yükselmektedir.

20 no. lu mezar : Bulunan mezarların en mükemmelidir. Tarafımızdan bulunarak hafredilmiştir. Ölçüleri: 170×210 Y: 180 Tavan 62×210 üzerinde iki yana meyilli lâhit kapağı bulunmakta, onunda ortasında basit bir duvar kat etmektedir. Lâhidin kısa parçası kaldırılınca mezara girilmiş, bu kısa kapağın mezara devamlı girişi temin ettiği anlaşılmıştır. 4 sıra taştan yine düz taşırma tekniğine meydana getirilen bu dikdörtgen plânlı odanın yan duvarları birinci diziden sonra tavana yaklaştıkça kemer şeklini almakta, altta 170 santim olan kenar, tavanda 62 santime inmektedir. Girilmeğe ve inmeğe mahsus duvardan meydana gelmiştir. Dört kenardan ancak biri kertiklidir, üç ince basamak teşkil etmektedir, bu basamak üstte 9 Sm. geçmektedir. Bunlar mezara inışı kolaylaştırmaktadır. Mimarî başka hiç bir faydası yoktur. Odanın her duvarı da aynı devire aittir. Bu bulunmuş olan mezarların en büyüğüdür, tipik helenistik karakter göstermektedir.

Bu mezarın kapağı da hafredildikten sonra kapatılmış, yağmur sularının zararlarına maruz kalmaması için üzeri toprakla örtülmüştür.

GRUP B : Lâhit no: 11 tektir, üzerinde kapak mevcuttur.

GURUP C : Levha şekilli taşlardan koridor şeklinde mezar. no: 13 tektir, 34 santim genişlik, 57 santim yükseklik, 350 santim uzunluktaki iki duvar üzerine muhtelif yassı plâka halinde taşlar konmasile elde edilmiştir. Arka kısmını bir

plâka teşkil etmektedir. Mezar hafredildikten sonra kaldırılmış olan plâkaları yine aynı şekilde yerlerine yerleştirilmiştir.

GRUP D: Kısa kenarları yamuk şekilli, uzun kenarları dik dörtgen şeklinde yekpare büyük taş bloklardan meydana getirilmiş üzeri tek veya çift kapaklı mezarlardır, 2, 6, 19 no. lular bu guruba girer. En tipikleri 19'dur. Yükseklik 70 Sm. kısa kenar altta 81 Sm. üstte 60 Sm. dir, uzun kenar altta 2M. üstte 175Sm. dir.

GURUP E: Ufak dört adet yassı taş arasına sıkıştırılmış küp mezarı no 14 a 42×72 Sm. lik taşlar yükseklik 50 Sm.dir.

Ayrıca taşsız yalnız yatırılmış ağzı kapaklı bir küp mezarı ile, basit dik konmuş ufak küp mezarları da raslanmıştır.

GURUP F: Adi taşlı mezar no. 14 28×114 sm. lik âdi taşlardan meydana gelmiş dikdörtgen şekilli mezar.

GURUP G: Bozuk taşlı veya pek az düzeltilmiş duvarlardan dikdörtgen şekil meydana getirilerek yapılmış olan mezarlar 8, 10, 16 no. lu mezarlar bu guruba girer, 16 en tipiklerdir, yükseklik 87 Sm. genişlik 70, uzunluk 176 Sm. dir.

GURUP H : Kenarlarına baş ve ayak uçlarına basit levhalardan konularak meydana getirilmiş basit mezarlardır. 1 ve 12 bu tiptendir 12 yükseklik altmış Sm. uzunluk 100 Sm. genişliği tranşe tarafından katedilmiş bulunduğundan katı olarak tesbit edilememiştir.

Hafriyat sırasında tarafımızdan 9, 10, 11, 12, (bir kısmı) 13, 14, 14a, 15, 16, 17, 18, 19, 20, no. lu mezarlar açılmıştır. Bu mezarlardan yalnız 11, 17, 18, 19 ve 20 no. lu mezarlar, nekropolün güney istikametine doğru devam ettiğini belirtmek için açılan tranşede meydana çıkarılmıştır.

Arkeolojik durum: 45×19 metrelik

sahada nekropol bulunmasına rağmen yanlara ve bilhassa şehrin aksi istikametinde yayılmaktadır nekropolün bulunduğu saha adanın içine giden yolun kenarında Rum ilk okulunun yanında ve Şehrin de nihayetindedir. Nekropolün yolun karşı tarafında da mevcut olma ihtimali çok kuvvetlidir. Buradaki bir kuyu kenarında basit antik bir lâhit vazife görmektedir. Hafredilmiş nekropol sahası antik devirden sonra hiç bir iskân görmemiş, yamaçlardan inen topraklarla üzerleri örtülerek zamanımıza kadar saklanmış ve bu suretle muhafazası mümkün olmuştur. Ancak Osmanlılar zamanında burası mezarlık olmuştur. Osmanlı mezarları derine inmemiştir, bu sahanın ve antik nekropolün yakın zamana kadar bozulmadan gelmesinde mühim âmil olmuştur.

ESERLERİN ARKEOLOJİK KIYMETİ:

Nekropol bina ve eserleri ile M. E. 6-2 asra aittir. Bina şekilli mezarlar 4üncü asır helenistik karakter gösterirler. Kireç taşından yapılmıştır. Geç klâsik ve helenistik devir eserleri ağırlık merkezini teşkil etmektedirler. Yapılan takviyeler: 4, 6, 17, 20 numaralı mezarlar ahşap malzeme ile yıkılmaması ve muhafazası için takviye edilmişlerdir.

Figürlü altın varaklar geç arkaik sanatın en güzel ve nadir nünunelerini teşkil etmektedirler. Nekropol mezar şekilleri bakımından da pek çok tipi bir araya mezcetmektedir. Bu bakımdan ilerideki araştırmalar, boğazların ticari ve siyasi bekçisi durumundaki bu Stratejik adanın eski devirlerde de aynı rolü oynadığı muhakkak olan bu mevkide yapılacak olan araştırmaların çok verimli neticeler vereceği anlaşılmaktadır.

BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN DES DEUTSCHEN ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS UND DER DEUTSCHEN ORIENT-GESELLSCHAFT IN BOĞAZKÖY IM JAHRE 1961

Dr. Thomas BERAN

Die Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts und der Deutschen Orient-Gesellschaft in Boğazköy (Vil. Çorum) sind in der Zeit vom 20. Juli bis 10. Oktober 1961 fortgesetzt worden. Der Grabungsrab bestand aus den Herren Prof. Dr. Heinrich Otten, Wulf Schirmer, Winfried Orthmann, Rüdiger Krause, Güven Arsebük, Peter Steyer und Klaus Beck. Die Gesamtleitung der Expedition lag beim Präsidenten des Deutschen Archäologischen Instituts, Prof. Dr. Kurt Bittel, der sich in der örtlichen Leitung der Arbeiten durch Dr. Thomas Beran vertreten liess. Als Gast liess Prof. Dr. Hans G. Güterbock (Chicago) der Expedition seine Arbeitskraft. Ali Yılmaz aus Yassihüyük war als Restaurator tätig.

Dank schuldet die Expedition der Deutschen Forschungsgemeinschaft für die Bereitstellung der für die Arbeiten erforderlichen Geldmittel, aber auch der Generaldirektion der Altertümer und Museen im Türkischen Unterrichtsministerium und ihrem Repräsentanten, Herrn Halil Üstün, für gewährte Hilfe und Unterstützung.

Die Arbeiten der Campagne von 1961 bildeten eine direkte Fortsetzung des im Jahre zuvor Begonnenen. So wurden in erster Linie die Schichtgrabungen in der Umgebung des "Hauses am Hang" (Stadtplanquadrant L/17-18) weitergeführt. wohn- und Siedlungsschichten der althethischen Periode (entsprechend der Zeit

von der Gründung des hethitischen Königiums unter Hattusili I bis zum Beginn des Grossreichs) brachten keine besonders gut erhaltenen Baureste, dafür aber umso reichere Mengen an Keramik. Meist handelt es sich um Gebrauchsware, scheibengedreht, in Formen und Typen deutlich aus der Tonware der Kolonistenzeit entwickelt. Stempelsiegel gehören durchwegs noch der Gattung der Griffstempel an, bei den Siegelbildern lassen sich Stileigentümlichkeiten beobachten, die der Kolonistenzeit noch sehr nahe stehen, aber auch schon solche, die den Anschluss zur jüngeren hethitischen Glyptik des Grossreichs vermitteln. Ein Siegel in Form eines Rinderhufes (vgl. *MDOG* 89, 1957, 45 *Abb.37*) zeigt auf der Sohlenfläche einen Hasen in einer noch ganz an vorhethitische Beispiele gemahnenden Gestaltung (vgl. *MDOG* 93, 1962, *Abb. 52b-c*), ein Knaufkegelpetshaft bringt im Aussenring Spiral- und Flechtband Ornamente und kleine menschliche Figuren (Götter?), ein Sternmotiv im Mittelfeld. (*Abb.2*)

Besser sind der Erhaltungszustand und reicher das Inventar der Schichten der Kolonistenzeit, bei denen sich vier Phasen deutlich unterscheiden liessen. Die jüngste davon, WH 8 a (*WH für Westhang Büyükkales, zur Unterscheidung von den ebenfalls arabisch bezifferten Schichten in der nördlichen Unterstadt*), ist in einem alles umfassenden Brand zugrunde gegang-

gen. Die Häuser zeigen einen ähnlichen Charakter wie die der Schicht 4 in J-K/20; sie sind nicht streng rechtwinklig und nicht in einheitlicher Orientierung erbaut, sondern passen sich den durch das Gelände, durch Weg- und Kanalführungen gegebenen Verhältnissen an. Die Mauern bestehen aus Lehmziegeln über einem Steinsockel, Holz ist reichlich verwendet worden für Fachwerk und Dächer. Auf den Fussböden *in situ* fanden sich zahlreiche Gefässe, in erster Linie grössere Vorratsbehälter für feste Waren (Pithoi) und für Flüssigkeiten (Pithosschnabelkannen), und daneben auch Gebrauchsgefässe, wie Schüsseln und Teller mit oder ohne Standboden, meist mit dem charakteristischen scharfen Schulterumbruch und hochgezogenen Horizontalhenkeln, viele teekannenförmige Giessgefässe, und Schnabelkannen in tongrundiger Ausführung und mit voluminösem Gefässkörper. Daneben sind aber auch Vertreter einer äusserst feinen, porzellanhart gebrannten Ware nicht selten, deren Gefässe metallische Formen imitieren, z.B. spindelförmige Krüge mit Spitzboden und trogförmigem Ausguss, oder Schnabelkannen mit langgezogenen Ausguss-Schnabeln extrem scharfem Bauchumbruch und hohen Füßen über kleinen Standflächen-mattalisch glänzend poliert (Ab.3a). Das sind genau die gleichen Gefässformen und -typen, die sich in Schicht 4 in der nördlichen Unterstadt von Boğazköy Schicht IV d auf Büyükkale, und in Schicht I b im Karum Kaniš am Kültepe finden, durch Textfunden datiert in die jüngere Periode der assyrischen Handelskolonien. Die Übereinstimmungen erstrecken sich nicht nur auf Bauweise und Keramik, auch die übrigen Kleinfunde, Nadeln, Meissel, Pfieme und andere Werkzeuge, sowie die Siegel, bieten das gleiche Bild. Hervorhebung verdient ein Rollsiegel der "Zweiten Syrischen Gruppe" (nach H. Frankfort, *Cylinder Seals*, 1939, 260ff), das aufgrund seiner Fundlage in einer kolo-

nistenzeitlichen Schicht ein weiteres Beweisstück für die Frühdatierung dieser grossen und wichtigen Siegelgruppe bildet.

In der nächstälteren, ebenfalls wieder durch Brand zerstörten Schicht 8 b ist ein grosses Gebäude fast ganz freigelegt worden. Die Bautechnik stimmt mit der des "Verbrannten Gebäudes" der Schicht IV d im Südwesten Büyükkales (vgl. *AfO* 19, 223) überein: über einem mächtigen Sockel aus zwischen eine Holzverschalung eingestampftem Gusswerk aus Steinen und Lehm sind die unter ausgiebiger Verwendung von Holzbalken errichteten Lehmziegelwände erbaut. In einem Raum des Gebäudes fand sich ein ganzes Gefässlager, überwiegend aus Vorratsbehältern bestehend. Kleinere Gefässe gehören drei Gattungen an: 1. Spitzbödiges Schüsseln, Näpfe und Tassen einer feinen, tongrundigen Scheibenware; 2. Schalen, Schüsseln und "Teekannen" einer Scheibenware mit sehr feinem, nicht poliertem Überzug ("wash") roter Farbe; 3. Besonders zahlreich sind feine, handgearbeitete Gefässe mit lederbraunem bis rotvioletttem Überzug, meist grössere Schüsseln, Henkeltöpfe, und Pithosschnabelkannen. Vergleichbares ist bekannt aus Hüyük bei Alaca, besonders aber aus Schicht II im Karum Kaniš am Kültepe, sodass die Gleichsetzung unserer Schicht 8 b mit der älteren Periode der Handelskolonien auch ohne Textfunde genügend gesichert ist.

Ein ähnliches Nebeneinander schiebengedrehter und handgemachter Tonwaren, charakteristisch für die Periode des Überganges zwischen der Frühen und Mittleren Bronzezeit, fand sich auch in den keine bedeutenden Baureste enthaltenden Schichten WH 8 c und WH 8d, die sich zeitlich etwa mit der Schicht III im Karum Kaniš gleichsetzen lassen.

Unmittelbar auf den Fels, bzw. gewachsenen Boden gegründet sind die Anlagen der ältesten Siedlungsschicht WH 9, die ihr Ende in einem Brand

gefunden hat. Vonder Architektur konnten nur bescheidene Reste von Bruchsteinsockeln und Lehmziegelwerk aufgenommen werden, jedoch auch noch zusammenhängende Teile des Balkenrostes der Häuserdecken. Sehr reich sind die Funde an Gefässen; bei denen sich fünf Gattungen unterscheiden lassen:

1. Eine tongrundige, mit Sand gemagerte Scheibenware, bei der nur zwei Gefässtypen beobachtet werden können, kleine, etwa blumentopfförmige Becher mit ausladendem Rand und Wirbelboden ("string-cut base"), und weit-ausladende Schalen mit leicht eingezogenem Rand und ebenfalls flachem Wirbelboden.

2. Gefässe, die auf der (langsam drehenden?) Scheibe vorgefertigt, dann aber von Hand vollendet und verstrichen wurden; der Ton ist mit Sand gemagert, die Überzüge von blasser bis grauschwarzer Farbe sind poliert. Gross ist der Formenreichtum: weite Schalen und Schüsseln, Tassen mit Vertikalhenkeln, Tüllenkanen mit markantem Bauchbruch und Korbhenkeln, primitive Schnabelkanen mit auffallend langgezogenen Schnabelaussüssen. Eingritzte und eingestochene Verzierungen meist in Zickzackbändern, auf den Gefässschulden sind häufig.

3. Handgemachte, bemalte Gefässe der "Kappadokischen Keramik" (Alışar III-Ware) sind in Schicht WH 9 stark vertreten.

4. Die Hauptmasse der Gefässe gehört aber einer Ware an mit einem dünnen, matten, meist roten Überzug. Die Gefässformen stimmen fast gänzlich mit denen der unter 2. genannten, schiebgedrehten und von Hand nachgearbeiteten Keramik überein, bilden also Vorformen der späteren "hethitischen Tonware".

5. Einer gröberen, handgemachten Ware gehören die Vorratsgefässe an, deren

Ton mit Sand und pflanzlichen Elementen gemagert und deren Überzug weniger gut geglättet ist. Die Hauptformen sind grosse Töpfe mit eingezogener Schulter und hohem Trichterrand und am Bauch ansetzenden Horizontell- und Vertikalhenkeln, sowie fassartige Pithoi mit kleinem Standfuss und weit offener Mündung, unter der sich meist eine mit Fingereindrücken modellierte, plastisch aufgesetzte Zierleiste findet.

Gefässe und Waren ähnlicher Art sind in Boğazköy bisher nur in Schicht 5 in der nördlichen Unterstadt (vgl. *MDOG* 91 35ff.) und unter den ältesten Funden aus dem Bereich des Gebäudes K auf Büyükkale beobachtet worden. Vergleichsstücke finden sich aber in Schicht 4 in Hüyük bei Alaca, in Karaoğlan, Etiyokuşu, Ahlatlıbel und Polatlı in den spätesten Schichten der Frühbronzezeit. Besonders auffallend sind Übereinstimmungen mit Funden aus Schicht VI in Beyceusultan, wo den Boğazköy-Funden vergleichbare Gefässtypen zusammen mit Troia V-Keramik vorkommen. Ein vergleichbares Nebeneinander von früher Scheibenware, bemalter "Kappadokischer" und unbemalter Handware ist auch bezeichnend für die Schicht IV im Karum Kaniş, noch enger sind aber die Beziehungen des Befundes der Schicht WH 9 in Boğazköy zum Befund der X am Stadthügel von Kültepe.

Untersuchungen im Gebiet des Stadtplanquadrates K/15, wiederum in Fortsetzung der Arbeiten des Vorjahres, ergaben, dass die dort an die sogenannte Poternenmauer anschliessende Terrassen- oder Quermauer (vgl. O. Puchstein, *WVDOG* 19, 81ff. bes. 87f.; K. Bittel u. R. Naumann, *WVDOG* 63, 91ff., 95) erst in nachhethitischer Zeit erbaut wurde und den Abschluss einer sich über den westlichen und nordwestlichen Hang Büyükkales ausdehnenden phrygischen Siedlung bildete. Dabei wurde die aus hethi-

tischer Zeit stammende Poternenmauer wieder in Benutzung genommen und bildete den nordwestlichen Abschluss dieser phrygischen Unterstadt. (Abb. 1)

Die Poternenmauer erwies sich durch ihre Relation zu einem hethitischen Monumentalbau im Innern, der kaum sehr lange vor der Grossreichszeit angesetzt werden kann, als ein Bauwerk nicht der althethitischen Periode, sondern der Grossreichszeit.

Überraschende Ergebnisse brachte eine Nebenuntersuchung im Bereich des Grossen Tempels (Tempel I, Planquadrat K/18). Sie galt einem doppelten Zweck: Einmal sollte ein würdiger Zugang zum Grossen Tempel, dem grössten und besterhaltenen Baudenkmal der hethitischen Periode, geschaffen werden, und zum anderen sollte durch eine kleine Tiefgrabung unmittelbar vor der südöstlichen Aussenfront des Tempelkomplexes festgestellt werden, ob und gegebenenfalls welche älteren Schichten beim Bau des Tempels durchschnitten und überlagert wurden, um einen *Terminus post quem* für die Tempelgründung zu gewinnen. Dadurch wäre es wohl auch möglich geworden, zu einer Synchronisierung der Bauschichten in der nördlichen Unterstadt (K-J/20) mit denen im Bereich des "Hauses am Hang" (L/17-18) zu gelangen. Bisher hatte sich ja nur ergeben, dass die Bauschicht 2 in J-K/20 Rücksicht nimmt auf den Tempelkomplex, nicht aber, ob zu dieser Zeit (15-14. Jahrhundert v. Chr.) der Tempel schon in der Form bestand, wie er auf uns gekommen ist, oder vielmehr nur ein älterer Vorläufer.

Die Tiefgrabung brachte nicht das erhoffte Ergebnis. Es stellte sich lediglich heraus, dass die Tempelgebäude zumindest in diesem Bereich (K/18) auf den Fels, bzw. gewachsenen Boden gegründet sind. Ältere Bau- und Siedlungsschichten waren nicht festzustellen, wohl aber Grä-

ber späterer, römischer oder spätantiker Zeit.

Im Verlaufe der Arbeiten am Zugang zum Tempelportal wurde die Gelegenheit wahrgenommen, die Fragmente eines grossen, mit Löwenkulpturen geschmückten Wasserbeckens (vgl. O. Puchstein, *WVDOG* 19, 134f.) aus einer sich schon bei geringfügigen Regengüssen mit Wasser füllenden, morastigen Grube herauszuholen und ihnen eine ihrer Bedeutung gemässe Aufstellung am vermutlich ursprünglichen Ort zu geben. Das Fehlen von Hebewerkzeugen erlaubte leider nicht die vollständige Zusammenfügung aller Bruchstücke, doch konnte der ursprüngliche Zusammenhang weitgehend wiederhergestellt werden.

Die erwähnte Überraschung ergab sich jedoch beim Wegebau und bei Reinigungsarbeiten unmittelbar ausserhalb des Tempelportals. Hier fand sich wenige Zentimeter unter der Oberfläche die Rückwand eines einräumigen Gebäudes, parallel verlaufend mit der südöstlichen Aussenfront des Tempelkomplexes. An diese Rückwand ist ein die ganze Raumbreite einnehmendes Podium angebaut, in dessen Mitte sich ein aus hethitischen Quadersteinen aufgemauertes Altarpostament erhebt. Vor dem Postament ist in den Pflasterfussboden ein Opferbecken aus rotem Sandstein eingelassen, dessen Abfluss in einen unter dem Raum hindurchführenden, gedeckten Kanal mündet. Auf dem Podium und Postament lagen zahlreiche wohl als Weihgaben anzusprechende Geräte und Gegenstände, darunter Keulenköpfe und Schleuderkugeln aus Stein, bronzene und eiserne Lanzen spitzen, Bronzescheiben mit Befestigungslöchern. Eine davon (Abb. 4) zeigt in flacher Treiarbeit das Bild eines schreitenden Löwen, in Stil und Proportionen ähnlich der vollplastischen Holzfigur eines Löwen aus Gordion (E. Akurgal, *Die Kunst Anatoli-*

ens von Homer bis Alexander, 103 Abb.66). Hauptfund aber war ein tönernes Dreibeingestell mit in Schnabelschuhen endenden Füßen, auf dem drei Schlüssel aufgesetzt waren, zusammengehalten und bekrönt von der Figur eines kleinen sitzenden Adlers (Abb.5). Das Dreibeingestell wurde unmittelbar auf dem Altarpostament gefunden. Die Bemalung mit geometrischen Motiven, darunter reziproken Dreiecksmustern, Sanduhrmotiven und Hängebögen, weist es in die Gruppe der mittelphyrgischen Keramik (Büyükkale II-Ware), zu der auch andere Keramikfunde aus dem Gebäude gehören. Aschenreste im Gebäude und Brandspuren an den Fundobjekten deuten auf eine Zerstörung durch Feuer. Spätere Einbauten (vor allem spätantike Bestatungen) haben den Erhaltungszustand stark beeinträchtigt, was umso bedauerlicher ist, als das kleine, einräumige Gebäude den einzigen bisher bekannt gewordenen phrygischen Tempelbau darstellt. Die enge räumliche Anlehnung an das Portal des grossen hethitischen Tempels, dessen Ruinen in phrygischer Zeit noch mächtig angestanden haben müssen, lässt an eine gedankliche Verbindung mit jenen phrygischen Kultanlagen bei Eskişehir und Afyon-Karahisar denken, deren Wesensmerkmal eine türartige Nische in einer Hausfassade bildet (S. E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, 110).

Insgesamt wurden während der Grabungscampagne 887 Fundstücke inventarisiert und ins Archäologische Museum von Ankara gebracht. Davon entfallen 690 Nummern auf Tontafeln.

Von diesen Tontafeln verdient ganz besondere Hervorhebung ein Text Suppiluliamas II (nach 1200 v. Chr.), in dem dieser von Stiftungen für ein NA 4 hegur SAG.UŠ genanntes Heiligtum berichtet und dessen Steuer- und Abgabebefreiung festsetzt. In diesem Heiligtum wird ein Bild (Statue) Tutḫalijas IV aufgestellt. Der Stiftungsurkunde geht jedoch eine historische Einkleitung voran, in der von einem zweimaligen Krieg gegen Alašija, das "mitten im Meere" liegt, berichtet wird. Der endgültige Sieg wird in einer Seeschlacht der hethitischen Flotte gegen die Schiffe von Alašija errungen, bei der die Schiffe von Alašija im Meere zerstört und verbrannt wurden.

Durch diesen Text dürften nunmehr die letzten Zweifel an einer Gleichsetzung der Insel Zypern mit Alašija ausgeräumt sein. Ausserdem zeigt sich deutlich, dass zur Zeit Suppiluliamas II zumindest die äussere Macht des Hethiterreiches noch ungebrochen war, und dass das Reich nicht nur eine bedeutende Landmacht darstellte, sondern auch über Seestreitkräfte verfügte.

APHRODISIAS (KARIA) KAZILARI

Birinci devreye ait başlangıç raporu (Temmuz/Eylül 1961)

Prof. Kenan. T. ERİM

Karia bölgesinin Aphrodisias semtinde ilk araştırma ve kazı kampanyasına 1961 senesi 8 Temmuzunda başlanarak, 9 Eylülde son verilmiştir. New-York Üniversitesi Klâsik Diller ve Edebiyat bölümünün önderliğiyle teşekkül eden işbu araştırma ve kazılarda vazifelenendirilmiş olan Heyet, idarem altında: Mimâr ve mühendis Janko I. Rasic, asistan Edward L. Ochenschlager, yüksek sınıf öğrencilerinden Gary Schwartz, Theodore Theme, Malcolm Bell, ve fotoğrafçı William Crovello'dan tereküp etmekte idi. Kampanyanın sonlarına doğru New - York Üniversitesi Profesörlerinden Joseph Gary ile eşi Heyete katılmış oldular. Araştırmalarda Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü komiseri sıfatı ile Kemal Turfan hazır bulunmuştu.

İlk işe sahanın yeniden ölçülmesi ile başlanmış oldu. Zira evvelce yapılan kazılara ait topografik haritaların bulunmaması böyle bir teşebbüsü zaruri kılıyordu. Bununla beraber Aphrodisias'ı teşkil eden geniş sahanın arzettiği kıymet ve topografik hususiyet girişilmiş olan işi kısa bir zamanda neticelendirmeği imkânsız bırakmıştı. Buna rağmen, mevsim esnasında bu vâdide bir çok esaslı adımlar atılmış oldu :

a) Belli başlı âbideler ile sahanın topografik noktalarının müteakbil durumları ve bilhassa stadium, Aphrodite Tapınağı, hamamlar, akropol (sondajların açılmış olduğu tepenin muayyen sahaları dahil), akropolun güney-doğu ayağında kâin, "nymphaeum", sur cephesi

harici bir mezar grubu (stadium'un kuzey-doğu civarında), Tapınağın güney-batısında hüviyetleri bilinmeyen binalar grubu, Tapınağın güneyinde "tünel" ve "bouleuterion" denilen harabe, Zoilos relieflerinin keşfedildiği surların kuzey-doğu harici safha ve "nymphaeum" un güney-doğusunda elyevm Üçtaş ismi ile anılan yerde ve bu sene meydana çıkarılan Basilika A.

- b) Akropolun bir mufassal topografik haritası yapılmıştır. Karışık bir manzara arzeden bu sahanın ehemmiyeti derpiş edilirse böyle bir haritanın ileride yapılacak araştırmalarda büyük bir yardımcı olacağı aşikârdır.
- c) Stadium yeniden tetkik edilip ölçülmüştür. Heyeti umumiyesinde 270 × 54 m. ve meydanın ise 250 m. × 34 m. olduklarına göre Stadium hacmi istiabisinin takriben 30.000 geçemeyeceği iddia edilebilir. Bundan maada yaz esnasında uçakla alınan bir fotoğraf stadium'un yan taraflarının uzunluğunu tebarüz ettiren ufak münhaniyi sarahatla göstermektedir.

Kazılara şehrin dört muhtelif noktasında başlanmış oldu. Hendekler Bizans istihkâmlarının hemen dışından stadium'un doğusuna kadar ve bilhassa 1956 senesinde Geyre köylülerinin bir su yolu kazarken parçaların buldukları yerlerde açılmıştır. Burada çıkan yeni parçalar arasında: oturmuş vaziyette bir kadın, Zoilos olduğu tesbit edilen bir şahıs (evvelce keşfedilen bir parçada olduğu gibi), yürüyüş halinde ve Medusa

başlı bir kalkan taşıyan ve ANDREIA olduğu tesbit edilen bir kadın, ve nihayet zarif kuleli bir taç taşıyan bir kadın başı. Bu baş evvelce bulunan, elbisesi dalgalı olup buna POLIS yazısını taşıyan bir üçüncü fragman yerleştirilince heyeti umumiyesinin şehrin şahsiyetini temsil eden bir kadın, yani Aphrodisias'ın Tyche'si olduğu tebeyyün eder.

Bulunan relieflere gelince: Bunların ileride yapılacak kazılarla tekemmül etmeleri beklenebilir. Eldeki izlerden, relieflerin Bizanslılar tarafından sur inşasında kullanılmış olmaları ve belki bir deprem neticesi düşmüş olmaları tahmin edilebilir. Şimdilik katî bir tarih tesbiti mümkün görülmemekte ise de oymaların mükemmelliği ve şekillerde görülen hâkim neo-klâsik hususiyet Roma İmparatorluk devrinin başlangıcına ve ağılebi ihtimal ikinci asra işaret etmektedir. Muhafaza edilebilmiş olan parçalarda iki defa tesadüf edildiği veçhile, seriler: Kitâbelerde Demos, Polis, Timé, Aion ve Andreia olarak isimlendirilen allegorik temsillerle etrafi alınıp istikbâl edilen ve tâcı giydirilen Zoilos isminde birinin tâzimini göstermektedir. Yeni bulunan Zoilos figürünün yanında yer aldıkları görülen Demos ve Polis'e ait üç parçanın intibakı tam olmakla beraber bunların eldeki diğer parçalarla arz edecekleri manzara, ancak ileride yapılacak kazılar neticesi elde edilebilecek elamanlarla tekemmül edebilecektir.

Aphrodite Tapınağında yapılan tetkikler binanın Bizans devrinde kiliseye tahvil edildiğine dair önemli malûmat vermişlerdir. Yıkılmayan kısımların tetkikinden anlaşılıyor ki evvelce ilk ziyaretçi ve kazı yapanlar tarafından serdedilen iddialarda bâzı değişiklikler ve belki de tashihler yapmak lâzım gelecektir. Filhakika, bilindiği gibi, tahvil sırasında muhafaza edilen sütunlar yalnız tapınağın yan tarafında bulunan sütunlar

olmuştur. Bu sütunlara doğu ve batıdaki bâzı sütunlar ilâve edilerek bir duvar içinde ortada bir gemi (nef), yanlarda birer kanat (aile) ve mihrab (abside) ile nihayetlenen bir iç "narthex" ile bir dış "narthex" vücuda getirmek suretiyle tapınağın içi bir basilika olarak plânlanmıştır. Bu münasebetle "cella" yerinden tamamen sökülmüş ve elde edilen malzemenin bir kısmı ile kilisenin doğudaki dış duvarı inşa edilmiştir. Kuzey-batıdaki köşeye doğru sütun ilâvesi elyevm dikili bulunan sütun üzerindeki köşe başlığı olan Iofk başlık ile tebeyyün eder. Buna benzer bir vaziyet de yine dikili kalmış güney-doğu köşedeki sütunda görülür. Hemen hemen katıyyetle denilebilir ki tapınak bidayette oktostil ve yanlarda 13 sütunlu olarak inşa edilmiş bulunuyordu.

"Cella"nın temellerini bulmak maksadiyle sarf edilen gayretler bir netice vermemiştir. Muhakkak olan bir cihet, "cella"nın Bizans işçileri tarafından tamamen yıkılmış olmasıdır. Batı sondajda "stylobate" altında görülen temellere gelince bunların Bizans'tan evvelki devre ait olmaları muhtemeldir. Filhakika, netekim bir noktada üstlerinde *in situ* olarak oktogonal ve müstatil şekillerle ve zarif işlenmiş mermer levhalarla döşeli Bizans kaldırımlarına raslanmıştır.

Tapınak mıntıkasında yapılan hafriyat esnasında tesadüf edilen başlıca güçlüğü evvelce yapılan kazılar sırasında yığdırılan büyük mimarî bloklarla toprak kitleleri teşkil etmiştir. Bu mânilere rağmen, 1961'de âzami bir gayretle başarılabilen temizlemeler sayesinde işlerin yürümesine başlıca mâni olan tapınağın doğusundaki bloklar, Bizans devrinde ilâve edilen orta mihraba doğru kaldırılmış ve sütunlar arası saha Bizans seviyesine kadar açılmıştır. İlâveten "bema" da bir takım kitâbeler meydana çıkarılmıştır. Parmaklık olarak kullanıl-

miş oldukları anlaşılan bu kitâbelerin Roma İmparatorluk devrine ait olmaları muhtemeldir. Meydana çıkarılmış olan daha bir çok epigrafik buluşlar arasında kayda değer biri de 1937'de G. Jacopi tarafından bulunduğu malûm olan Diocletian'ın Fiatlar Emirnamesine müteallik yeni iki parçadır.

Orta mihrabın doğusu civarındaki duvar yanından yapılan kazılar dikkate değer neticeler vermiştir. Bu meyanda, rahiplerin oturmalarına tahsis edildiği zannolunan yarı daire şeklinde sıralara tesadüf edilmiştir. Bu sıraların bulunduğu tahmin edilen ve dış duvarların *in situ* fresk parçaları ile süslü yarı daire şeklinde bir geçit bulunmuştur. Ancak bir taraftan mevsimin sona ermesi, diğer taraftan bir restoratörün bulunmaması araştırmaları akamete uğratmıştır. 1962 kampanyasında yapılacak ilk işlerden biri de bu fresklerle meşgul olmaktır. Fresklerin ilk muhafazasını teminen geçit hemen örtülüp kapanarak mühürlenmiştir.

Mezarlara gelince : Tapınak harici ve "temenos" ve yahut basilikanın avlusunda tarihleri katiyetle bilinmeyen üç mezar açılmıştır. Bunlardan birinin bir genç kızın diğer ikisinin yaşları ilerlemiş bir kadınla bir erkeğin oldukları tesbit edilmiştir. İçlerinde camdan bilezikler ve parça halinde bronz, demir, ve gümüşten mâmul mücevherat bulunmuştur.

Akropol'un hatırlanmasına inzimamen tepenin üç muhtelif yerinde birer hendek açılmıştır. Bunlardan birincisi tam tepede, ikincisi yokuşun batı ortasında, üçüncüsü de tepenin güney-doğu ayağındadır. 4m. 20 derinliğinde olan tepe hendeğinde bâkir toprağa raslanmamıştır. Tabakası Hellenistik ve İmparatorluk devri bidayetinde yapılmış olması muhtemel bir doldurmayı göstermektedir ki, bunun akropol'un doğu meyline kadar uzanan tiyatronun yüksek sıralarını desteklemek maksadı ile yapılmış olması varittir. Toprağın aşınması ve Geyre

cvlerinin tepenin hemen doğu ayağında yapılması neticesi tiyatrodan elyevm pek az bir şey kalabilmiştir. Tepe doldurmasında karışık olarak Hellenistik ve Romen devirlerine ait kabartmalı keramik ve parlak siyah Attik keramik parçaları görülmüştür. Bu son fragmanlar, Aphrodisias'ın ve ona yakın bir yerin Hellenistik devrinden evvel meskün olduklarına dair bir işaret teşkil edebilirler.

Ortadaki sondajda zikre değer bir şey şimdilik bulunmamıştır. Aşağı hendeğe Bizans işi oktogonal beyaz ve müstatil siyah mermer levhalarla döşenmiş bir portiko'nun bir köşesi meydana çıkarılmıştır.

Yerlilerce Üçtaş ismi ile anılan ve sahanın güney-doğu tarafı ile akropolun doğusunda kül renginde dikili bir monolitik sütun görülmekte idi. Civarında yapılan araştırmalar kazıyı tahrik etmiş ve bunun neticesi olarak, batıda bir sıra üzerinde evvelce dikili olup binanın içine düşen dört sütunun kaideleri, kuzeyde elyevm dikili sütunun yakınında iki alçak sütun kaidesi keşfedilmiştir. Bunlara ilâveten Türk devrinde yapılan bir duvarla ayrılmış olduğu görülen bir orta mihrap (abside), güneye doğru mütecanis altı sütun kaidesini havi bir (aile) kanat bulunmak sureti ile basilikanın inşa plânı açıklanmıştır. Eldeki delillerle inşa tarihini tesbit güç olmakla beraber sütun başlıklarının komposit stili, ikinci yoksa üçüncü asra işaret etmektedir. Bundan böyle Basilika A ismini vereceğimiz işbu basilika dahi Aphrodite Tapınağı gibi kiliseye tahvil edilmiş bulunmaktadır. Orta mihrabın her iki tarafını ihata eden bloklardaki haçlar bunu göstermektedir. Aynı zamanda doğu kanadın güney köşesinin yeniden inşası ve nihayetinde bir kapısı olan bir yardımcı mihrap ile intibak ettirilmesi ve nihayet esas kanadın kenar duvarındaki normal kapısının heriki tarafında ikişer kapı açılması bunu teyid etmektedir. Siyah ve beyaz mermer

lerle döşenmiş olan kanadın zemininde görülen mozaik parçalarının tavanı süslemeğe yaradıkları anlaşılıyor. Döşeme mermerlerden mühim bir miktar dahi iyi muhafaza edilebilmiş bir vaziyette kanadın yan güney tarafında görülmüştür. Bunlara ilaveten "narthex" in bir cüzünü teşkil ettiği tahmin edilen kapısız bir mihrab, kanadın kuzey intijasında yer almış bulunmaktadır.

Batı kanadın dört sütünü ile portiko'nun cephesinde görülen iki sütunun hali hazır vaziyetlerinin iyi olması, bunların tamirleri ile dikilmelerinin muvafık olacağı kanaatine varılmış ve dikilerek başlıkları konulmuştur. Ancak bunlarla Basilika A'ya ait kazıların sona ermiş oldukları addedilemez. Zira "anastylosis", kanadın batısındaki kazılara mâni olmuştur. Basilika A civarında ve onun güney-doğusunda kaide ve başlıklar dahil, mimâri ve stilistik harabeler yere serpilmiş bulunmaktadır. Bunların Basilika A dahil bir takım binâ grupuna aidiyetleri muhakkaktır. Bu itibarla Basilika A etrafını ihata eden saha sık bir araştırma ve hafriyatı elzem kılmaktadır. İşbu araştırmalar neticesi elde edilebilecek mâlumat sayesinde elveym varid suallerden bir çoğunun ge-

lecek kampanya esnasında cevaplandırılmış olmaları ümid olunabilir.

Zikredilmeğe lâyik cihetlerden biride toprak üstünden tesadüfen bulunan obsidiyen ve diğer tipte çakmak ve uçlardır. Mamafih bunlara istinaden Aphrodisias veya civarının Prehistorik devirlerde meskûn oldukları iddia edilmez ise de, vâdinin mümbitliği ve civardaki dağların bir muhafız vaziyetinde olmaları ve nihayet sahanın doğusunda diğer Prehistorik meskenlerden bulunmuş olması bu keyfiyeti imkansız bırakmamaktadır.

Görüldüğü gibi, ilk kampanya Aphrodisias'ın arkeolojik zenginliğini her noktai nazardan ispat etmiş bulunmaktadır. Semte lâyik olduğu hakkı verebilmek ancak sürekli bir çalışma ile kabil olabilecektir. İlk kampanya esnasında bulunmuş ve ileride bulunabilecek olan eserlerin mahallinde, vakit kaybetmiyerek, muhafaza ve vikayelerinin muvafık olacağı düşünülmektedir. Bunu göz önünde tutan NewYork Üniversite Heyeti elzem addettiği bir hafriyat evinden başka bir depo ve bir müze binalarının inşasını teminen hazırlıklarda bulunmaktadır. Bu hususta hazırlanan plânlar Millî Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün tasvip ve tasdikine arz edilmiş bulunmaktadır.

VAN - TOPRAKKALE KAZI HEYETİNİN 1961 YILI KISA ÇALIŞMA RAPORU

*Prof. Dr. Afif ERZEN - Prof. Dr. Emin BİLGİÇ
Doç. Dr. Yusuf BOYSAL - Dr. Baki ÖĞÜN*

Geçen yıllarda olduğu gibi bu mevsim de Toprakkale'de araştırmalara devam edilmiştir. Bilhassa Güney kısımda bulunan büyük kerpiç kitle üzerinde durulmuş ve bazı duvarlar açılmak suretiyle bir plân elde edilmesine çalışılmıştır. Ayrıca tapınak bölgesindeki çalışmalara da devam edilmiştir. Kazımıza kısa müddet için gelen Alman Arkeoloji Enstitüsü mimarlarından Dr. Kleiss'le birlikte gerek kerpiç kitenin gerekse tapınağın, plânları üzerinde durulmuş ve ön çalışmalar yapılmıştır.

Toprakkale'de yapılan bu çalışmalardan başka heyetimiz Asbaşın Kalesin'de de sondajlara başlamıştır. Asbaşın Kalesi yeni adıyla Çavuştepe Köyü Gürpınar kazısına bağlı Hakkâri yolu üzerinde ve Van'dan 25 km. kadar uzaklıktadır. Köyün hemen kenarında Urartulara ait iskân yeri bulunmaktadır. Geçen sene yapmış olduğum gezide enteresan bulduğumuz bu Urartu şehrinin bilhassa muntazam sur duvarları ve batı kısmındaki seramiğin bol oluşu dikkatimizi çekmişti.

Şehir, Hoşap Çayının içinden geçtiği ve Van gölüne kadar uzanan geniş vâdiye hâkim bir mevkiye kurulmuştur. Vâdinin içinde ve buna paralel bir şekilde, kuzey-doğu'dan güney-batıya doğru takriben 8-10 km kadar uzunluğunda, Bol Dağı adı verilen bir küçük silsile yer almış bulunmaktadır. Bu silsile 7-8 tepeden meydana gelmekte ve güney-batıya doğru yüksekliğini tedrici bir şekilde kaybetmekte ve bugünkü Köyün kurulmuş olduğu yerde kaybolmaktadır. İşte bu sene araştırmamıza sahne olan Urartu iskânı

bu tepelerden batıda olan iki tanesi üzerinde bulunmaktadır.

Bu silsilenin eteğini, 8-10 km kadar doğuda Hoşap Çayından ayrılan ve bu günkü köyün tarlalarını devamlı bir şekilde sulayan bir kanal takip eder. Aynı kanalın Urartular zamanında da mevcut olması ihtimali üzerinde durarak kanalı ayrıldığı yere kadar takip ettik, fakat Urartularla ilgili, Şamram altı kanalında olduğu gibi takviye duvarına ait herhangi bir ize raslamadık.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Çavuştepe Köyü kenarındaki Urartu şehri Bol Dağı silsilesinin iki tepesi üzerinde kurulmuştur. Hafif bir boyunla birbirine bağlanan bu iki tepeden batı taraftaki ince uzun diğeri ise yuvarlaktır. İskânlar da bunların tabii şekillerine uymuştur. Her ikisinde iskân yerini muntazam birer sur çevirir. Bu tepeler yanındakilerden, emniyet mülâhazasıyla, boyun kısmında açılan birer suni hendekle ayrılmıştır. İlk çalışma yerimizi Büyük Kale adını verdiğimiz ve şehrin doğu kısmını teşkil eden tepenin batı tarafında düzeltilen kaya yüzünün ön tarafı teşkil etmiştir. tepenin Küçük Kaleye bakan tarafında olan bu yerin önü düzeltilmek suretiyle bir platform meydana getirilmiştir. Burası Van Kalesi üzerinde Analı Kız adı verilen ve Amerikalılar tarafından kazılan nişlerin bulunduğu yeri hatırlatmaktadır. Buranın açık bir mâbet olması ihtimali üzerinde durduk ve bununla ilgili olabilecek herhangi bir buluntu ele geçirmek amacıyla, sonradan dolmuş olan toprağı kaldırmaya başladık. Fakat çalış-

mamız esnasında maalesef Urartulara ait herhangi bir buluntu meydana çıkmadı. Buradaki dolma toprak içinde az miktarda olmak üzere sırlı ve fayans gibi Orta-Çağ seramiğine benzeyen buluntular tesbit ettik ve böylece tepenin mevzubahis zamanda çok sathi bir iskân görmüş olduğu anlaşılmıştır.

Aşağı Kalede dikkatimizi ilkin büyük kaleye bakan surun önünde şehir kapısının bulunması muhtemel olan yer çekti. Buradaki çalışmamızın başlangıcında sur duvarının aşağıya, derinliğine devam ettiğini gördük, surun önünde toprağı kazarken 2,20 m seviyesine (derinliğine) kadar çok az urartu seramiği çıktı ve bunun yukarıdan, yağmur ve suların tesiriyle akan toprak la birlikte geldiğine kanaat getirdik. Bu seviyeden sonra kuvvetli bir yangın her tarafta kendini gösterdi. Bu yangın içindeki kül ve yanık kerpiç bakıyesi takriben 1 m kadar devam etti ve burada ayrıca büyük bir ağaç yanmış olarak ele geçti. Bütün bunlar burada sur duvarı önünde, ona bitişik ve sonradan inşa edilmiş bir yapının bulunduğu ve bunun da kuvvetli bir yangına maruz kalmış olduğuna işaret etmektedirler. Nitekim sur duvarının çıkıntı teşkil eden kısımlarına yapışık olarak iki kenarda kerpiç duvar tesbit etmiş bulunuyoruz. Gelecek sene hem surun burada yapmış olduğu çıkıntının mahiyeti ve esas şeklini hem de inşaatın hakikî durumunu anlamaya çalışacağız.

Burada kalenin-şehrin içine doğru 40-50 m. ilerlendiği zaman tekrar duvarların gözüktüğü bir kısma gelinir. Bu kısımda da araştırmayı lüzumlu bulduk ve çalışmamız ilerleyince bir merdiven meydana çıktı. Pek muntazam olmamakla beraber mahiyet ve büyüklüğü bakımından bu, bir nevi iç kale durumunda olan asıl şehir surunu ima etmektedir. Şehir kapısı kulelerinin güneyinde ele geçen en önemli buluntu bronz bir levha parçasıdır. (15 × 25 sm) ölçüsünde olan ve maalesef parçalar halinde ele geçen bu

levha üzerinde harp arabaları ve süvariler tasvir edilmiştir. Yüksek bir işçilik gösteren bu eser Ankara Arkeoloji Müzesine temizlenmek üzere teslim edilmiştir.

Aşağı kalede esas çalışma yerimizi güney-batı uç teşkil etmiştir. Burada kuzey-batı tarafta, sathıda bol seramik gözükken yerde çalışmaya başladık. Sathıdan itibaren duvarlar gözükmeye başladı ve seramiğin bolluğu devam etti. Yalnız buluntular küllü toprakla birlikte geliyordu. Odalar gözükmeye başladı, fakat bunlar dört duvarı da kalmış muntazam odalar değillerdi. Bilhassa kuzey-batı taraftaki duvarlardan hiç bir kalıntı tesbit etmek mümkün olmadı. Odaların tabanlarında yer yer küçük taş kırıntılarında meydana gelen mozaikle kaplı idi ve bunlar kireç tortusuna benzeyen bir manzara arz ediyorlardı. Ayrıca odanın bir tanesinin içinde ocak da tesbit ettik.

A adını verdiğimiz bu çalışma bölgemizi güney-doğu tarafa doğru genişlettik. Maksudumuz hem çıkan kerpiç duvarları takip etmek hem de aşağı kalenin uç kısmına doğru yer almış olan sarnıçların mahiyetini tesbit etmektir. Bu genişleme esnasında bir kitâbe ele geçti. Satha yakın bir seviyede ve bir yerden düşmüş veya gelmiş bir şekilde idi.

Bu kısımda ilk tabakada yanık birinci katta çalıştık. Daha derine, aşağıdaki yapı katına inmedik. Burada yere yatmış vaziyette toprak üstünde kalan kısımları yok olmuş iki küp tesbit ettik. Toprağın muhafaza ettiği parçaların bazılarında görülen çivi yazıları, küplerin omuz kısmında yazı bulunduğunu gösterdi. Küpün birisine ait yazıyı tam olarak uzunca bir satır halinde ele geçirmiş bulunuyoruz.

Aşağı Kalenin bu uç kısmında plân bakımından ince uzun olan önemli bir yapının bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapının direkler ihtiva ettiğini mevcut kaide veya sütunların alt kısımları olabilir bakıyelerden anlaşılmaktadır. Bu kalıntılara göre sütunlu hol manzarası arz

eden bu yapının direkleri karşılıklı durmakta ve birbirlerine olan mesafeleri 5,30 m, kendi aralarındaki açıklıkları ise 4,30 m dir. Bu altlıkların bir kısmı tabii kayanın yontulması suretiyle, bir kısmı da taşlardan örülmek suretiyle, meydana gelmişlerdir. Bu dört köşe olan altlıklardan bir tanesinin ölçüsü 1,60 X 2,40 m dir. Halen mevcut kısmın yüksekliği (belki bunların hakikî ölçüleri idi) 1,20 m civarında değişmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz ve ilk bakışta, insanda mezar olma hissini de uyandıran sarnıçlar, Aşağı Kalenin uç kısmına doğru ve ortada olmak üzere yan yana, kayanın içine oyulmak suretiyle meydana gelmişlerdir. Bunlardan ikisinin, ağız açık ve içleri toprakla dolmuş olarak bulduk. Sütunlu yapının bunlarla ilgili olduğunu tahmin ederek bu yapının ihata ettiği yerde daha başka sarnıçların bulunabileceğini ümit ederek kuzey - doğuya doğru, birikmiş olan toprağı kaldırmaya başladık. Zemine ulaşıldığı zaman hakikaten bir üçüncü sarnıcın ağız kısmı gözüktü. Zamanın darlığı dolayısıyla bu sarnıcın içini boşaltamadık. Oldukça mesai isteyen bu işi gelecek sene yapacağımızı tahmin ediyoruz ve böylece yer altında, kayaya oyulan ve takriben genişliği 7.70 X 8.70 m olan çukurların sarnıç oldukları daha vazih bir şekilde anlaşılmuş olacaktır.

Ayrıca B adını verdiğimiz yerde sathda yaptığımız çalışma ile iki sıra halinde yanyana konmuş küpler meydana

çıkardık. Fakat bunların yarımına kadar olan alt kısımları elimize geçti.

BULUNTULAR

Tek renkli kırmızı urartu seramiği bilhassa yukarıda bahsettiğimiz A çukurunda bol miktarda ele geçti. Fakat bunlar arasında tam kap çıkmadığı gibi, parçalar halinde tamamlanabilecek olan da ele geçmedi. Bunlar arasında dinos'a benzeyen büyük kaplar ve bunların bazılarında karın kısmın üstünde üçgen şeklindeki zikzak süsler enteresandır. Bu süsler kabın renginden ayrı olarak boyanmıştır.

Çavuştepe'deki çalışmalarımız esnasında ele geçen birkaç fibula bilhassa Frig fibulalarına benzeyen şekil ve boğum göstermesi bakımından önemlidir.

Bu sene heyetimize katılan prehistorya profesörü Dr. Kılıç Kökten kendi sahasıyla ilgili olarak, 15 gün devam eden araştırmalar yapmıştır. Bölgede yapılan gezilerde Van Gölü'nün kuzeyi tetkik edilmiş ve Erciş civarında Çorbulak düz yerleşmesi ile -Arimkar mevkiinde Menhir tesbit edilmiştir. İnsanlar tarafından dikildiği aşikâr olan bu kaya anıtı o civarda bir megalit ve bununla ilgili bir neolitik kültürün varlığına işaret etmektedir.

Edremit Köyü çevresinde yapılan gezilerde yaşları kazı neticesinde anlaşılacak olan kaya anıtları tesbit edilmiştir. Kızdamı adı verilen küçük mağaranın dolgusu içinde neolitik ve daha geç devirlerle çeşitli taş, kemik endüstrileri ve seramik bulunmuştur.

VAN TOPRAKKALE KAZI HEYETİNİN 1960 YILI KISA ÇALIŞMA RAPORU

*Prof. Dr. Afif ERZEN - Prof. Dr. Emin BİLGİÇ -
Doç. Dr. Yusuf BOYSAL - Dr. Baki ÖĞÜN*

Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında Arkeolog Dr. Yusuf Boysal, Dr. Adnan Pekman ve Dr. Bâki Öğün'den müteşekkil heyetimiz Toprakkale kazılarına ve bölgedeki Urartu merkezlerinin araştırılmasına bu yıl da devam etmiştir. 10/VII/960 tarihinde başlayan ve 9/IX/960 Cuma günü son bulan kazı ve araştırma faaliyetimiz aşağıda kısaca anlatılmaktadır.

1 — *Haldi Tapınağı araştırmaları*

Tapınağın plânının tam olarak elde edilmesi için bu mevsim burada çalışmalara tekrar devam edilmiş ve binanın esas kısmına ait ölçülerin tesbit edilmesi mümkün olmuştur. Mabedin temel taşlarının altında ve ana kaya üzerinde dört köşeyi gösteren ve takriban 20 X 20 cm. ölçüsünde olan birer oyuk bulunmuş ve bunlardan ikisinin içinde birer bronz levha ele geçmiştir. Ayrıca, bu levhalardan birinin üzerinde bir gümüş ve diğerinin üzerinde de bir gümüş ve bir altın olmak üzere üç tane levhacık bulunmuştur. Gayet ince olan gümüş levhacıklar müstatil, altın safiha ise main şeklindedir. Bu temel plâkalarına ve oyuklarına göre tapınağın esas yapısının 13.80 X 13.80 m. ölçüsünde bir kare teşkil ettiği anlaşılmıştır. Tapınağın terras kısmı ile, geçen yıl burada açığa çıkan kanal üzerinde de ayrıca çalışılmıştır.

Tapınağın doğu tarafında yapılan çalışma esnasında binanın doğu temelinden takriben 4 m. kadar uzakta büyük bir tunç kalkan bulunmuştur. Üzerinde aslan ve boğa figürlerinin teşkil

ettiği firizler kenarında ise Urartu kralı Pusa III. ün kitabesi bulunan ve parçaları bir araya getirilince tamamlanabilecek olan bu eser temizlenmek üzere Ankara'ya getirilmiş ve Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Baş tanrı Hal di'nin mabedinde elde edilen ve Türkiye müzelerinde bir eşi bulunmayan bu eser büyük kıymet taşır.

II — *Açılan yeni çukurlar*

Geçen sene açılmış olan B ve C çukurlarını birleştirmek, duvar ve kerpiçlerden meydana geldiği anlaşılan büyük kitlenin mahiyetini anlamak için burada kazıya başlanmıştır. İlk C deki odanın duvarları takip edilerek iç kısmı tamamen boşaltılmış ve genişliği 2,20 m., duvarların mevcut kısmının yüksekliği 4 m. ye varan bu odanın çok kuvvetli bir yangına maruz kaldığı görülmüştür.

B çukurunun güneye doğru genişletilmesi neticesinde, kuzeyden güneye doğru uzayan bir ana duvar meydana çıkarıldı; bunun iki tarafı açılarak çeşitli odalar bulundu. Bir kısım durumları tamamen tahrip olmuş olan bu odalarda fazla küp ve mozaik parçaları ele geçti. Üzerinde iki sıra halinde üçerden altı yatak ihtiva eden büyük bir taş mozaik parçası, düşmüş renkli taş halkalarla tamamlanarak Müzeye verilmiştir. Bu eser Urartu taş mozaik sanatı hakkında tam bir fikir verecek mahiyettedir. Aynı zamanda herhangi bir müzede teşhir edilebilecek bir kıymettedir. Seramik ve diğer buluntu bakımından fakir olan bu odalar, ya zamanında tamamen boşal-

tlmışlar, yahut ta sitadel veya sarayın alt katı gibi fazla buluntu beklenmeyen bir yapı manzumesine aittirler. İlerdeki çalışmalarımızda bu husus daha da aydınlatılacaktır.

Toprakkale'nin orta kısmının batı eteğinde iskân durumunu kontrol amacıyla 2 X 8 m. ölçüsünde uzunlamasına bir çukur açtık. D adını verdiğimiz bu yerde 2,60 m. dolma topraktan sonra bariz bir yangınla kültür katı başladı ve ana kayaya kadar devam etti.

III — Geziler

Bölgedeki tetkik gezilerine heyetimiz bu mevsim de devam etmiş ve bu hususta mahalli müesseselerin yakın ilgi ve yardımlarını görmüştür. Tetkik edilen ve üzerinde durulan yerlerden aşağıda sıraladığımız Urartu kaleleri, yapıları ve buluntuları bakımından ayrı bir önem taşırlar:

Asbaşın Kalesi (Çavuştepe): Van-Hakkâri yolu üzerinde, tipik bir Urartu kalesidir. Şehir bir dağ silsilesinin uzantısını teşkil eden iki tepe ve bunlar arasındaki boyun üzerine ve takriben 700 m. kadar uzunluk gösteren bir sahada kurulmuştur. Bu kale, sur duvarlarının muntazamlığı ve işçiliğinin yüksekliği ile bilhassa dikkati çekmektedir. Satihta görülen taş ve kerpiç duvarlar ve toplanan seramiğin yüksek kalitede oluşu, buranın önemli bir şehir olduğunu göstermektedir.

Büyük Anzaf: Van'dan Özalp'e giden yolun kenarından ve 10 km. kadar uzaklıkta olan bu kale heyetimiz üyeleri tarafından ziyaret edilmiş ve kitabede zikredilen sarayın kalıntısı olabilecek taş duvar ve temel izlerine raslanmıştır.

Adilcevaz: Bir parçası Van Müzesinde bulunan boğa üzerindeki tanrı kabartmasının diğer parçalarını mahalinde görmek üzere heyet halinde Adilcevaz'a gidilmiştir. Burada, kale ve sur duvarları ile bahsedilen kabartmanın bütün parçaları görülerek, bunların çık-

tığı yer tesbit edilmiş ve burada daha başka eserlerin de bulunabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Vaktiyle Burney'in tesbit ettiği bu kabartmalı parçalardan bir tanesinin yol inşaatı için başka yere götürülmüş olduğunu gören heyetimiz, bunların biran önce Müzeye nakli hususunda tavsiyede bulunmuştur.

Patnos: Van'daki çalışmalarımızın sonlarında heyetimiz mahallin Maarif Müdürü ve müze memurlarıyla birlikte bir Ağrı seyahatı yapmıştır. Bu şehirde, Patnos'da defineciler tarafından bulunan bir arslan heykelciğinin resmi makamların eline geçmiş olduğu öğrenildi. Eser teslim alınarak Van Müzesine maledildi.

Ağrı dönüşünde Patnos'a uğriyan heyetimiz, Anzavur kalesini de görmüştür. Mimari eser bakımından zengin ve tipik bir Urartu şehri olan bu kalenin zirvesine çıktığı zaman görülen manzara şu odu:

Zirve kısmen defineciler tarafından kazılmış ve derinliğine 4-5 m. kadar inilmiştir. Kazılan bu kısımda takriben 5X5 m. ölçüsünde olan ve ayrıca giriş yeri bulunan bir oda meydana çıkarılmıştır. Yapı alt kısımda iki sıra halinde muntazam blok taşları ve bunlar üzerinde kalınlığı 4 m. ye varan kerpiç duvarları ihtiva etmektedir. Bu taşlardan dört tanesi ve ayrıca giriş yerinde iki taş 5-6 maktadır. İzahlarımızdan da anlaşıldığı gibi, defineciler buraya kadar işi adeta bir hafir gibi yürütmüşler ve fazla birşey tahrip etmemişlerdir. Fakat bundan sonraki manzara oldukça acıklıdır; şöyleki:

Bir mabet olduğunu tahmin ettiğimiz bu odanın giriş kısmının karşısındaki duvarda, kırmızı ve mavi boyalardan yapılmış çeşitli süsleri ihtiva ettiği anlaşılan duvar resimlerine ait izler görülmektedir. Şüphesiz bunlar, yapı ilk açıldığında bariz ve süs neveleri kolayca anlaşılacak durumda idiler. Fakat güneş ve yağmurun tesiri ile bu süsler sonradan

tanınmayacak hale gelmişlerdir. Bir müte-hassıs önceden buraya müdahale edebil-seydi, bu süsler kurtulmuş olacaktı. Mem-leketimizde Urartulara ait ilk defa böyle bir eser meydana çıktığından, daha baş-langıçtan itibaren üzerinde önemle duru-larak, duvar süslerinin fotoğrafları çe-kiyse ve desenleri yapılsaydı, arkeolojiye büyük hizmet edilmiş olurdu.

Diğer taraftan bu müstesna eseri mevcut haliyle olduğu yerde muhafaza etmek de çok güçtür. Temelden itibaren iki sıra ve muntazam bloklar halinde yük-selen açık gri renkteki taşları ve buların sathına itina ile yazılmış kitabelerin ve nihayet kerpiç halinde devam eden duva-rın yüzünde, herhangi bir şekilde açıl-dıkça meydana çıkacak olan boyalı tez-yinatı, oldukları yerde maruz kalacakları tahribattan kurtarmak icabetmektedir. İçten 5×5 m. ölçüsünde olan ve büyükçe bir odaya benzeyen bu eseri kaldırıp büyük müzelerimizden birisinde teşhir et-menin çok yerinde bir iş olacağı kanaa-tindeyiz.

Yukarıda üzerinde durduğumuz tunç aslan heykelciğinin sözü geçen odada ele geçmiş olduğunu mahallinde yaptığımız soruşturmalardan ve defincilerin vermiş olduğu malûmattan öğrenmiş bulunuyo-ruz.

IV — Müze ve Van Kalesindeki çalışmalar

Müze bahçesinde yıllardan beri da-ğınık ve üstüste duran Urartu kitabeleri, kabartmaları ve bazı Selçuklu eserleri, Umum Müdürlük tarafından yeni yap-tırılmış olan sundurmanın altına taşınmış ve birbiriyle ilgili olanlar yanyana konul-mak suretiyle tanzime çalışılmıştır. Böy-lece ilim adamlarının kolaylıkla incele-meleri temin edilmiş olmakla beraber, ziyaretçiler de müzeden daha iyi bir in-tiba edinmiş olacaklardır. Aynı zamanda eserler kar ve yağmurun tahribatından kurtulmuşlardır.

Umum Müdürlüğün bu sene vermiş olduğu tahsisatla Van Kalesinin tamir ve tanzimine başlanmıştır. Kalede acil olarak yapılması icap eden tamir, takviye ve temizlik işleri tekniker Nazım Dündar ile birlikte tesbit edildikten sonra işe baş-lanmıştır. Kale eteklerinden itibaren gi-den ve Selçuk kapısından geçen yol tak-hip edilerek eski rampalı yol bulunmuş ve tepeye kadar takip edilmiştir. Selçuk-lu kapısının yanları ve üst kısmı takviye edilerek yıkılma tehlikesi bertaraf edilmiş-tir. Ayrıca Argistis odalarına giden teh-likeli geçide demir parmaklık konulmak suretiyle ziyaretçilerin bu mühim tarihî yeri gezebilmeleri sağlanmıştır. Gelecek sene daha fazla tahsisatla Van Kalesinin tamirine devam edilmesi temenni olunur.

Under the auspices of the British Institute of Archaeology at Ankara, excavations were begun on the prehistoric mound of Canhasan, in the kaza of Karaman, during the month of October 1961. The work was directed by David French, Senior Fellow of the Institute assisted by Mrs French, Miss Maureen Barry, Miss Catherine Maclucas, Miss Marjorie MacGregor, Mr. Nicholas Kinderley and Mr. Robin Oakley. The Turkish Government was represented by Mr. Ziya Ceran, Director of the Akşehir Museum.

Canhasan village lies about 12 km NE of Karaman and the site itself is just outside, and to the North of, the village. It is one of three mounds in the vicinity. The mound is approximately 360m long and 280m wide and stands about 5m above the level of the plain. It is not cultivated but the southern end is enclosed by a cemetery wall. A great deal of earth has been taken away from the west side by villagers in search of suitable earth for roofing their houses. Large earthcovered heaps of straw are a prominent feature of the north end of the mound.

The site was excavated on a grid system and by good fortune in the first square we found, almost on the surface, the side walls of a large burnt structure. This subsequently developed into a large room which we called the Plaster Room on account of the large number of pieces of painted plaster found in the fallen debris. The lack of surface soil on top of both this house and its neighbo-

urs enabled us to investigate a fairly wide area and in all a total of 151 square metres was cleared to a depth of 3metres. We found five independent buildings centred (possibly) round the large burnt room. (Fig 1) The walls of all these buildings stand to a height of almost 3m. in places and are very well preserved. The shape and plan of these houses are clear. Their corners are virtually right-angled and an elaborate system of buttresses and benches was employed. From this and other facts it is obvious that all these houses must have had a second storey. Upper storeys with fresco-decorated rooms can be reconstructed on paper, particularly for the so-called Plaster Room and a complete reconstruction from ground to ceiling is being attempted. The central position of the Plaster Room may be due to chance but further investigation should answer this question and also that of how the lower rooms were entered, which is not at present apparent. A test sounding through the floor in one place revealed walls and pottery of an earlier period but this deposit needs further investigation.

A variety of objects were recovered from the debris fallen into these houses. Two female figurines were found of an interesting type; the squatting position is known from elsewhere but the heads of these figurines are probably unique. The noses, ears and particularly the chin are different in style from those previously known. One head may be wearing a hat or crown. Small crude figures of animals, often attached to

vases were also found. A mace head apparently of copper (from the Plaster Room) is perhaps the earliest piece of worked metal yet found in Anatolia. Tools of stone and obsidian were fairly common but poorly worked; no polished stone axes were found and only one bone implement. It was, however, possible to collect plentiful samples of grain, carbon, and bones for analysis and dating.

Perhaps most interesting were the many fragments of wall plaster (Fig 2), almost entirely from the debris of one room or house, the large burnt so-called Plaster Room Found at a height of about 2m. above the floor level they were certainly fallen from the walls of an upper storey. They are painted in simple geometric patterns which are identical with those found on the incised and white-filled pottery. The colour scheme is mainly red on white but there may have been some plain blue as well as plain white and plain red. Some of the pieces show signs of being used on columns and on the edges or side faces of doors, windows, or niches, all of which would have been well off a

true vertical-an interesting architectural feature.

From the pottery it is clear that we are dealing mainly with an intermediate phase between Early Chalcolithic (of Çatal West type) and Middle Chalcolithic of Mersin type which could be tentatively dated to about 4750 BC. Red on cream ware is still common but dark on light ware is beginning to appear. Completely unexpected were the sherds of incised and white-filled pottery of both bowl and jar shapes. (Fig 3) The technique is reminiscent of a bowl from Mersin XIV. The possibility that the North Anatolian Late Chalcolithic of Büyük Güllücek type may have its origin in South Anatolia or vice versa must now be examined. Developed Middle Chalcolithic pottery of Mersin type has so far been found at Canhasan only on the surface of the mound and in a small area of deposit in the North East corner of one square. The site thus forms an important direct link between the early prehistoric cultures of South West Anatolia and Cilicia.

La Fouille de Laodicée a été effectuée pour l'Université Laval à Québec, sous la direction de Monsieur Jean Des Gagniers, professeur d'Archéologie et d'Histoire de l'art à cette Université. Ont participé à cette fouille Monsieur le Professeur Pierre Devambe, du Musée du Louvre et de l'Université de Paris; Madame Lilly Kahil-Ginouvs professeur à l'Université de Fribourg, Suisse; Monsieur René Ginouvès, professeur à l'Université de Nancy, France.

La fouille a commencé le 3 Août 1961, et les travaux ont été terminés le 24 Août. Elle a employé selon les moments, de 15 à 55 ouvriers.

Deux bâtiments ont été fouillés, l'un à 100m. environ au S-E du théâtre de l'Ouest, l'autre une centaine de mètres plus loin dans la même direction.

Le premier, d'époque assez tardive, probablement byzantine, était une simple pièce de 9.70 m. x 6. 40 m. Du côté Ouest, le mur très puissant semble indiquer que la pente était assez forte, car il a en même temps servi de soutènement. L'édifice était bordé au Nord par une canalisation en terre cuite, dont la pente était en effet très forte. Rien n'a été trouvé à l'intérieur, à l'exception de quelques pièces sans intérêt. Une dalle portant une croix a été découverte dans la tranchée voisine.

Beaucoup plus intéressant, le second bâtiment. Entièrement détruit, ou presque, par un tremblement de terre, son élévation maximum ne dépasse pas 2 m 80, Une énorme accumulation de blocs de construction et de fragments d'archi-

itecture souvent de très grandes dimensions, obstruait une salle située au Nord-Ouest laquelle, une fois dégagée, s'est révélée, selon toute vraisemblance, avoir, dans un des états au moins de l'édifice, servi de bassin. Cette pièce (A sur le plan) mesure 9m, 70 du Nord au Sud, 8m, 15 de l'Est à l'Ouest. Les murs Est et Sud, relativement bien conservés, sont formés de très gros blocs. Autour du soubassement court une banquette haute de 52cm., large de 40 cm. Le sol est fait de plaques de terre cuite sur une double épaisseur. Les murs Nord et Ouest ne sont que très partiellement conservés: extérieurement le mur Nord était flanqué de deux reliefs en légère saillie, représentant l'un Ganymède enlevé par l'aigle, l'autre Thésée et le Minotaure. D'après le style, on peut les dater de l'extrême fin du deuxième siècle de notre ère. A l'Est de cette pièce, prenait place une niche (C sur le plan) surélevée de 0m, 75 au dessus du dernier sol, et dont la profondeur est de 2m, 70.(diamètre 3m,55): Les parois portent la trace de plaquettes de marbre. Devant la niche, et devant la salle A, passait une rue dallée, large de 7m,50 où reste encore la trace d'ornières. Cette rue, bordée de trottoirs, était flanquée sans doute de part et d'autre d'une colonnade

Du côté Ouest, une niche (B sur le plan) se trouvait à côté de la salle A, sans qu'il soit possible de déterminer pour le moment s'il existait entre elles une communication. Elle était elle aussi surélevée au-dessus du sol, et ses dimensions sont:

profondeur 3m. environ, diamètre, 4m. 30 environ.

Un mur épais, mais de construction tardive et très médiocre, limitait au Sud ce bâtiment, dont le plan intérieur n'a pas encore été complètement éclairci. Signalons cependant, derrière la niche C, une pièce pavée de marbre (F sur le plan) mesurant 6m, 80x4 m, 20. Il est possible que les deux pièces tardives F et G, mal délimitées correspondent à un niveau inférieur plus ancien. La limite Est de l'édifice n'a pas encore été reconnue.

Tout laisse supposer que ce bâtiment était un sanctuaire de la déesse égyptienne Isis. On y a trouvé en effet, cassée en trois morceaux, mais presque complète, à l'exception des bras, une statue de cette déesse, caractérisée par le croissant qu'elle porte sur le front, et par le noeud de son vêtement. En outre, un chapiteau décoré de figures Isiaques, une tête féminine portant la coiffure des fidèles de cette déesse, une baignoire et le bassin plus haut signalés confirment cette identification. Quelques autres fragments de sculptures ont été découverts: le plus important est un fragment de stèle représentant une déesse voilée portant le sceptre (la tête est malheureusement arrachée), et des morceaux ayant appartenu à des reliefs: le style de plusieurs d'entre eux laisse supposer qu'ils faisaient partie de plaques analogues à celle du mur Nord. Une inscription, malheureusement très mutilée, était insérée dans le mur Sud, entièrement en Grec (no=3), une base inscrite sur deux faces, la base ayant été réemployée pour une seconde statue, date dans son premier état du second dans son second du troisième siècle de notre ère: il s'agit de la dédicace d'Eroses, et d'un décret honorifique (no341).

Les fragments d'architecture recueillis soit à l'intérieur de cet édifice, soit dans ses environs immédiats, permettent de penser que deux états se sont

succédés, l'un de la fin du deuxième, l'autre du début du cinquième siècle de notre ère. A l'Ouest de cet édifice, une église byzantine s'est installée, dont on ne connaît jusqu'à présent que quelques fragments isolés, sans que ni le plan d'ensemble, ni même l'emplacement exact de cet édifice puissent encore être déterminés.

Au Sud du bâtiment, des installations privées datant du Moyen Age ont été reconnues: la qualité de la construction est des plus médiocres, et aucune trouvaille digne d'être signalée n'y a été faite.

L'intérêt de la fouille considérable, et les recherches exigeront encore une campagne au moins pour dégager le sanctuaire d'Isis. Tant de fragments d'architecture ont été découverts qu'une reconstitution graphique de l'ensemble sera vraisemblablement possible: on peut d'autre part, dans les parties non fouillées, au Nord et à l'Ouest de l'édifice espérer trouver encore de nombreux morceaux d'architecture et de sculpture ainsi que des inscriptions qui sans nul doute apporteront sur le culte d'Isis et sur la civilisation de l'Asie Mineure dans les premiers siècles de notre ère des enseignements capitaux.

L'espoir de trouver des restes de l'état le plus ancien de la ville de Laodicée à l'époque hellénistique nous a fait entreprendre une recherche au sommet de ce que Ramsay considérait, sans doute à juste titre, comme l'Acropole. Les recherches, faute de temps, n'ont pu être poussées assez loin et devront être reprises au cours d'une prochaine campagne. Cependant, au dessous d'un niveau de constructions très tardives, sillonnées de nombreuses conduites d'eau, on a pu reconnaître, au milieu de fragments de céramique romaine, quelques fragments plus anciens de poterie, datant peut être de l'extrême fin de l'époque hellénistique.

THE FOURTH GAMPAIGN AT SARDIS (1961)

Prof. George M. A. HANFMANN - A. Henry DETWEILER

This report covers the activities of the Sardis Expedition during the season of 1961. Excavation was carried on from June 26 to August 29; the staff was in residence from June 15 to September 9. A labor force averaging 150 (maximum 192) was employed. The sectors at which excavation or conservation activities took place are shown in the sketch plan (Fig.1).

In the "Lydian Trench" of the House of Bronzes" area, a total of 975 sqm. was excavated (Fig.1. no.2; Fig. 2, plan). In the western part of the trench, around 99m. level, three buildings can now be distinguished. Two of these are small rectangular structures, probably shops (A,B). These are thought to be Lydian of the sixth century B.C. The westernmost structure (C) is as yet not completely excavated. It is of considerable size (so far 11 m. E.W by 8m N-S). Within it, along its E-W axis were found a rectangular and a round marble slab with central hollows, on bases for roof supports; A.H. Detweiler suggested that they might be work benches. It is possible that these marble slabs were parts of monuments and were only re-used in building C. The date of the building is as yet uncertain, but its walls ride over earlier Lydian walls.

Somewhat to the east the excavator has traced a roughly circular area of stones ("Stone Circle", Fig.2) associated with much evidence of burning. Slag and terracotta pieces resemble casting moulds suggest a bronze foundry. As far as present indications go, this industrial

establishment was active into Hellenistic times, as a Rhodian stamped handle of Hellanikos was found. An unfinished bronze plaque (Fig. 3) with circular ornaments belongs either to the Persian or late Lydian phase. Centers of the ornament are drilled.

The complex character of the remains limited the penetration in depth. This was undertaken in a part of the trench to the east of the remains described. In squares E 5-10, S 90-100, levels down to "Upper Burnt Level," known from last year, were reached (at 97.60). Middle Protocorinthian sherds above this floor (in fill) indicate that its date (675-650 B. C.) would permit an association with Kimmerian destruction of ca. 670 B. C.

Only a row of large stones (not shown in Fig.2) irregularly set at somewhat higher level but possibly of the same period (tops at 98.40) is noteworthy among architectural pieces.

The area continued to produce, large numbers of "sets" of Lydian vases, usually a plate, a skyphos, and two jugs (Fig.4). Their sudden abandonment suggests some sudden surprise, such as the Ionian attack of 499 B. C. Numerous Eastern Greek vase fragments have been found and also a few fragments of terracotta relief friezes. Among them is a very fine horsehead (Fig. 5). Mention should be made of three sherds with incised inscriptions, two of them from a bowl (Fig. 11, top), one from a jug (Fig. 11, bottom). They were found in the Lydian

sixth century level. Professor E. Laroche considers them Carian.

The area of the gymnasium "B" (Plan of B and HOB area, Fig. 6) was the scene of three enterprises directed toward elucidation of both this mighty structure and the urban plan of Sardis. Perhaps the most important result of the 1961 campaign was the uncovering by D.G. Mitten of the wide marble-paved avenue flanked by two colonnades (Fig.7), which may have been the major east-west artery of Sardis. The trench of ca.600 sqm. revealed that under the Ottoman Road extending from ca. S 4/5 to S 18 at a level of ca. 97.90, there was a Byzantine road bedded on debris of Late Roman and Early Byzantine building. It took for its level the crown of the Roman Road (at ca. 96.7-8) but then filled in the sloping shoulders. It seems to have extended somewhat farther south than the Ottoman road, to ca. S 21; the latter, conversely, reached somewhat farther to north to the front alignment of the Early Byzantine shops (section, Fig. 8).

No definite dates could be established for either the Ottoman or the Byzantine roads. The latter must, however, be posterior to the destruction of the Byzantine shops under Heraklios (ca. 615 -7 A D.). And as their debris was utilized quite rapidly and as the columns of the Late Roman colonnade still lay as they fell, presumably during the same destruction by the Sassanian Persians, it is possible that the road was constructed during the seventh century A. D.

The Roman road, which was freed by August 7 (Plan, Fig.9), is flanked on the north by a colonnade which was clearly planned at the same time as the so-called "Byzantine Shops", i.e. ca. 400 A. D., for the doors of the shops open onto it and their drains drain into the drains under the road. Including the stylobate, the northern colonnade is almost 7m. wide.

In the western part of the trench between grid lines 0 and E. 5, a marble-paved entrance led into the gymnasium. In the eastern part, between E 9 and E 17, mosaic floor with geometric pattern is preserved in the northern part of the colonnade. Ionic columns on pedestals and perhaps also on bases were parts of the order or the facade. In a drain just south of the stylobate and under stone drains from the shops lay four terracotta pipe-lines (top at 95.79 level); these may be part of earlier Roman water supply system. The pavement of the road rises from ca. 96.20 at sides to a crown of ca. 96.90 in center. Large ruts are worn into the marble by passing vehicles. The pavement is ca. 15m. wide. On the southern side of the road there was a marble sidewalk, ca. 3m. wide (not included in above width). Because the southern colonnade disappears under the modern highway, only the edge of it was uncovered, for a distance of 12m. and width of 1m. There seems to have been only one stylobate step, as against two of the northern colonnade. Roman and Early Byzantine coins and metal objects were found on the road. The best find however was made within the cemented roadbed under the Byzantine road (at point "A" in Fig.9), namely the beautiful head of a bearded man (Fig. 10.) It probably belonged to an honorary statue which stood in the colonnade.

In order to ascertain whether an earlier Hellenistic and especially the famous Royal Road of the Persian period were to be found underneath, a sounding was made by C.H. Greenewalt, Jr. in squares S 20-25, E 15-20, where the pavement of the Roman road was already considerably disrupted (Fig. 8, 9, Pit). Between August 21 and 29, starting at ca. *96.7 level, a depth of *92.49 was reached in a pit reduced to ca. 4.5 m. east-west, 5 m. north-south. Surprisingly, no traces of any earlier

road were found. Two cemented piers with adjacent rubble walls with tops at 96.19 seem to be parts of the Roman road substructure. From ca. *96m. earth and riverine deposits alternated with Lydian pottery present in considerable quantity. From *94 down the pottery was earlier Lydian Geometric and grey ware, the latter increasing at the 93-5-92.33 levels. The test did not sound an area sufficiently large to eliminate the possibility that an earlier road may be found under the Roman avenue, but the presence of river-laid strata of the same kind as were encountered in the early levels of the deep sounding in the "Lydian Trench" of the House of Bronzes poses the question whether the early road may not have crossed the Pactolus at a different place (higher up to the south?).

In the "Marble Court" of the building complex, "East B" (Plan Fig. 9, N40, E 80-15-35), St. W. Jacobs supervised the excavation, study, and removal to the free area to the east of the magnificent structural elements of the Sevaran marble facades. Prof. Jacobs has developed a detailed-type catalogue with a view to reconstruction on paper of this important complex (located between N38 and N81, E13 E35). After the departure of D. G. Mitten, Chr. Reagan assisted in the archaeological aspect of the work. All but the lowest and largest of the fallen stones have now been excavated over the entire length (ca. 20m.) of the court. No less than four capitals decorated with human heads (Figs. 12,13) have become known in addition to the two found in 1959. Additional fragments of the dedicatory inscription have been found which mention the Roman Senate and People, a *femina consularis*, another noble woman named Flavia Politta, and a proconsul of Hellas. Several blocks of the Byzantine inscription were found in the northwest corner and along the north side. As our epigraphist L. Robert observed, the ins-

cription in the eastern part of the north wall, which is written in two lines, is not a poem as those of the southern and western sides but a factual summary of the Byzantine reconstruction. It gives an *indictio* date in July and offers several interesting architectural terms: *strosis skoutlosis*, and *mouseion*=opus musivum.

Just to the north of the "Marble Court", ca. N 81-100, E 15-35, a large rectangular unit was excavated but only to ca. 1.50 above its floor level. Two large brick arches in the western wall indicate that it communicated with the next unit between it and the main building "B".

During the last week, August 21-29, an effort was made to ascertain some facts about the entrance into the central hall of the main building "B" which led through the complex "West B" (Plan, Fig. 6) The west wall of "West B" was traced in several places north and south of the axis (at N 61.7). Remains of a large barrel vault of masonry which spanned the entrance were found between two piers. The front of the arch and probably the top of the western wall were crowned with simple but elegant Ionic profile.

The excavation on the Acropolis proceeded until August 20. It was confined to the central platform, the so-called "Acropolis Top," AcT. Here C. H. Greenwalt has freed some 500 sqm. The major structure uncovered consists of a number of terracing walls and rooms (plan Fig. 14). It is quite certainly Byzantine but the exact date of either the original construction and/or its rebuilding is yet to be worked out. A number of Byzantine graves were found, one of which contained an interesting bronze medallion with Anastasis (Fig. 15) dated by Prof. E. Kitzinger between 1000 and 1050 A.D. A gold solidus of Justinian II (708-715 A. D.) was found in fill in

a disrupted Byzantine room at the east part of the trench.

A deep pit made at N 21-23, W 10-20 14-16, from a high point of ca. 406 to ca. 398.91m. (above sea level) revealed that at the earliest time there was a small gorge within the center of the Acropolis. Into this depression masses of loose conglomerate were precipitated already in Lydian times. One of these oblique falls, at ca. 402.49, yielded a number of Geometric Lydian sherds, two small black-burnished Phrygian pieces (P.61 231) identical with Phrygian ware found at Gordion, and a bronze lump which may be a stamp or die, as it has traces of geometric design within an incuse (M. 61.86).

Toward the end of the excavation. below graves Gr.61.19,61.40-41 (Fig.14), the excavator came upon the corner of a room with adjacent part of a mud floor at 400.51. The walls were preserved to heights varying from 0.50-1.50m. Pottery of the sixth or fifth century (marbled, streaked wares) was found. These, the first Lydian walls found on the Acropolis, petered out after a short distance just north of the later floor 402.58 (squares N 3-8, W22-27).

The results of the campaign are of some significance, having yielded Lydian material of ca. 700 B. C. or earlier (in the deep Pit) and having shown the possibility that parts of Lydian structures may survive despite the upheavals caused by nature and by the Byzantine ransacking of earlier buildings.

In addition to the excavation on Acropolis Top, the so-called Byzantine Barracks on the southern platform were cleaned to floor level. A. H. S. Megaw, who visited the excavation, has advanced tentatively an Early Byzantine date for this southern redoubt and for the impressive marble-faced wall of the entire citadel.

In the sector "Pactolus North", a complex situation has developed. Rooms

of a Late Roman or Early Byzantine structure occupy the southernmost end, followed some distance to the north by a bathing complex of the same period (fifth century A. D.). Parts of four rooms contemporaneous with the Roman bath have been found to the south, in squares S 385-395, W 245-255. One of them is approached by three marble steps from above and has a disrupted mosaic of the same style as those of the bath complex. In the area between the two parts, at a high level, a great number of terracotta watermains of Roman type ran from the Pactolus toward the city. At the lower level, the apsidal structures first observed in 1960 can be assigned with some assurance to the Achaemenid period (5th to 4th century B. C.). A remarkable feature of the southern apsidal structure was a carefully constructed circular well which went down 8m. (top 88.30, bottom 79.60) to slightly below modern water level. D. P. Hansen now believes to have established the floor level of the Persian structure at ca. 87.90. Finds of Attic palmette stamped ware and of a black-figure sherd with satyr and maenad would support a date in the fifth and fourth century.

An equivalent level was found and exposed in a small area of another apsidal structure just to the north. A pithos was uncovered on a small area of the floor.

These apsidal structures were sunk deeply into the Lydian level of the sixth century. Among the finds of the Lydian era an interesting painted double lamp (L. 61. 28), a charming Samian aryballos with the bust and head of a pretty archaic maiden (P. 61.312), and an Aeolic fragment with sphinxes (P. 61. 535) (Fig.17) deserve particular mention. At present, we conjecture that the Lydian rooms were destroyed in 547 B. C. It is noteworthy that a well was found

also in this earlier Lydian building level, though in much disrupted condition.

Walls which probably correspond to both the Achaemenid and the Lydian levels were found also north of the Roman bath but not enough has been excavated to establish definite correlation with the levels in the southern part of the excavation.

The Roman bath is preserved chiefly at basement level. Its most remarkable features are the furnaces and hypocausts. It was associated with the fragmentary rooms B and C excavated last year. Their mosaic floors are datable to ca. 400 A. D. or shortly after. Since the bathing structure is as yet not completely excavated no detailed discussion will be attempted here. It must suffice to observe that the structure underwent various changes and, including squatters habitation, the area continued to be used until perhaps as late as the 18th century.

Some 50m. south of the sector PN, the "Peacock Tomb" (Gr. 61. 14) was studied in detail by D. P. Hansen and its wall paintings drawn by M. R. Rogers (photographs of a detail, Fig. 16). Some twenty coins found on its floor range from fourth through the sixth century A. D. A fifth or sixth century date is therefore likely. Under the tomb were remains of two or earlier Roman graves of the first or second century A. D. (Gr. 61.24, 61. 25).

Work in the Artemis Temple continued under the supervision of W.C. Kohler until August 8. Virtually all larger sandstone blocks of the image base have now been set up in two courses in an orderly fashion without pretending to a restoration. A fragment of a Roman cuirass statue and the large fragment of the colossal statue of Antoninus Pius (Fig. 18) were removed to the expedition camp, as the latter had already become an object of vandalism. The

head of a second colossal statue, also already observed by the First Sardis Expedition was found south of the temple and identified tentatively by G. M. A. Hanfmann as the fragment of a colossal Hellenistic statue of Zeus.

Upon the initiative of W. C. B. Young all fragments of inscriptions, sculpture and architecture left abandoned by the First Sardis Expedition were brought to the camp of the Harvard-Cornell-ASOR expedition late in July. They are supplemented by several finds of new fragments, notably part of the top of the head of a colossal statue which was discovered in the church at the southeast corner of the temple of Artemis. Another fragment of a colossal head was found built into the foundation of the church and left there for reasons of structural safety.

The repair of the church undertaken after very careful study by St. W. Jacobs, Professor of Architecture at Cornell, was limited to measures designed to stem the deterioration of the structure. Foundations of the west side were strengthened, concrete lintels set over doors where cracks had developed, and the tops of the walls cemented. The interior of the structure was cleaned and the low rubble walls of two units to the north of the church repaired. Some interesting problems were raised by the evidence observed during the work but no decisive evidence for dating has come to light. There is some probability in the view that at least three building phases may be observed and that all of them antedate the catastrophe which resulted in the covering up of the church and the Byzantine water reservoir in the temple (in the eighth century A. D.)?

To prevent unauthorized entry, wooden doors have been provided for three of the entrances and an iron grill for the fourth.

The mosaic specialist kindly sent to the Sardis Expedition by the Department of Antiquities has very successfully raised mosaics from two rooms in the Roman bath complex of Pactolus North, one room in the sector Pactolus Cliff (partly excavated in 1960 and finished in 1961, shown in situ, Fig.19) and a sample from "Byzantine Shop" SW 12 which probably formed the entrance into West B complex². The majority of some twenty-five mosaic sections have been cemented while some nine remain to be backed. For the time being they are stored in the expedition storage building.

As reported to the Department in the field report of July 16, two graves opened illicitly during the winter were completely cleared by the expedition in

the Inderesi Region. Their location is marked "t.2" in Map Fig. 1. Fragments of interesting pottery of the late seventh century B. C. including a skyphos decorated with fishes (Fig.20) came to light. By careful sifting of earth, a granulated gold bead (Fig.21), an agate pendant on gold wire (Fig.22), and a tiny silver hawk (Fig.23) were retrieved from Grave 61.2. Both graves consisted of schist slabs joined to make a trench grave.

In the location Hacı Oglan, two marble sarcophagi were opened (Graves 61.3-4: Location "t.3" in Fig. 1). They had been disturbed, perhaps already in antiquity. Coins and pottery found within and just outside the sarcophagi indicate a date in the first half of the second century B. C.

2221X

BERICHT ÜBER DIE GRABUNG IN MILET IM HERBST 1961

Prof. Dr. Gerhard KLEINER

Mit der Genehmigung der Generalverwaltung der Altertümer in Ankara und Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft wurde die Grabung in Milet vom 4. 9. bis 28. 10 1961 weitergeführt. Die Vorbereitung und Leitung der Grabung lag wieder in den Händen von Prof. Kleiner, Frankfurt, am Main. Als Archäologen nahmen teil Dr. Peter Hommel, Frankfurt, sowie der derzeit ständige Mitarbeiter in Milet Dr. G. Beckel und cand. phil. V. v. Graeve, Hilfsassistent am Archäologischen Institut der Universität Frankfurt. Als Grabungsarchitekten, wie auch schon während der letzten Kampagne, Dr. W. Müller-Wiener, Istanbul, und Dipl. Ing. U. Bäte, Karlsruhe. Frl. Agathe Hommel arbeitete wieder als Keramikerin und Zeichnerin und führte den Haushalt. Vom 1. 10. bis zum Schluss der Grabung photographierte Frau Dr. Hanna Erdmann die freigelegten Schnitte und die Funde.

Die türkische Regierung war vertreten durch Herrn Kemal Moral aus Aydin, dem für verständnisvolle Hilfe zu danken ist.

Ziel der grabung war die Beantwortung der Frage nach der Bebauung des Theaterhügels in archaischer Zeit. Nachdem die Grabung von 1959 den Beweis für eine archaische Besiedlung im späteren hellenistischen Stadtzentrum beim Nordmarkt und am Buleuterion erbracht hatte, und andererseits archaische Schichten südwestlich des Theaters beim Athenatempel seit langem bekannt waren, galt es die Lücke in der Kenntnis der

Topographie des archaischen Milet mit einer Untersuchung des Theaterhügels zu schliessen. Auf dem Theaterhügel fielen alle Behinderungen durch das Grundwasser weg, doch waren wir umso mehr, vor allem in der zweiten Septemberhälfte, dem heftigen Nordsturm mit seinen Staubmassen ausgesetzt. Den ganzen Oktober über begünstigte klares Herbstwetter die Arbeiten, die nur einmal für wenige Stunden durch Regen gestört wurden.

Die Untersuchung des Hügels ging von zwei langen, in nordsüdlicher Richtung laufenden Schnitten aus: Dem Südschnitt S auf der höher gelegenen südlichen Terrasse des hügels nördlich auerhalb des byzantinischen Kastells, und dem Nordschnitt N, der vom äussersten Steilabfall des Hügels im Norden quer durch den Nordzug der mittelalterlichen Byzantinischen Stadtmauer und weiter südlich über das leicht ansteigende nördliche Plateau des Hügels gelegt wurde. Die Ergebnisse beider Schnitte forderten zur Anlage weiterer Parallel- und Querschnitte auf: N₂ und Quer A westlich von N, N₁, Quer C, Quer D östlich von N. S₁ und 2 parallel zu S, Quer F östlich von S. Der Querschnitt B sollte die Verbindung vom Südschnitt zum hellenistischen Heroon, bei dem ehemals archaische Mauern festgestellt worden waren, klären. Er erbrachte ausser Resten eines römischen Hauses des 1. Jh. n. Chr. keine nennenswerten früheren Bauten. Querschnitt E, ein westlich des Kastells auf einer vorgeschobenen Terrasse angelegter Suchgraben, sollte ein

Bild von der antiken Bebauung am westlichen Rand des Hügels verschaffen. Doch waren auch hier nur spärliche römische Überreste unter später islamischer Bebauung zu verzeichnen. Kleinere Sondagen an der mittelalterlichen Stadtbefestigung mit ihren Rund- und Rechtecktürmen, die den Hügel nördlich des Kastells in einem engeren Ring als die alte griechische Stadtmauer um schliesst, sowie im Kastell selbst dienten der Abrundung des Bilds. Das Kastell wurde von Steinschutt und Gerümpel befreit und sein alter Hauptzugang von Osten freigelegt. Teile der Vormauer und der Grabens kamen deutlich zu Tage. Die Abfolge der einzelnen Bauperioden konnte geklärt werden.

Vorpersische archaische Schichten und solche des 5. Jh. fanden sich sowohl im Nord- als auch im Südschnitt, jeweils auf den nördlichen, flacheren Teilen der Plateaus. Auf den ansteigenden südlichen Geländestrecken müssen frühere Reste schon vor der hier auf dem gewachsenen Boden angetroffenen hellenistischen und römischen Bebauung abgeschwemmt worden sein. Mauerreste der vorpersischen Besiedlungsphase sind spärlich. Sie fanden sich nur im Nordschnitt und seinen Erweiterungen mit bis zu 20 cm starker meist Brandreste enthaltender zugehöriger archaischer Schicht. Sie zeigen die von den früheren Grabungen her bekannte charakteristische zierliche Bauweise aus flachen sorgfältig geschichteten Steinen. In N 2 steht isoliert ein grosser Quader Archaischer Zeit unter einem Estrich des 5. Jh. Eins der archaischen Mauerstücke war beim Wiederaufbau im 5. Jh. von einem Pflaster aus Gneisplatten überdeckt worden. Andere verschwanden unter dem ansehnlichen Fundament eines Hofgebäudes derselben Epoche. Auch in den Querschnitten C und D am Ostrand der Hügelkuppe kam ein nordsüdlich verlaufender Mauerzug des 6. Jh. auf eigens geglätteter Felsunterlage zum Vor-

schein. Eine regelmässige Reihe von 3 in den Fels getieften Pfostenlöchern unter der archaischen Schicht hat der Stützensstellung eines archaischen Gebäudes gedient. An vielen Stellen wurde die Brandreste enthaltende Zerstörungsschicht von 494 über dem künstlich geglätteten Felsen angetroffen. Ältere Schichten als die des 6. Jh. wurden nirgends festgestellt. Geometrische und mykenische Scherben fanden sich nur vereinzelt. Bald nach der Perserzerstörung haben meist beträchtlich hohe Aufschüttungen des 5. Jh. das Gelände zu neuer Bebauung hergerichtet. Die Schüttungen verwenden den damals überall herumliegenden Brandschutt der archaischen Stadt. Oft jedoch ist nur eine dünne weisse Schicht aus Kalksteinsplitt über das alte Niveau gebreitet und fetgestampft, das vom gewachsenen Felsboden nicht leicht zu unterscheiden ist. Im Nordschnitt begegnen starke aber isolierte Mauerzüge des 5. Jh. aus groben grossen Steinen. An anderen Stellen solche, die die kleinsten Bauweise der archaischen Zeit fortzusetzen scheinen. Ein zusammenhängendes Fundament aus grösseren Porosblocken wurde im Nordschnitt und seinen Parallelen angeschnitten. Gesichert sind die vier Begrenzungen eines Hofes mit Resten von Gneispflaster im Inneren. Schwächere Mauern nördlich und westlich davon sind wohl als zugehörig anzusprechen und vom Hof aus erreichbaren Räumen des Gebäudes zuzweisen. In Quer C/D ist ein kleinsteniger Mauerwinkel des 5. Jh. über planiertem archaischem Schutt aussen von einer stärkeren rechtwinklig geführten Mauer des 5. Jh. begleitet. In der zugehörigen Schicht fanden sich kostbare rotfigurige Scherben. — Am Nordende des Südschnitts bilden mehrere frühe Mauerzüge ein rechteckiges Haus des 5. Jh. — Auch dieses Gebäude steht auf der archaischen Schicht. Vereinzelt Quader (aus Gneis und Kalkstein) der vorhellenistischen Befestigung des Hügels, mit ihren hohen Bossen und

dem breiten Randschlag an den Turm am Theater haben erinnernd, wurden z. T. noch in situ am Nordostrand des Theaterhügels entdeckt. In ihrer Nähe wurden archaische, aber auch spätere Scherben gefunden.

Maurreste, auch Scherben des 4. Jh. fehlen fast gänzlich. Ebenso ist die hellenistische Epoche spärlicher vertreten, von einem Fundamentrest aus sorfältig behauenen Quadern mit Stuckresten im Südschnitt abgesehen. Ein tiefer bis ins Grundwasser geführter hellenistischer Brunnen am nördlichsten Punkt des Hügels brachte grössere Mengen hellenistischer Keramik, aber auch eingelegte Schutfüllungen mit Scherben und Terrakotten des 5. und 6. Jh. Erst in späthellenistischer Zeit scheint wieder eine regere Bautätigkeit einzusetzen, wovon vor allem ein umfangreiches die früheren Schichten überall störendes Tuffundament auf der nördlichen Hügel-terrasse zeigt.

Von da an bedecken grössere Villen das Plateau. Ihrem Schmuck dienen Mosaiken, meist einfacher Art mit kleinen dunklen Mustern auf weissem Grund, aber auch reichere Friese mit Tieren und Seewesen, vergleichbar denen in der Villa am Athentempel. In den Fels getiefte Zisternen sicherten die Wasserversorgung, ein auf einer Treppe erreichbarer unterirdischer Felsengang mit Seitenkammern und Nischen mag als Vorratskeller benutzt worden sein. Kaiserzeitliche Sigillata wurde in grossen Mengen gefunden. Im 3. Jh. n. Chr. entstand ein grösseres

Gebäude am Ostrand des Plateaus (festgestellt in Quer C/D). Der gleichen Zeit gehört eine durch starke doppelte Stützmauern und aufgeführten Schutt erzielte Erweiterung des nördlichen Plateaus nach Osten und Westen an (festgestellt in Quer A und Quer C/D). Das Orientierungssystem der Gebäude war von der archaischen Zeit bis dahin das gleiche geblieben. Erst die mittelalterlichen byzantinischen Siedlungsreste innerhalb der byzantinischen Stadtmauer folgen neuen Ordnungen. Glasierte byzantinische Keramik war überall anzutreffen. Nach Osten orientierte mittelalterliche Steinkistengräber auf dem unteren Plateau weisen auf die Nähe einer byzantinischen Kirche hin, wie auch die Streufunde byzantinischer Kapitelle, Kämpfer und Gesimsplatten (östlich des Nordschnitts).

Es folgen zuletzt unzusammenhängende Fundamente islamischer Zeit, unter denen die Reste einer Moschee auf dem südlichen Plateau hervorzuheben sind. Die zugehörigen Schichten enthalten glasierte islamische Keramik.

Das Hauptergebnis der Grabung muss in der Feststellung vorpersischer archaischer Siedlungsreste auf dem Theaterhügel erblickt werden. Das archaische Stadtgebiet hat sich demnach mindestens vom Löwenhafen über den Theaterhügel zum Gebiet um den Athentempel und von da aus in Richtung auf den Kalabaktepe hin ausgedehnt.

Frankfurt/M., den 29. 3. 1962

ÇATALHÖYÜK EXCAVATIONS, 1961

James MELLAART

Çatal Hüyük is situated on a branch of the Çarşamba Çay 1.5 km. south of the village of Küçük Köy and 52 kms. southeast of Konya. in the kaza of çumra. The site consists of two parts on either side of the old river bed. The eastern more than 500 m. long, 300 m. wide and 17.5m. high, belongs entirely to the neolithic period. The western part, roughly circular, with a diametre of over 400 m. and a height of c. 7.5m., is covered with Early Chalcolithic painted pottery. But for two small soundings in this area, our first season concentrated on the eastern and earlier mound, where an area of about one acre was uncovered.

The expedition was financed by the late Mr. Francis Neilson, the Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, the Institute of Archaeology of the University of London, the Australian Institute of Archaeology, the British Academy and B.P (Aegean) Ltd.

The staff consisted of James Mellaart, Director, Mrs. Mellaart, Mr. Peter Winchester, a London architect, Mr. Perry Bialor, an American archaeologist, Bay Refik Duru, from Istanbul, University and Bay Ali Riza Bütüklevent, Representative of the Department of Antiquities. A maximum of 35 workmen, all trained at Beycesultan and Hacilar, were employed under our foreman, Veli Karaaslan and our three 'ustas', Rifat Çelimli, Mustafa Duman and Mustafa Ari. Local workmen were unobtainable. Work started on 17th May and lasted until 29th June.

Although this first season was necessarily an exploratory one, it has already given results which can be regarded as spectacular. and a fair indication of the things to come in future years. Not only has this season's work already settled a point of great importance in establishing the ancestry of the Hacilar culture, but it has shown how ill informed one was regarding the potential wealth and scope of early neolithic *civilisation*. At Çatal Höyük, we have uncovered not a village but a town, equal in size to sites famous in Classical times, and an art centre in the seventh millennium BC.

So far, our excavations have revealed remains of the Early Neolithic in ten successive building levels, which form a deposit 11.5 m. thick. In all of these pottery is found, but it should be emphasized that, especially in the lower levels, it is by no means common and rarely exceeds half a dozen pots per house. Furthermore of great interest is the fact that many are evidently copied from stone and wooden vessels. Stone vessels are not common, as the material had to be brought from the mountains, the nearest of which are more than a day's march away. It may be suggested that the difficulty of producing stone bowls for the population of a city like Çatal Hüyük, which may have run into the thousands, contributed to the early production of pottery vessels. Local clay of good quality is abundant in this alluvial plain, marble and limestone are not. However we still do not know the transi

tion from non-pottery to pottery neolithic, even though we may be approaching it. The pottery is usually brown burnished and bears no ornament. Lugs are common from the beginning; bases flat. In the later levels, lighter coloured wares appear beside the brown ware and the cooking pots develop ledge handles. Painting of pottery is unknown and coars wares are absent.

The houses of this settlement were of rectangular plan, each with a main room and one or two storage rooms. These houses were grouped in blocks around courtyards or along narrow alleys. Houses in the middle of a block were entered through a shaft in the flat roof (Fig.1) Walls were built of mudbrick without stone foundations and walls and floors were covered with a fine white plaster, frequently renewed and often partly painted red. Each house had raised platforms and a bench against the east wall and the south end of the house contained a raised hearth, an oven in the wall and sometimes a pottery kiln with separate firing chamber. Bins are common and so are posts, engaged against the wall, plastered over and painted red. The walls have panels and ribs in plaster, sometimes plaster shelves and niches for lamps. All these are standard features in every house and they betray great sophistication.

The dead were buried beneath the platforms, but often after decomposition of the flesh. Bone heaps are common (Fig.2) complete contracted burials are rare. Funeral gifts are scanty and consist of beads of stone and shell or of a wrist-guard. Pottery was not buried with the dead. The human remains have not yet been studied but the heads, like those from Hacilar, are dolichocephalic. The teeth are well preserved, suggesting a balanced diet.

The people of Çatal Hüyük prac-

tised agriculture, growing wheat and lentils and bitter vetch, considerable quantities of which were found in a carbonised state. They dehusked the grain in mortars and ground it in saddle querns made of volcanic stone, they had ovens to parch it or bake bread, some of huge size. Sickle blades are rare or have not been definitely recognized as such.

Hunting was evidently still important and the chipped stone industry, almost entirely in obsidian, was rich and varied. Knives and daggers (Fig.3), lance and arrowheads abound and are bifacially pressure-flaked. Scrapers for cleaning skins are common both in obsidian and chert. Borers are rare and their place was taken by bone awls. Cores show the preparation of knife blades up to 12 cms. in length, but even larger ones occur. Microliths are unknown. The polished stone industry shows a prevalence of adzes over axes as well as stone bowls, palettes, mortars, pounders, querns and articles of personal adornment such as beads of copper ore, pendants, maceheads and wall and floor polishers. Bone was extensively used for awls, pins, weaving needles, punches, spoons and spatulae, etc., some carved with animal heads. Slingstones and balls of unbaked clay were found in nearly every house and spindle whorls were made of the same material. Stampseals were made of baked clay and richly ornamented. Knucklebone games (aşık) were played in nearly every house. Most of these come from sheep and goat, but some are calf. Impressions show the presence of mats and baskets. Wooden objects have not survived in these building levels, nearly all of which are burnt.

Animal bones are common and include sheep and goat, cattle, wild ass, boar, red deer, fallow deer, probably dog possibly wolf, badgers and several birds.

Professor Reed's preliminary inspection of the material indicates a) the rarity of sheep and goat in comparison to cattle, a rare occurrence in the Near East. b) A strong probability that cattle, sheep and goat were being domesticated. c) The probability that the Çatal Hüyük canine is the first *definite* domesticated dog in the Near East. The fauna, especially wild cattle, red deer and leopards, shows that during the neolithic period there still were forests in the Konya plain.

We have some clay figurines of wild animals that were used in hunting-magic and they are covered with wounds, probably inflicted with arrows. Others are maimed and broken and on the whole they are exceedingly crude.

There are several instances where the horns of wild cattle were preserved and either put in a small chamber or set in plaster and put near the hearth. These are the first instances of the 'horned altars' and of the bull cult so popular in later Near Eastern and Mediterranean cultures.

Figurines of Mother Goddess type occur in most building levels and whereas the earliest are clumsy and schematic, those from the later levels are naturalistically modelled in clay and sometimes painted, or carved in soft stone, alabaster, marble or white limestone. They show a seated or standing goddess and are the predecessors of the remarkable series of statuettes from Late Neolithic Hacilar (Figs. 4-7).

The most spectacular contribution made by Çatal Hüyük to Near Eastern Archaeology consists in a series of wall-paintings, the earliest yet found on man-made walls. They were discovered in two buildings in Levels III and IV, which we regard as shrines, and in two private houses of Level VI.

The cream plaster of the walls is used as a background and bears decoration either in red ochre or in polychrome,

using various shades of red, mauve, black, a pale yellow or white. The paint is applied with a brush in a flat wash technique. In most cases it was found that these wall paintings were renewed, sometimes with important differences. All were found beneath a thick coating of white plaster.

The best preserved paintings come from the Level III shrine and are now in the Archaeological Museum in Ankara. In the antechamber was found a painting in red of a deer hunt (Fig. 9), in which several men armed with bows and clubs and wearing animal skins around the waist, attack a group of stags, does and fawns.

In the main room, we have a scene with a great auroch bull (Fig. 10) surrounded by small men and to the left of it beyond a fence, a second scene of hunters advancing on a now greatly destroyed animal. This picture also is mainly in red but there are some polychrome figures, including a 'harlequin', half white, half red, dressed in a leopard skin.

The finest fresco comes from the east wall, but is very damaged. On the left is a group of men executing a ritual dance in which they are dressed as leopards, wearing the skins around the waist and on their heads (Fig. 11). One figure is shown beating a drum, two others perform acrobatics. Once again there is a 'harlequin' without head. Over the pictures were the remains of a second polychrome fresco of hunters moving at even greater speed to the right (Fig. 12). Later in date, it was painted over the first one. Finally, some lifeless figures in red belong to a third phase of painting. Beyond a great gap were some more figures and fragments of two stags. At the end of the wall, there was another stag.

The subjects depicted in this building all seem to belong to hunting, but those found in a shrine of an earlier building level (IV) show fragmentary figures

of human beings (Fig.8). Discovered very near the surface, the paintings in this shrine had suffered terribly. All we could make out was a row of figures in white loincloths proceeding towards an enigmatic scene, some geometric figures and a little fat woman painted in white, with red necklace, leopard-skin dress and red boots, remarkably like a clay figurine found in the same building level, and a fragmentary scene with a man's head in polychrome. Several other fragments are at present enigmatic.

Hardly less remarkable are the geometric wall-paintings found in a private house of Level VI, the earliest so far discovered. Again they are in polychrome style and the patterns are evidently derived from textiles or kilims.

The earliest buildings of all, in level VII, had no figurative wall-paintings with patterns but plaster reliefs of unknown significance.

The discovery of Neolithic wall-paintings in the Near-East is so far, unique and immediately raises a number of important questions. What is their

origin? How are they related to the Upper Palaeolithic art of the Franco-Cantabrian region, the Mesolithic art of East Spain or that of the Tassili massif in Algeria? It is yet too early to try to answer any of these questions but it is undeniable that we are dealing here with a tradition that has its roots in the Upper Palaeolithic period, still largely unknown in Anatolia. It is hoped that further excavations at Çatal Hüyük may trace this tradition a little further back, for what we have found so far is a fully developed art of painting, well beyond its early stages.

Before ending this preliminary report, we should like to express our grateful thanks to the Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü and its Director General, Bay Rüstem Duyuran, as well to the Directors of the Arkeoloji Müzesi in Ankara, Bay Raci Temizer and of the Konya Museums, Bay Mehmet Önder, to the Vali of Konya, Bay Rebi Karatekin and to the numerous officials in Konya and Çumra who by their generous and constant help, so greatly contributed to the success of the excavations.

EXCAVATIONS OF THE ITALIAN MISSION AT ARSLANTEPE (MALATYA). SEASON 1961

Prof. Salvatore M. PUGLISI

A first campaign of excavations, promoted by the Centre for Antiquities and Art History of the Near East, has been carried out at the great mound of Arslantepe near Malatya.

Head of the expedition was Prof. Piero Meriggi, of the Pavia University; the staff included the author of this article, as Field Director, Dr. Tea Coco for the post-Hittite Archaeology, arch. Giovanni Joppolo for the architectural problems and Mr. Augusto Falessi as restorer. The Mission received the most effective and kind collaboration from Mr. Hasan Tahsin Uçankuş, Assistant to the Museum of Kayseri, who officially represented the General Direction for Antiquities of the Turkish Government.

The mound of Arslantepe is an artificial formation (hüyük) as a result of uninterrupted accumulation of occupational debris due to communities permanently established in this site which is included in an oases system extending along the right hand bank of the upper Euphrates. Specifically, these communities took advantage from the existence of underground water and springs at the foot of the hüyük.

The building system of mud bricks, usually followed in the hot countries of the East since the Neolithic age, mostly contributed to the formation of the mound; the dwellings easily collapsed and they were frequently replaced.

A survey of the locality was made by H. H. von der Osten (*Explorations in Hittite Asia Minor* (1927-28, Chicago, 1929. pp. 92-95), but regular excavations were carried out on the mound from 1932

to 1939 by L. Delaporte (*Malatya, La ville et le pays de Malatya*, Rev. Hitt. et Asian. II, 12, 1934; *La troisième campagne de fouilles à Malatya*, Rev. Hitt. et Asian., V, 34, 1939). A detailed account on the architectural remains found in the neo-Hittite levels has been given by the same author (*La porte des Lions*, Paris 1940). Further excavations were carried out by C. Schaeffer and his assistants during the years from 1947 to 1951 in order to determine, as it is shown by the deep trenches still visible in the central area of the Hüyük the exact sequence of the archaeological periods since the earliest stages of the settlement. The results of these latest investigations are still not sufficiently known (Cfr. *Compt. Rend. de L'Acad. des Inscript. et Belles Lettres*, 1948, p. 341 ss.; 1951, p. 325 ss.).

Considering these facts, the new excavations of the Italian mission were located in an independent area, in order to exclude at the moment any topographical connection with the archaeological remains discovered by the French expedition. Actually, the general coordination of the researches would be possible on the basis of a scientific collaboration with the French Archaeologists which is from all points of view both desirable and legitimate.

Originally a rectangular area 9 mt. wide and 40 mt. long was chosen for the excavations; successively, the excavation area was extended North until it reached the present day margin of the mound. The North East side of the mound showed a vertical cut made by the workers who

traced the road around the hill and by the peasants who used the earth to fertilise their fields because of its organic content. This cut proved extremely helpful to investigate on the beginnings of the settlement, as far as levels fairly close to the base of the formation were reached there. A deep excavation on this area brought to light a number of coarse ware sherds showing shapes of bowls with thickened rims and flattened bottoms; no handles were found. Sherds with burnished grey surface or red slip were also discovered.

The stone industry is conspicuous, including blade and flake tools from flint or obsidian, polished hammer-axes and mace-heads; a quern made from volcanic rock was also discovered. It seems that the whole complex must be attributed to the late calcolithic (early in the third millennium) as it is known from a number of settlements on the plateau, including Alishar (Cfr. H. H. von der Osten, *The Alishar Hüyük. Seasons 1930-32, Part I, Chicago, 1937*). The excavation area on the upper part of the Hüyük, after the removal of the superficial levels, showed soon some topographical and stratigraphic details. Evidence of occupation during the islamic age was revealed by the presence of glazed pottery in which frequently delicate green-coloured patterns were displayed. From a stratigraphic point of view, the first archaeological level was represented by rectangular dwellings with rough stone walls sloping towards North East; some of these habitations had ovens either in clay or in stone with baked clay pipes for the expulsion outside of the smoke. Beside one of the ovens two iron implements for the making of bread, a knife and a large quadrangular spatula, were found.

On the floor of one of these dwellings were two large storage jars in fragments with a series of ridges around the body: this kind of vessel was widely used during the Roman-Byzantine age. Both the struc-

tural elements and the typology of the pottery in the first level indicate a period whose beginning, although uncertain, could be included in the Ith century A. D. The actual romanization of this region is not clearly documented by characteristic findings: however, the initial stage of this period could not have occurred before the Neronian Parthian war and its conclusion could coincide with the Sasanian invasions of the 7th century A. D.

In South-Western part of the area very few remains of the Roman-Byzantine period were found. On the other hand numerous round holes, dug into the 2nd archaeological level, revealed to have been used as silos by the Roman-Byzantine people. The lack of buildings in the first level permitted deep excavations in this area, where least four architectural phases were recognized all of them belonging to the second half of the Ith millennium B. D. (2nd level). A well preserved edifice is to be noted there, whose walls of mud bricks around 1 mt. height were placed on a basement of large, regular sized stone blocks.

Along the Northern confines of the Hüyük was discovered a big defence wall of square bricks reaching to a width of 6,50 mt. This impressive masonry work overlapped presumably the structures of the "Gate of the Lions" excavated by Delaporte and marked the limits of the citadel in a time after the neo-Hittite period. The structure of this brick-made wall reinforced by wood piles proves to have been penetrated by fire. Remarkable remains of collapse on the inside and outside of this wall and other signs of combustion were discovered throughout the excavation area and constitute a considerable stratum of devastation on which the 2nd archaeological level has been formed.

The pottery found in the 2nd level shows variety of shapes and decorative patterns. Storage vessels with thick rims are predominant and also large flat-bottomed

bowls, jars and *oinochoai* with ring handles, and pots with lateral tubular spouts; there are numerous examples of red slip polished ware. The decoration consists of ridges, grooves and incisions on the dried surface, impressions of small circles or made by a stick, forming horizontal bands of simple geometric patterns. A painted decoration, reddish or brown on the natural clay surface, sometimes occurs.

Through the analogies with Alhisar (in which appears a thick layer of destructio covering the levels of the Phrygian age), it could be presumed that also at Arslantepe the

wide traces of the fire mark a moment closely connected with the events which caused there the formation of similar deposits. Actually, at Arslantepe no sherds of Phrygian age come to light above the remains of the burning, which may be due to an incursion of the Cimmerians in the 7th century B. C. This combustion layer-reached during the excavations of the Italian Mission in 1961 -which separates the remains of the second half of the 1st millennium B. C. from the lower strata, represents a point of considerable importance for the interpretation of the stratigraphic sequence.

AYASOFYA. TRABZON. 1961

David WINFIELD

The Russell Trust of Edinburgh University, under the direction of Professor Talbot Rice carried through a fifth season of work on the cleaning and preservation of the paintings at Ayasofya, in co-operation with the Department of Antiquities.

The work was again under the leadership of the author, who again acted as Field Director, and Bay Muhittin Uysal of the Conservation Department of the Istanbul Archaeological Museum worked with us throughout the season as representative of the Department of Antiquities, giving us great help both in the actual work, and in making contacts with the local authorities, when necessary. Mrs Wainwright was responsible for the recording of the paintings and for colouring in the repair work that was carried out. Bay Yakup Kemer and Bay Osman Koroğlu both completed their fourth season of work with the Expedition and each of them was responsible for the training of two more workers; all drawn from the village of Ayasofya. During the summer we had the assistance of Mr Hale of St John's College Oxford, who joined us for the month of August.

Work began on the 27th April with continuation of the final cleaning of the scenes in the west vault of the naos. This area had been cleaned of covering plaster in 1960, revealing a large scene of the Last Supper, and parts of the 'Washing of the Feet' and of the 'Agony in the Garden'. These were finished off by the 8th of June and the scaffold dismantled to make way for the erection of a large central scaffold up in the cupola.

AYASOFYA TRABZON. 1961. (cont.) 2.

Professor Talbot Rice and his wife joined the Expedition from May 3rd to May 18th to conduct excavations around the foundations of the church in order to elucidate some of the problems connected with the structure. The paucity of objects found was disappointing but nevertheless the excavations provided so meuseful information. To the north of the present church the foundations of a smaller and perhaps earlier church were uncovered. There were no objects found in it which might give a clue as to it's date, and a grave beneath the floor in front of the altar had already been robbed. The plan of the church, a small basilica with round apses, is similar to that of the church of Saint Anne in Trabzon which was repaired in 884 A. D. so that an earty date seems quite likely.

Texier, who visited Ayasofya in the 1830's and planned it, recorded that there were steps leading up to the church and that it stood on a terrace, but his description is rather vague. Our excavations showed that it stood originally on a raised terrace about 1.5 metres above the surrounding ground and that the facing of this terrace was composed of tombs, each set in semi-circular niches, the inner faces of which were originally covered with paintings. All of these tombs had been robbed, and the arches of most of them destroyed; but one on the south west side contained some painting, and part of the lid of the sarcophagus was still intact. The ruined tombs and the foundations of the of the small church were filled in since the Belediye hope to make a garden around the church, but the painted tomb has been

left open to give some idea of the original terrace around the church.

At the finish of the excavations the work on the paintings within the church was expanded, and a scaffold was erected in the south vault of the narthex and over west door into the church. In the south vault four scenes had been uncovered by the end of the season. In the east half of the vault were 'Christ Teaching in the Temple' and 'The Meeting with the Woman of Samaria' while in the west half there are the Miracles of the "Marriage Feast" and of the sick man to whom Christ said "Take up the bed and walk †". The upper scene in each side of the vault is in good condition since like all the scenes in the narthex vaults they are covered only by thick whitewash and have been protected from rain by the rooms above the vaults. However they have suffered from stone throwing because swallows nested in the corners of the vaults, and the paintings are much pitted in the areas where they nested. That this damage was done in the Byzantine period is attested by the fact that these pitmarks are under the whitewash and therefore pre-Turkish. On the south wall of the narthex above the doorway we uncovered a remarkable representation of the 'Woman with a Son Possessed by Devils, where in his combination of realism with fantasy the painter prefigures the works of Brueghel and Bosch.

Above the west door into the church is the 'Annunciation' with the figure of the Angel to the north of the door and that of the Mother of God to the south. The attitude and garments of the angel are painted so as to give a lively impression of forward movement which carries the eye across the archway to connect with the waiting figure of the Mother of God. In the eastern corner of the quadripartite vault, above the door, a Cherubim flanked by Powers, and a gay decorative pattern were revealed.

In mid June a scaffold was erected into the pendentives and cupola over the central space of the naos, and the work of uncovering the paintings there began. The whole area was covered by a heavy layer of plaster which we removed with sculptors hammers and chisels in the same way as in previous years. The paintings which we found beneath were in variable condition, having suffered more or less badly from damp and exposure to the sea air. In the dome was a head and shoulders of Christ Pantocrator of which only the cartoon colouring now remains. The face measures about a metre across and the border of His great halo was painted in gold of which only one or two small fragments remained. Below Him is a frieze of angels in adoration, of which those on the south side are in good condition, while those on the north side have lost most of the detail work in tempera the which has fallen away. The frieze is notable for its lively composition with a great crowd of angels which nevertheless give no impression of being cramped or ill-arranged; and also for the colouring, for this is the only place in the church where the 'blue' retains its full splendour. The analysis of the colour has not yet been completed but it must almost certainly be 'lapis lazuli'.

In the drum of the cupola were the figures of the Twelve Apostles between the windows and pairs of Prophets in the window embrasures, with decorative medallions above. The figures on the north side which is exposed to the north westerly Black Sea storms, are gone, and much of the detail of the other figures has worn away with time, but enough remains to give some idea of the original splendour of the paintings.

During the last weeks of the season work was begun on the paintings in the pendentives below the drum. Parts of the original plaster have fallen away, but on

what remains the painting is in good condition. The south west pendentive contains Saint Mark and the 'Baptism'; the south east has Saint John and the 'Descent into Hell'; the north east has Saint Mathew and the 'Crucifixion'; and the north west has Saint Luke and the 'Birth of Christ'.

In all these areas only the initial cleaning and the plaster repairs were done since we wished to uncover as much as possible in the 1961 season in order to obtain a clear idea of how much more work remained to be done.

Scaffolds were also erected in the south vault and in the south west corner of the naos, and in the exonarthex. The south vault, contrary to expectation contained no painting, and in the south west corner only a few small fragments were preserved on the west wall.

The exonarthex proved to be more interesting and it appears to have contained a representation of the 'Last Judgement' spread across the vaults and walls, except for the lower register. In the vaults were the Heavenly Host, and on the west wall above the colonnade are the dead arising from their tombs in response to the trumpet calls of the angels. There are also bodies being disgorged by fish and a lion or a tiger disgorging a body. In the lower register of the east wall to the north of the door is a fragment of a figure of Christ. Water running down the wall at this point

for many years has destroyed the detail, but fragments of gold paint showed that the whole of the halo, and the highlighting of his robe were painted in gold.

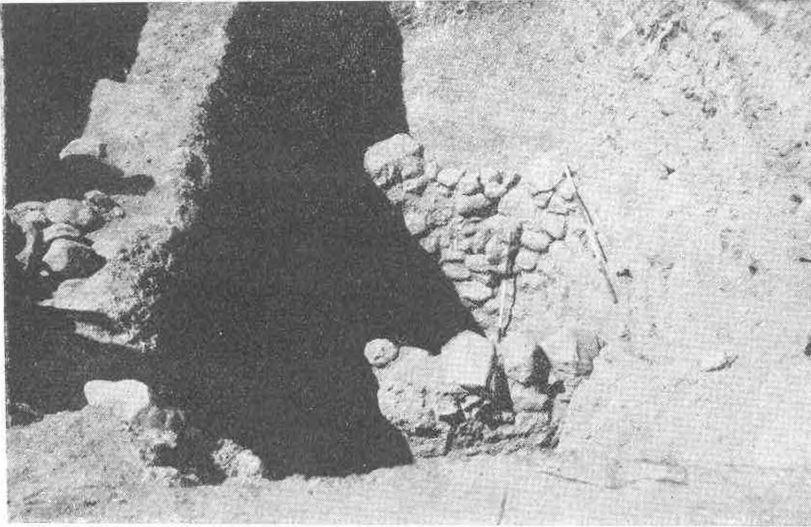
The EVKAF have made a generous grant of 90,000 lira for the restoration of the structure of the church and this work is now in progress. The removal of successive repairs revealed the original tilings of the roof, and something of the constructional details. The difference in shape between the interior barrel vaults and the external gables necessitated thick layers of filling along the sides of these vaults. On the exonarthex to avoid the heavy weight of rubble filling, empty jars and amphora of pottery were inserted into the mortar, thereby solving the problem of unnecessary weight.

In the process of removing rotten stonework in the walls and refacing, two Mihrab niches were revealed in the outer west wall of the exonarthex, and these are being left open.

The expedition was greatly helped by the Director of Forestry for the north eastern vilayets, who provided us with good timber for scaffolding at a very modest price, and I am pleased to be able to thank the Vali of Trabzon and his officials, the Director of the EVKAF and the Department of Antiquities and their representative who have always given of their time and interested themselves in our work.

Res. 1 — Yesemek sondajı : Demirçagına ait duvar kalıntısı.

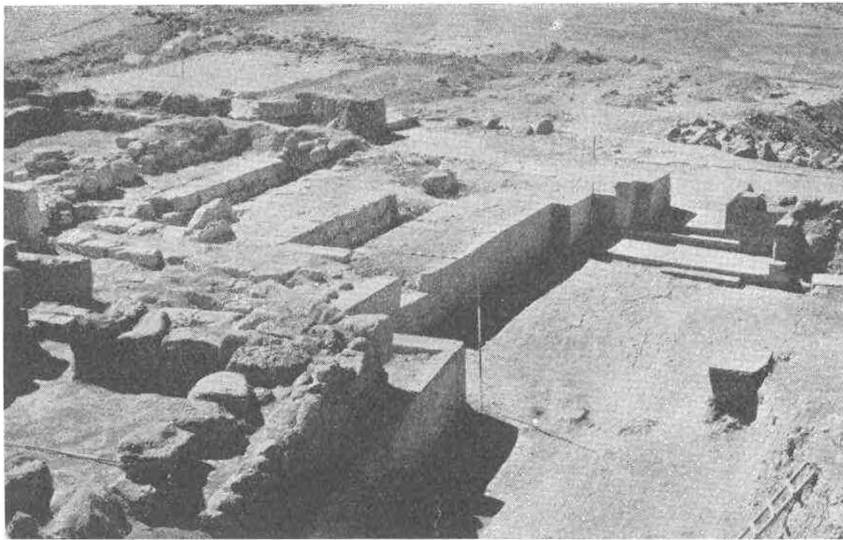
Res. 2 — Yesemek sondajı : Etrafı taşla örülmüş silo.

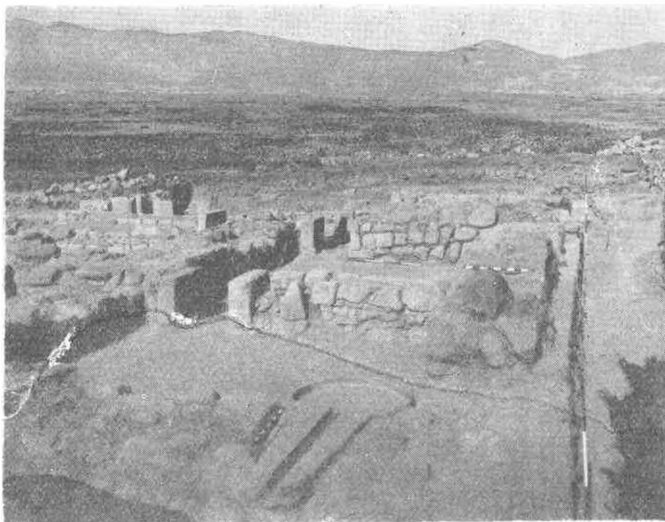
Res. 3 — Tilmen Hüyük : II. Kat Sarayının doğu kesiminin Toprak üstü vaziyetinin kazıya başlanmadan önceki görünüşü. (1961)

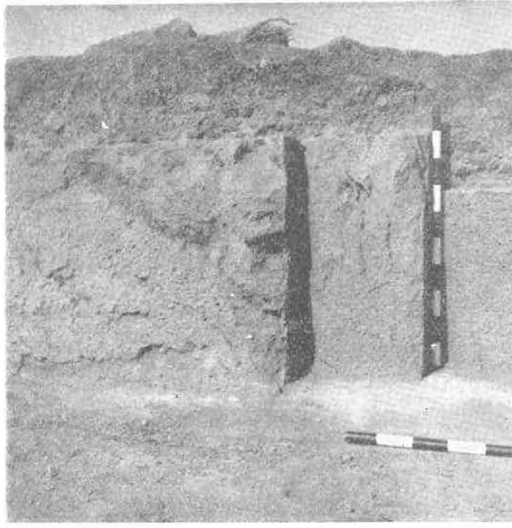
Res. 4 — Tilmen Hüyük : II. Kat sarayının doğu kesiminin kazıdan sonraki görünüşü. (1961)

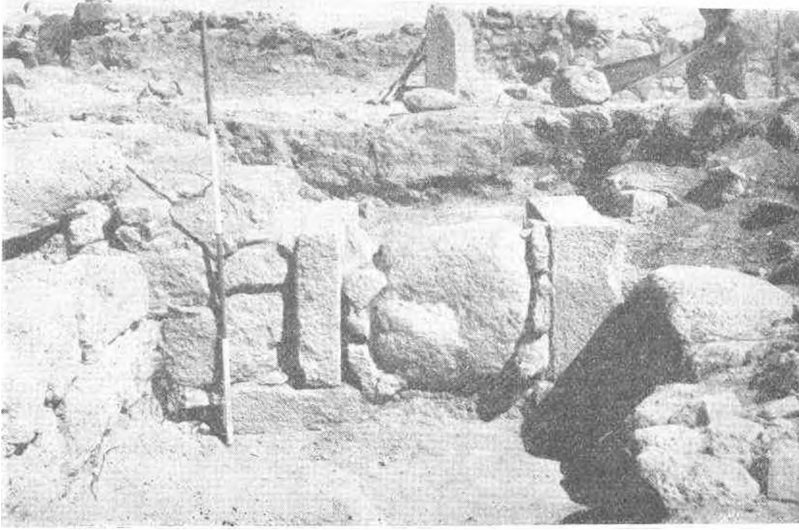
Res. 5 — Tilmen Hüyük. II. Kat sarayının Güney ve Güney-Doğu kesiminin kazıdan sonraki görünüşü. (1961)

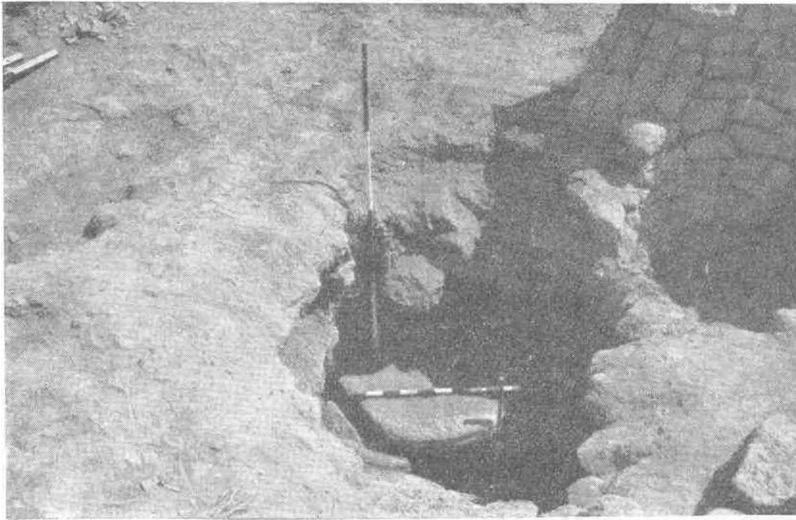
Res. 6 — Tilmen Hüyük : II Kat sarayının Kuzey-Doğu Kesimi. (1961) Ön planda banyo odası.

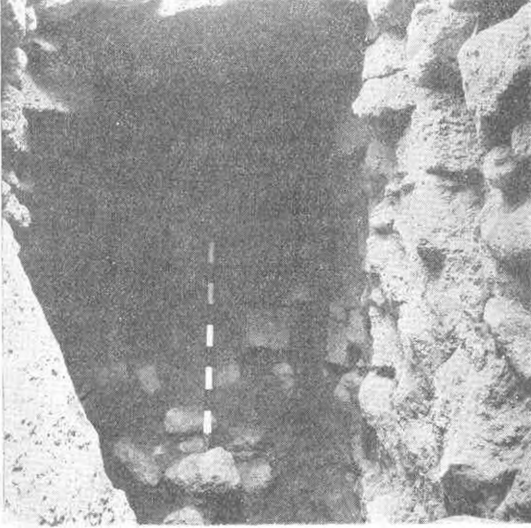
Res. 7 — Tilmen Hüyük : II. kat sarayındaki büyük ortostatlı salondan bir görünüş. (1961)

Res. 8 — Tilmen Hüyük : II. Kat sarayının ikinci safhada kapatılan ortostatlı kapılarından biri. (1961)

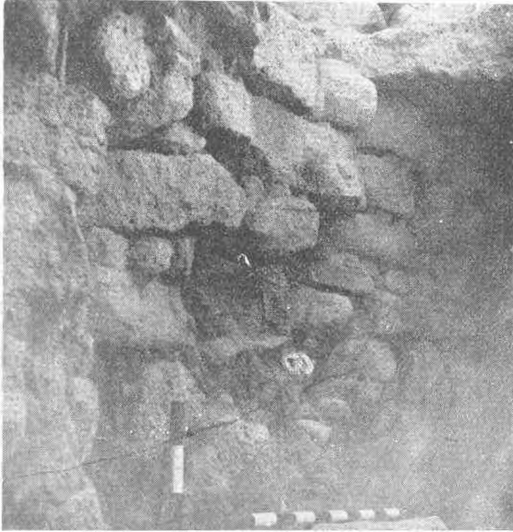
Res. 9 — Tilmen Hüyük : III. kat mezarı (= M3) Sağ tarafta Roma çağına ait bir silo görülmektedir. (1961)

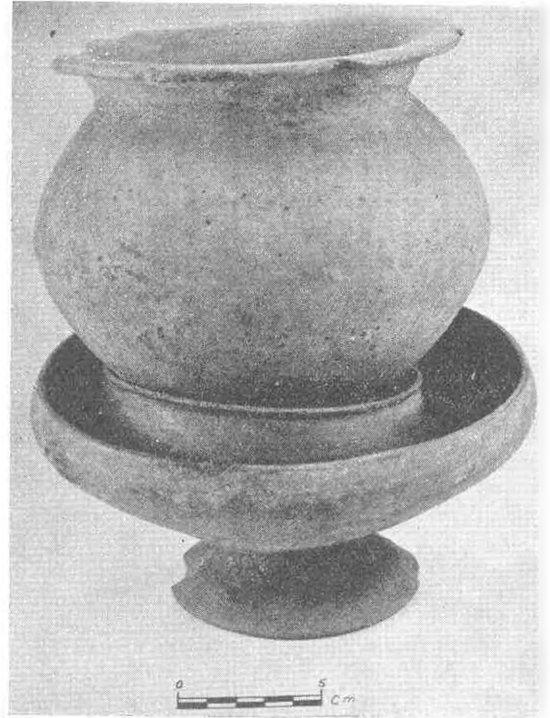
Res. 10 — Tilmen Hüyük : III. kat sist-mezarının iç görünüşü. (1961)

Res. 11 — Tilmen Hüyük : III. kat sist-mezarının üstünü örten bazalt Levhalardan biri (1961).

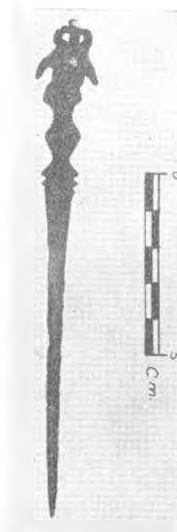
Res. 12 — Tilmen Hüyük : III. kat sist-mezarının Kuzey duvarından ve bazalt Levhaları ile örtülen üstünden bir kesim.

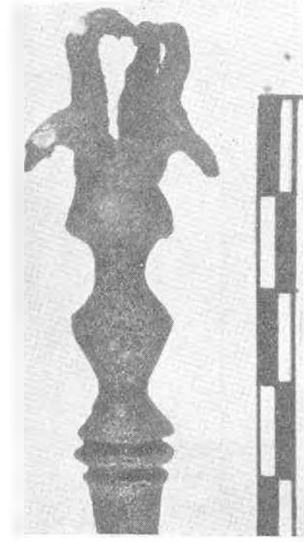
Res. 13 — Tilmen Hüyük : III. kat M3-mezarından çıkan iç içe üç kap.

Res. 14 — Tilmen Hüyük : III. kat
M₃ mezarında bulunan ayaklı
“meyva tabağı”

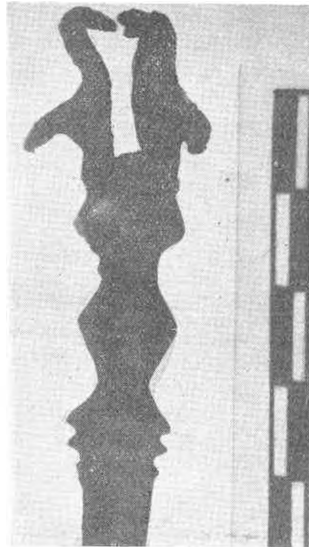
Res. 15 — Tilmen Hüyük : III. kat
M₃ mezarı bulun-
tularından Kuş
aplikli bronz iğ-
ne. (1961) : Tb.
K/121

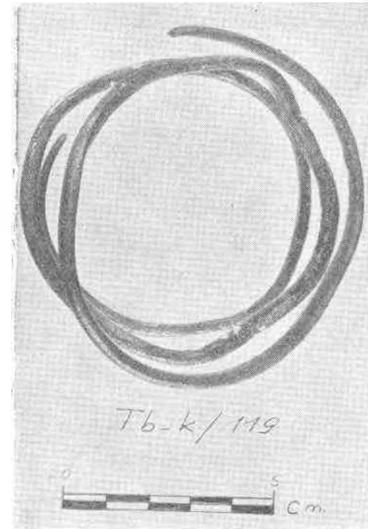
Res. 16 — Tilmen Hüyük :
Res. 15'deki bronz iğnenin
detay resmi.

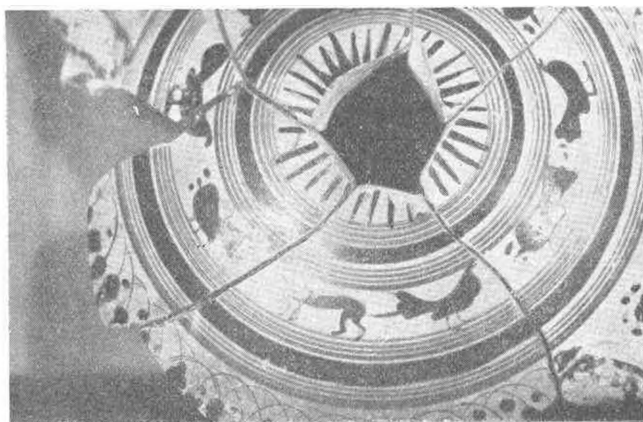
Res. 17 — Tilmen Hüyük :
III. kat M₃ - mezarında
bulunan diğer bir bronz
iğne. (1961)

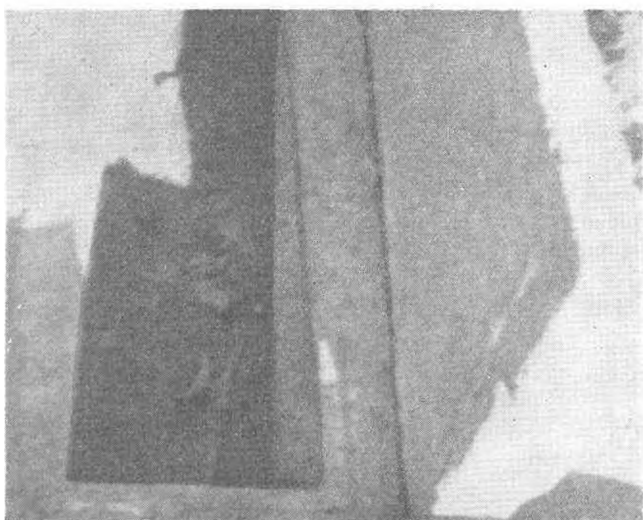
Res. 18 — Res. 17'deki
iğnenin bir detay resmi.
iğnenin topuz kısmında
ağız ağıza tünemiş kuşlar
daha yakından görülmek-
tedir. Tb - k/120

Res. 19 — Tilmen Hüyük : III.
kat M₃ mezarında bulunan
dört halkalı kıvrımlı bronz
bilezik. (1961)

Res. 1 — Kyliks. Pişmiş toprak.

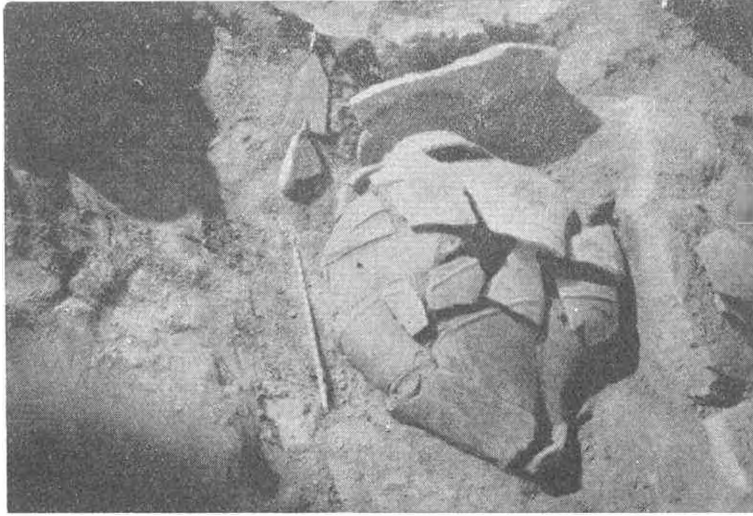
Res. 2 — Lâhit.

Res. 3 — Mezar kapağı.

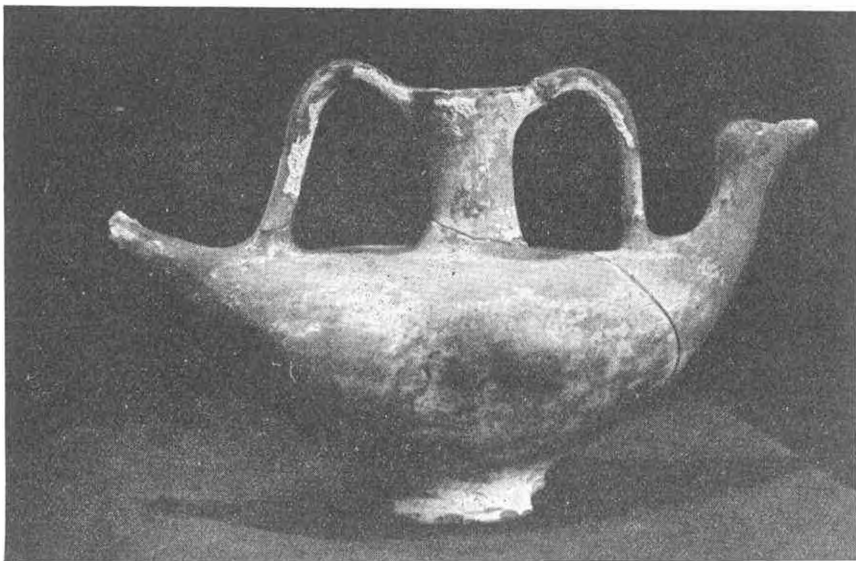
Res. 4 — Mezar.

Res. 5 — Küp mezar.

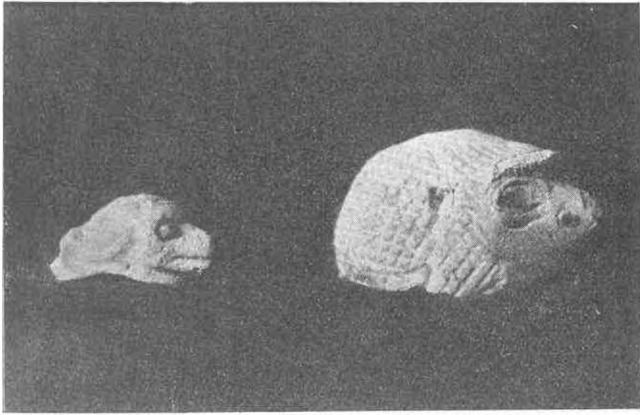
Res. 6 — Kyliks. Pişmiş topraktan.

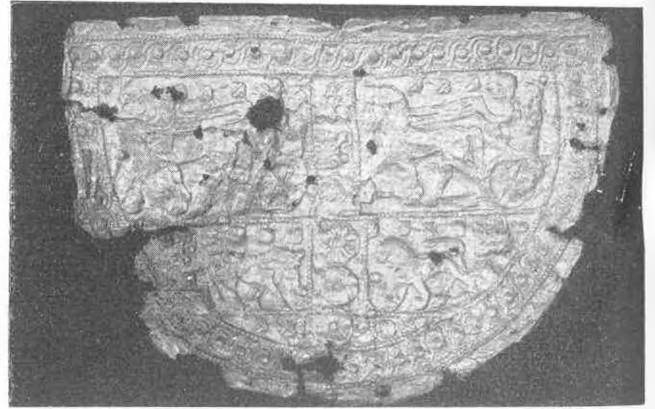
Res. 7 — Pişmiş topraktan Askos. Kuş şekilli iki kulplu.

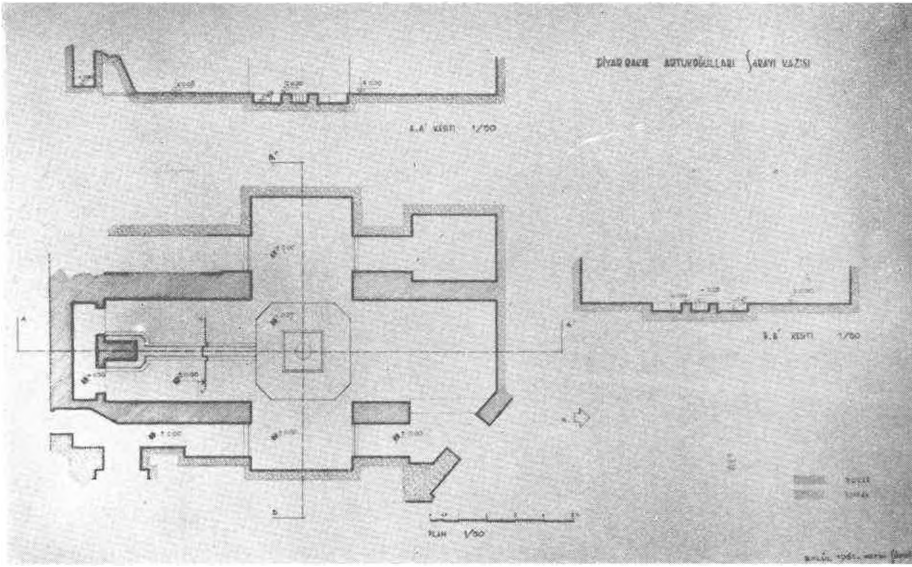
Res. 8 — a) Pişmiş topraktan kubele : Arkalıksız koltukta oturur vaziyette. b) Pişmiş topraktan kadın Ördek tutan figürü.

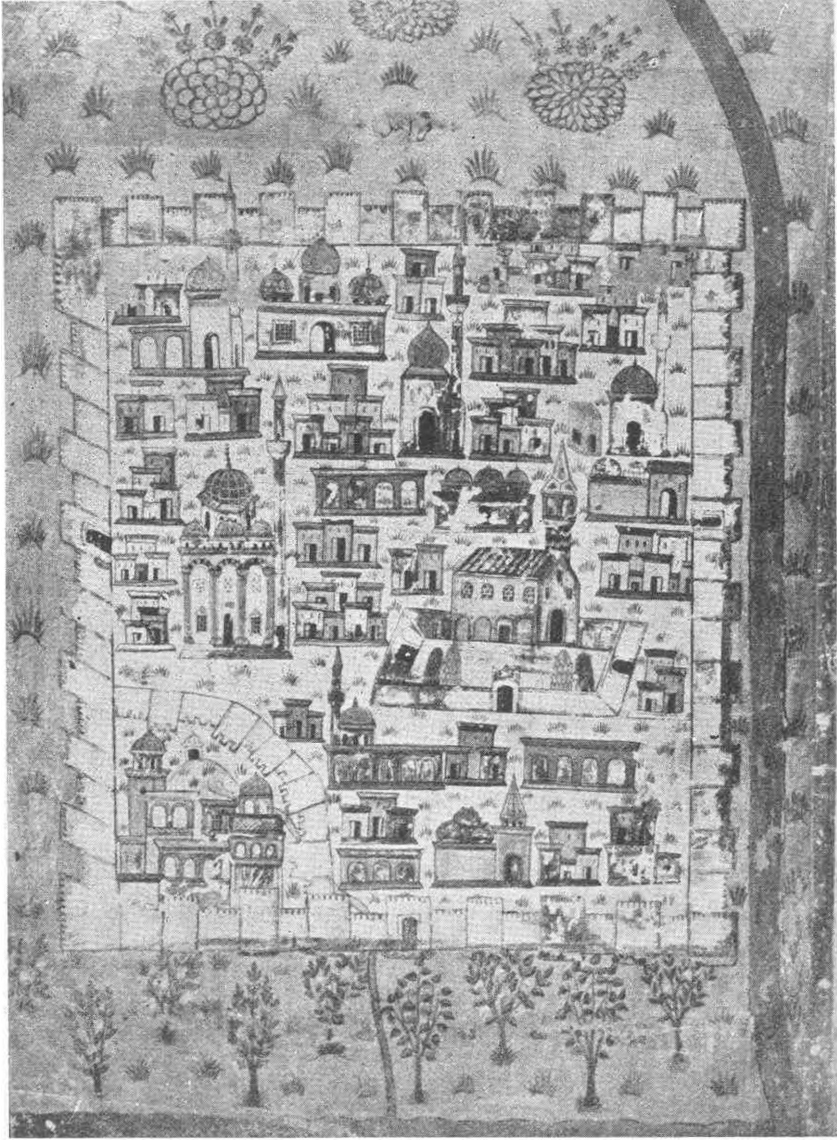
Res. 9

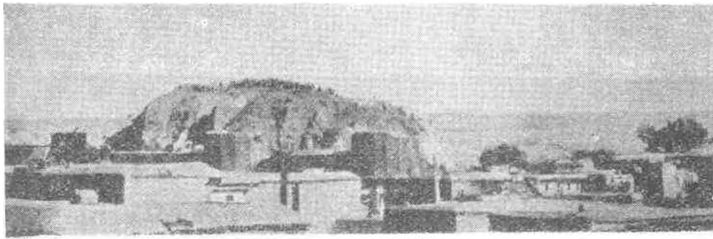
Res. 10 — Çok ince Altın Varak. üstte atlı harp arabasında iki şahıs. Bu sahne iki defa tekrar edilmiştir. Altta Aslan, boğa. Rozetler ve örgü motifi.

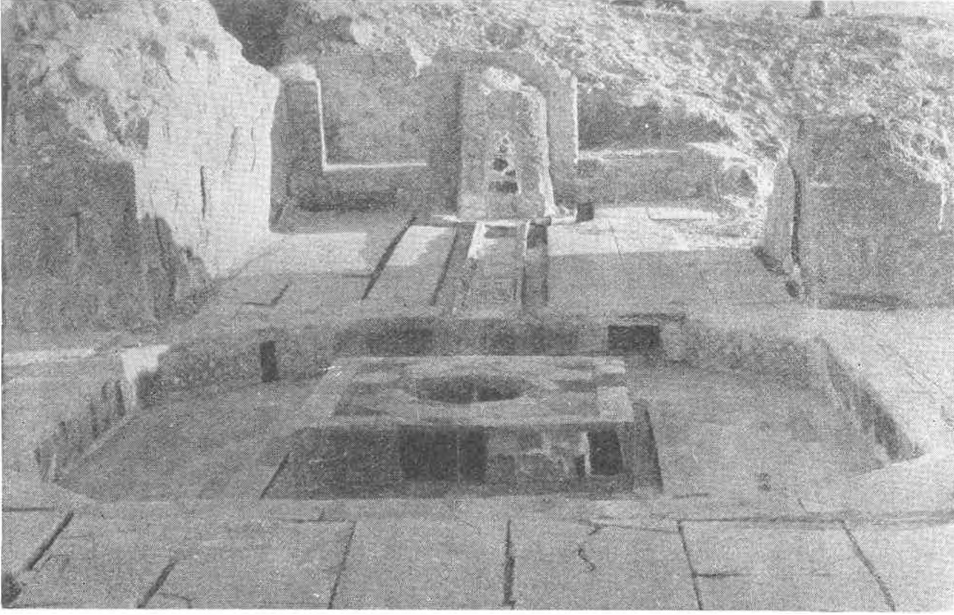
Plân : 1

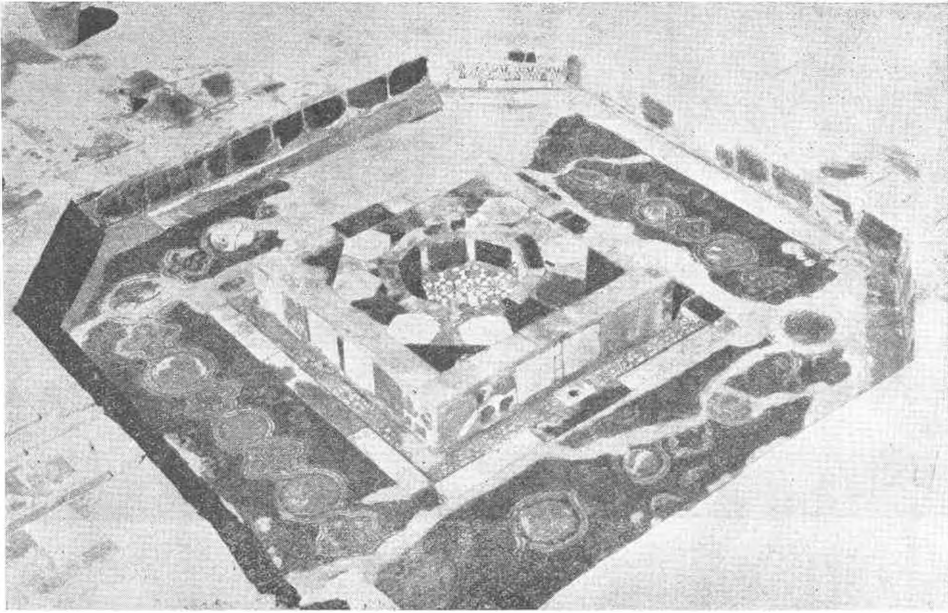
Res. 1 — Nasuh As-Silâhi Al-Matraki'nin beyani menazili Seferi Irakeyn, sene 944 isimli yazmadaki Kara Amid Krokisi.

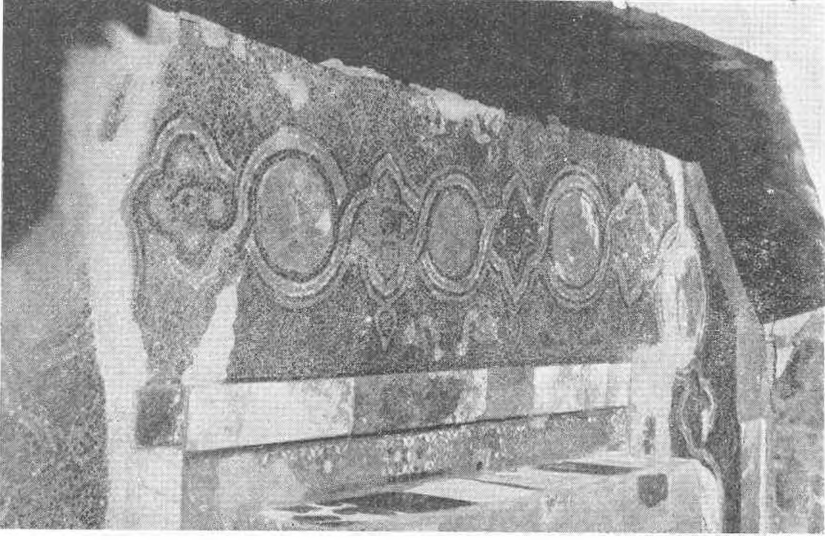
Res. 2 — 1910 dan önce Diyarbakir iç kalesinin uzaktan görünüşü.

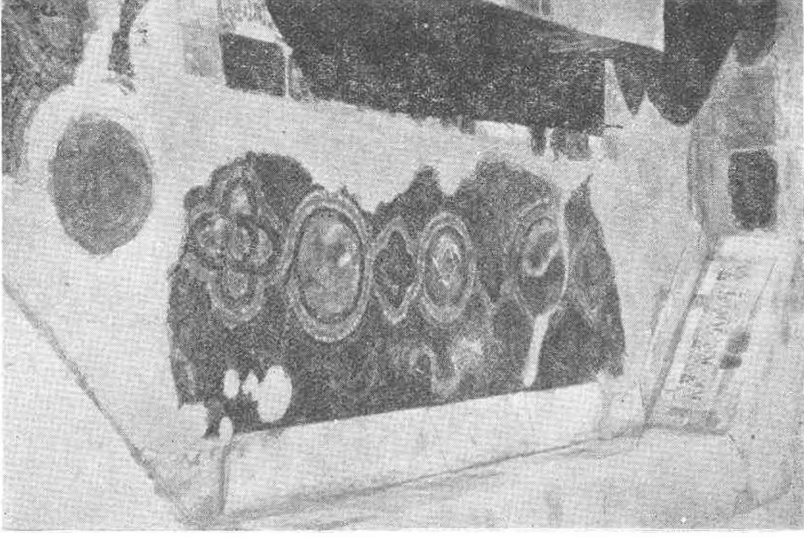
Res. 3a — Havuz ve selsebin genel görünüşü.

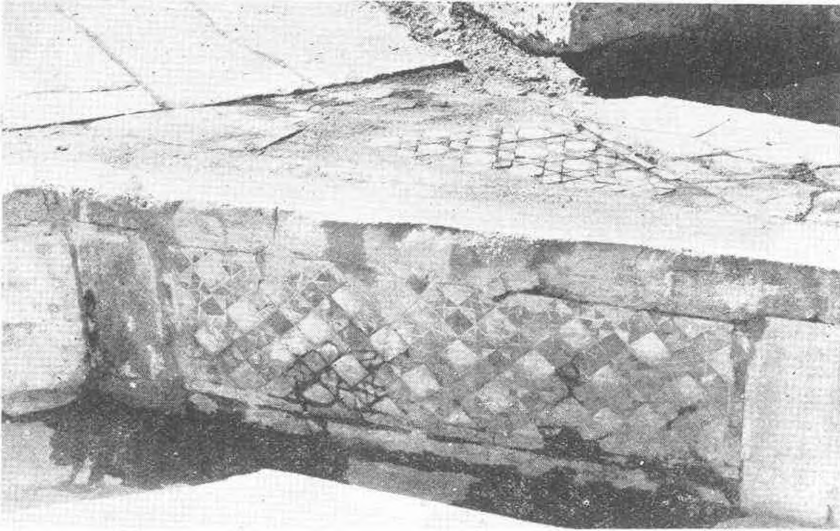
Res. 3b — Havuzun genel görünüşü.

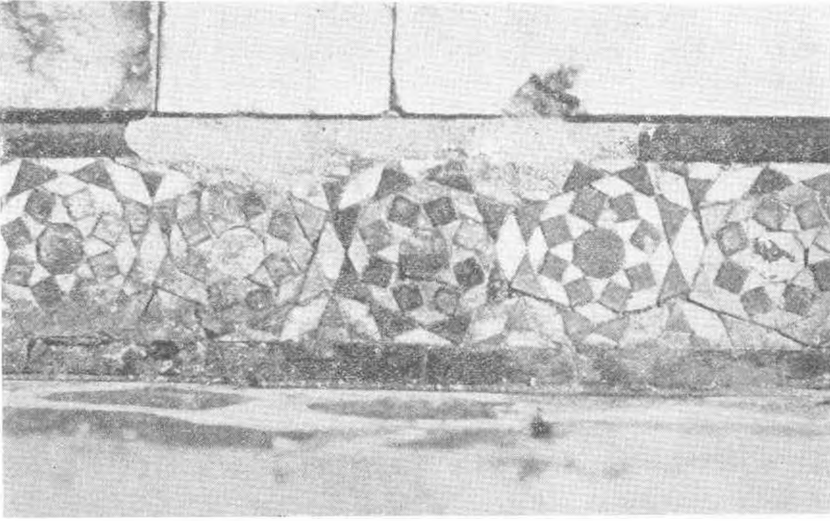
Res. 4a — Havuzun içindeki mozaik ve renkli taş dekorasyon.

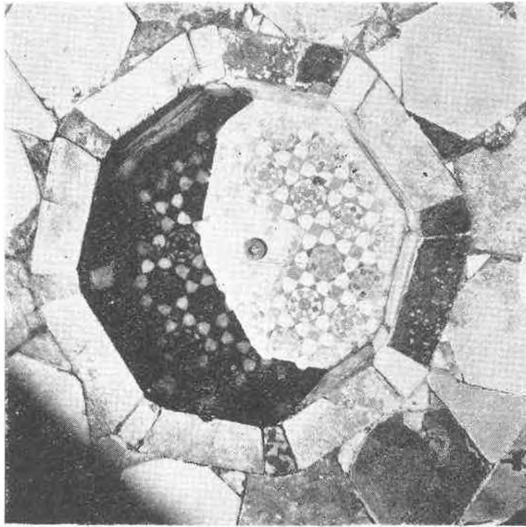
Res. 4b — Havuzun içindeki mozaik ve renkli taş dekorasyon.

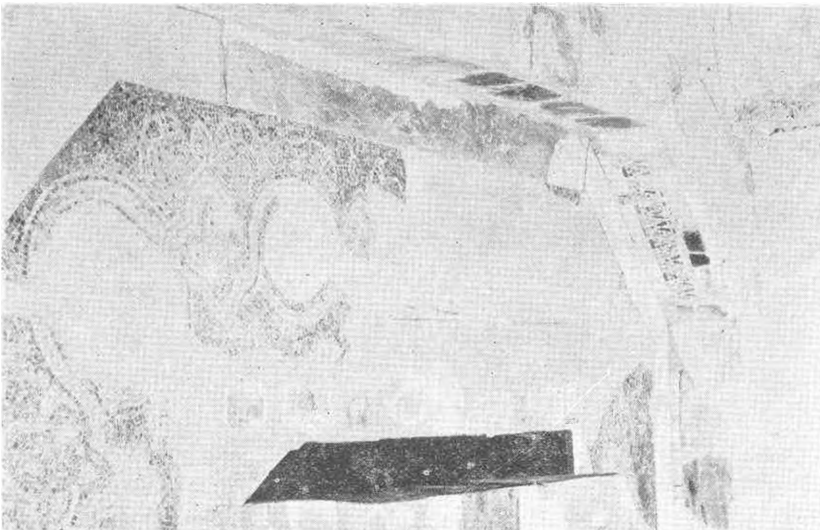
Res. 5 — Havuzun iç ve dış kenarındaki renkli taş dekorasyon.

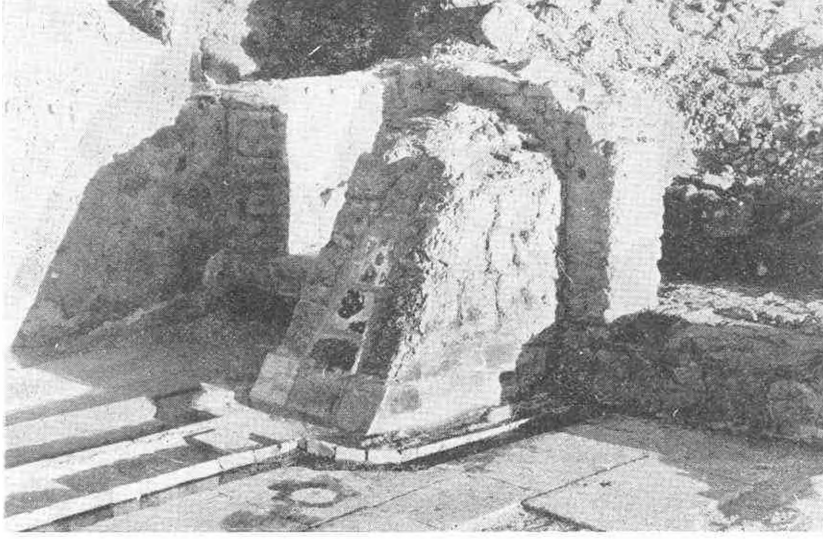
Res. 6 — Havuzun içindeki akıntı kanalının renkli taş dekorasyonu.

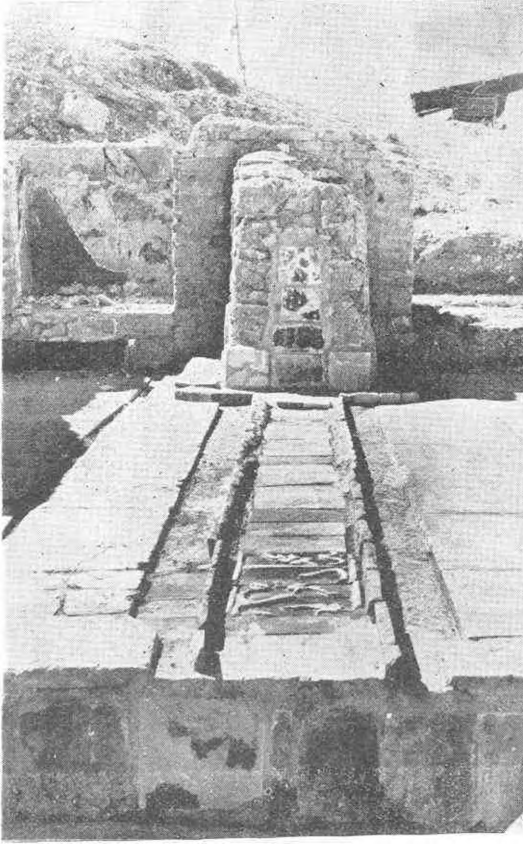
Res. 7 — Fiskiyeli kısmın zeminindeki renkli taş dekorasyon.

Res. 8 — Havuzun zeminindeki mozaik dekorasyon.

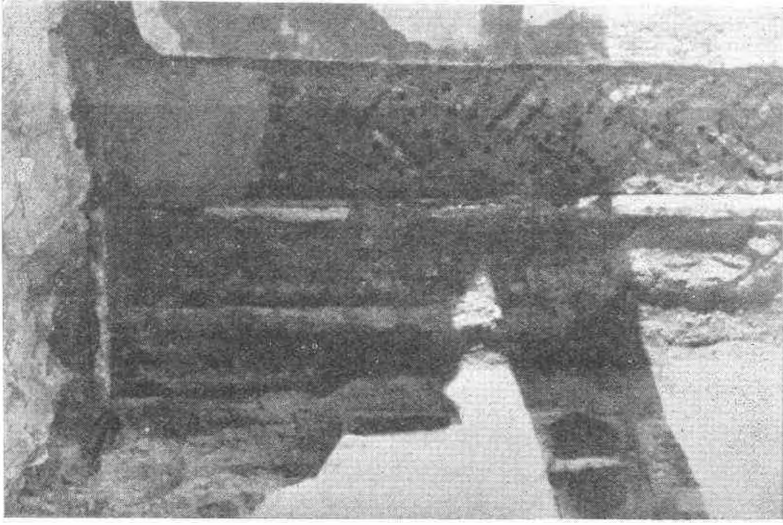
Res. 9 — Selsebil.

Res. 10 — Selsebil ve havuza giden su kanalları.

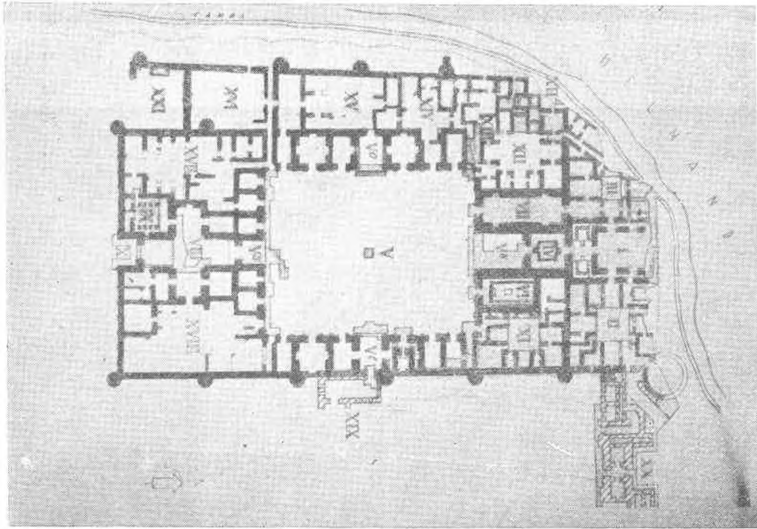
Res. 10 a — Kanaldaki kabartma çiçekli nesih yazılı çini levhalar.

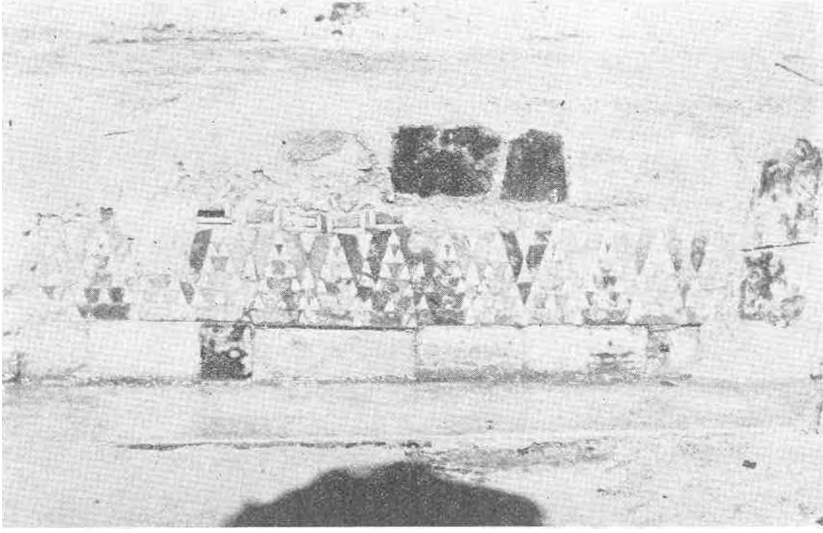
Res. 11 — Su kanallarındaki mozaik dekorasyonu.

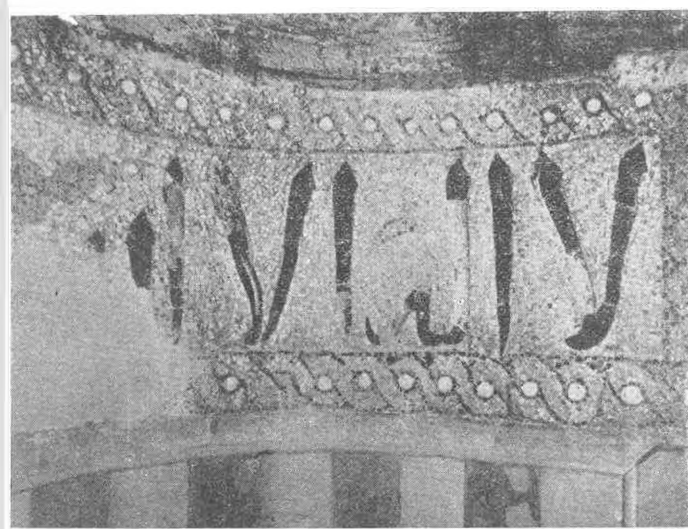
Res. 12 — Esas mekândan yan koridorlara açılan kapı.

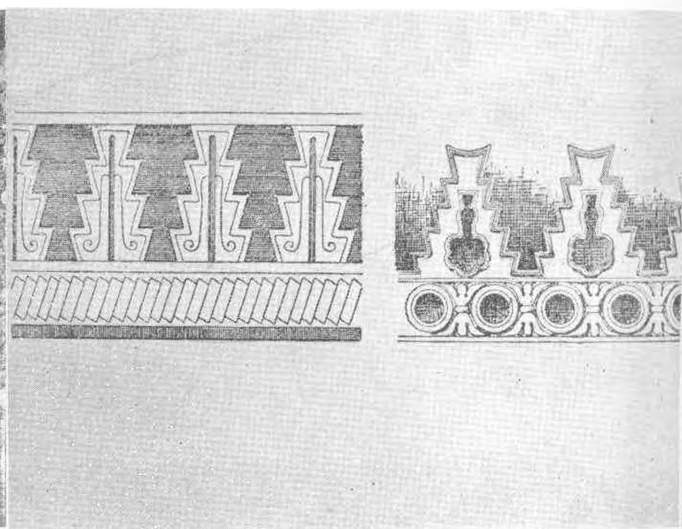
Res. 13 — Gazneli Mahmut'un Leşkeri Bazar'daki sarayının genel plânı.

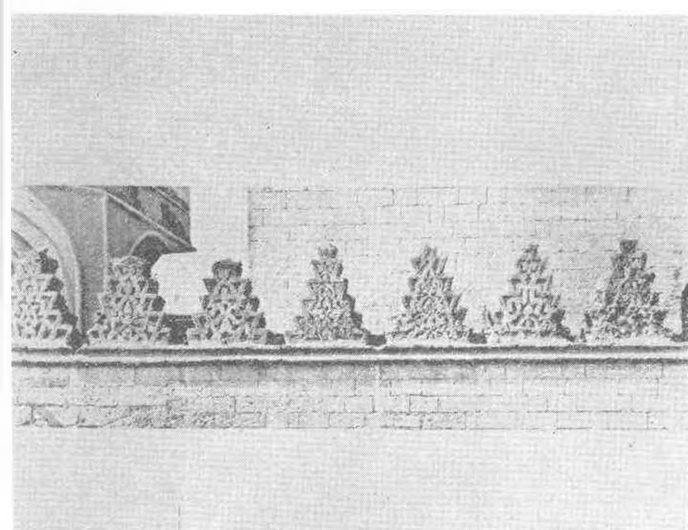
Res. 14 — Havuzun iç kenarındaki kilim motifine benzer renkli taş dekorasyonu.

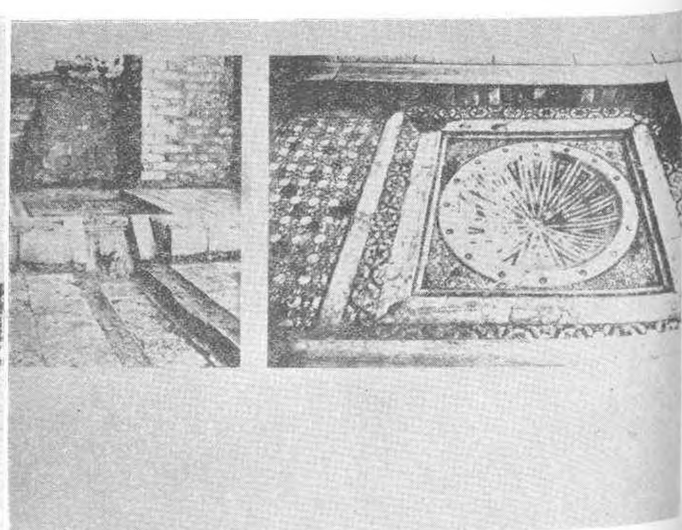
Res. 14a Kahire İbn-Tulun camii mihrap nişinin üstündeki cam mozaik dekorasyonu.

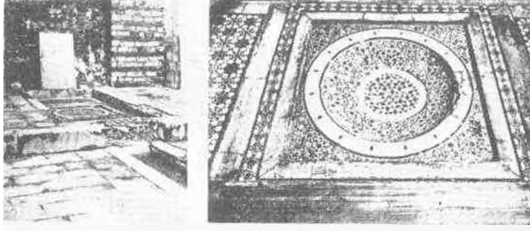
Res. 15a — Turfan ve Samarra'daki mazgal dekoru.

Res. 15b — Kalaun maristanındaki mazgallar.

Res. 16 — Kalaun maristanının Güney-Doğu cıvanının selsebil ve önündeki havuzda renkli taş dekorasyonu.

Res. 17 — Kalaun maristanının kuzey-batı eyvanının selsebili ve önündeki havuzda renkli taş dekorasyonu.

Res. 18 — Selsebilin arkasındaki kerevet kısmının çini döşemesi.

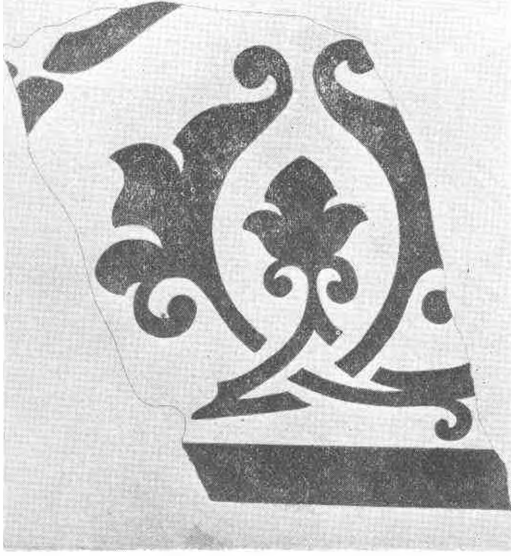
Res. 19 — Kabartma tavus kuşlu çini levha.

Res. 20 — Kitabe çinileri.

Res. 21 — Gazne sarayında Sultan Mes'ut III. un adı yazılı mermer kapı kemeri.

Res. 22 — Diyarbakır sarayındaki taş kabartma.

Res. 23a — Melik Salih Mahmut'un sikkesindeki çift başlı Kartal.

Res. 23b — Aynı sikkenin arka yüzü.

Res. 24a — Melik Salih Mahmudun sikkesindeki çift başlı Kartal.

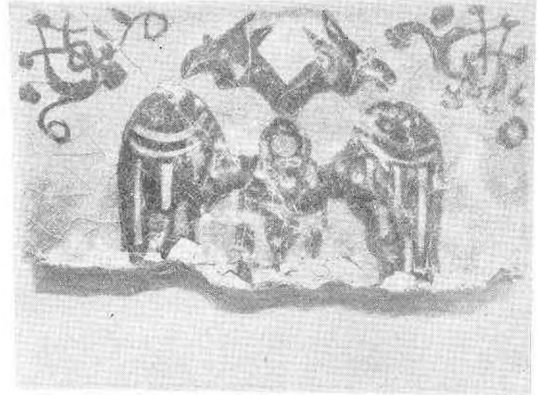
Res. 24b — Melik Salih Mahmudun 617 tarihli ishkesindeki çift başlı Kartal.

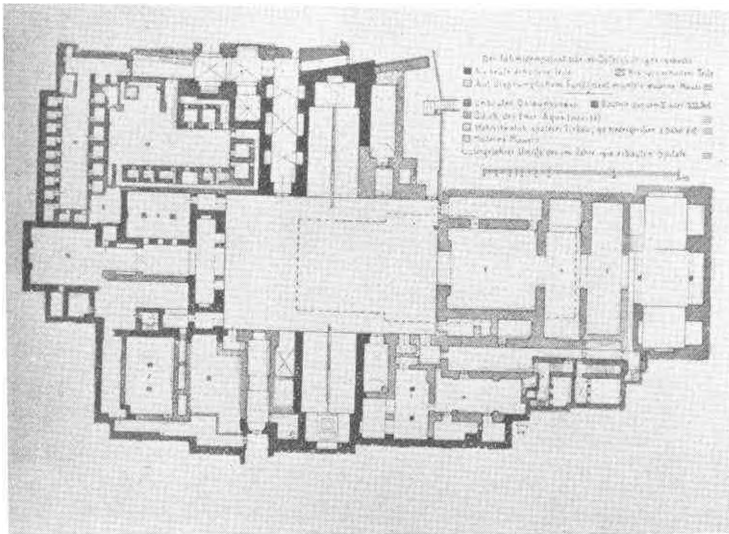
Res. 25 — Diyarbakır surlarında yedi kardeş burcu çift başlı kartal arması.

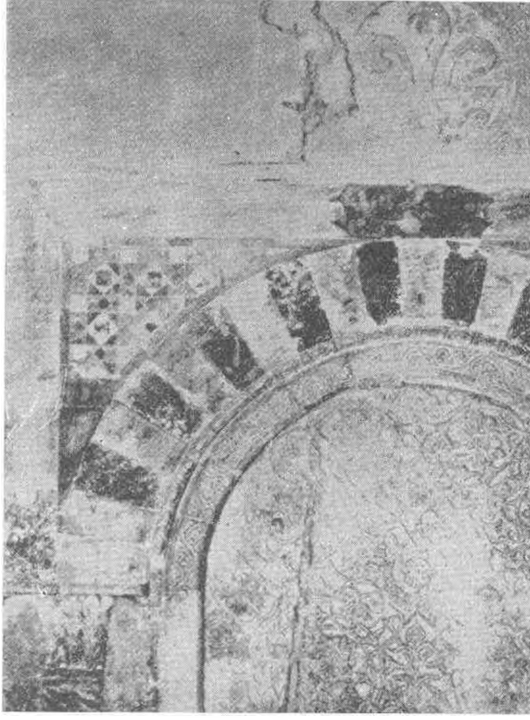
Res. 25a — Sarayda bulunan çift başlı kartal dekorlu çini karo.

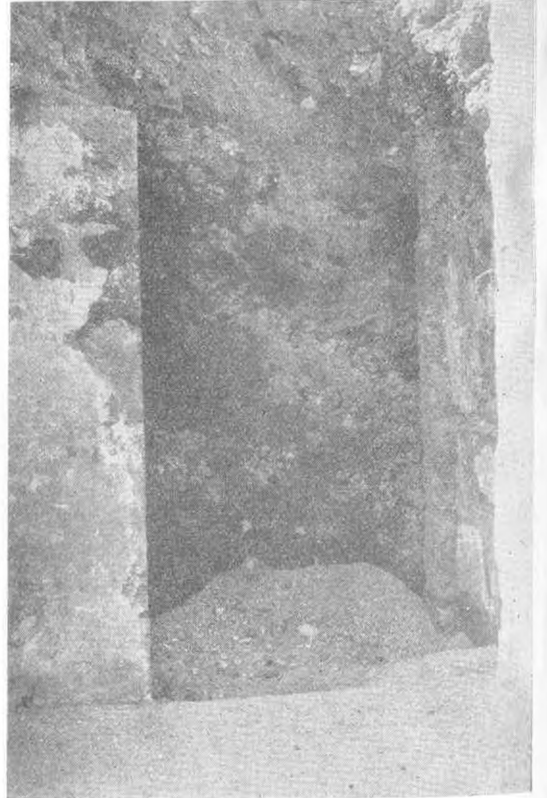
Res. 25b — Havuzun kenarına sonradan yerleştirilmiş olan çift başlı kartal dekorlu çini karo parçası.

Res. 26 — Sultan Kalaun maristanı plânı. (Herz'in plânı 1913)

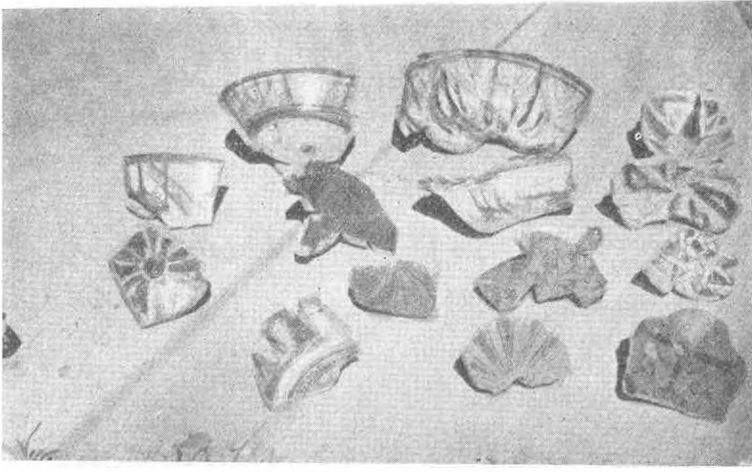
Res. 27 — Nureddin Zengi'nin Şam'daki maristanındaki türbesinde kesmetaş dekorasyon.

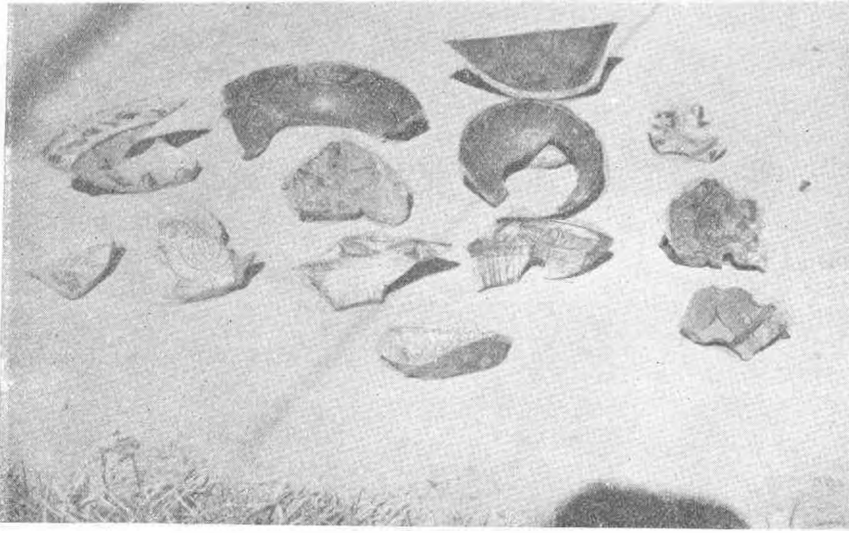
Res. 29 — Odanın kapısı.

Res. 28 — Aynı koridordan detay.

Res. 30 — Çıkarılan renkli keramikler.

Res. 31 — Çıkarılan renkli keramikler.

Res. 32 — Hafriyatta çıkan sırsız keramikler.

Abb. 1

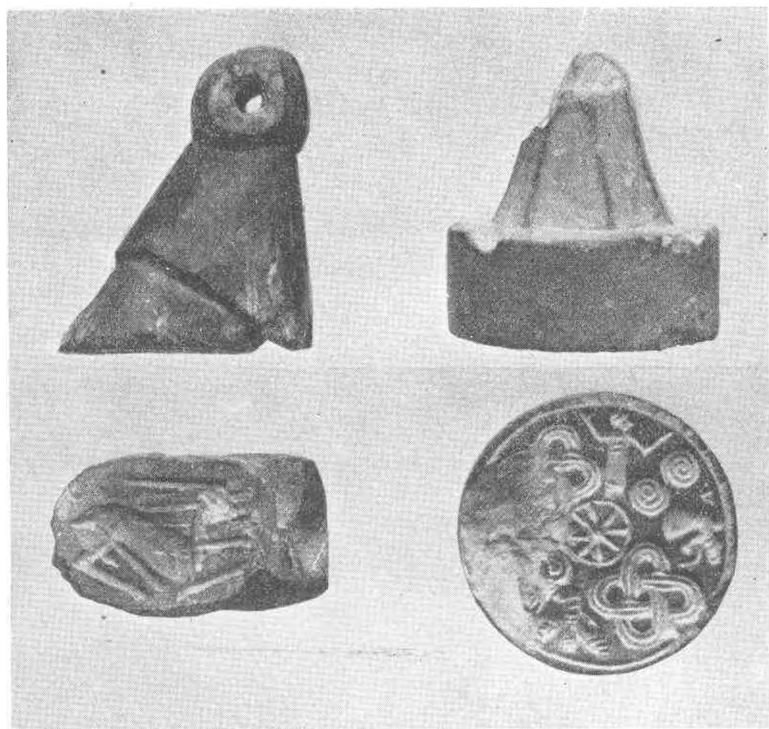

Abb. 2

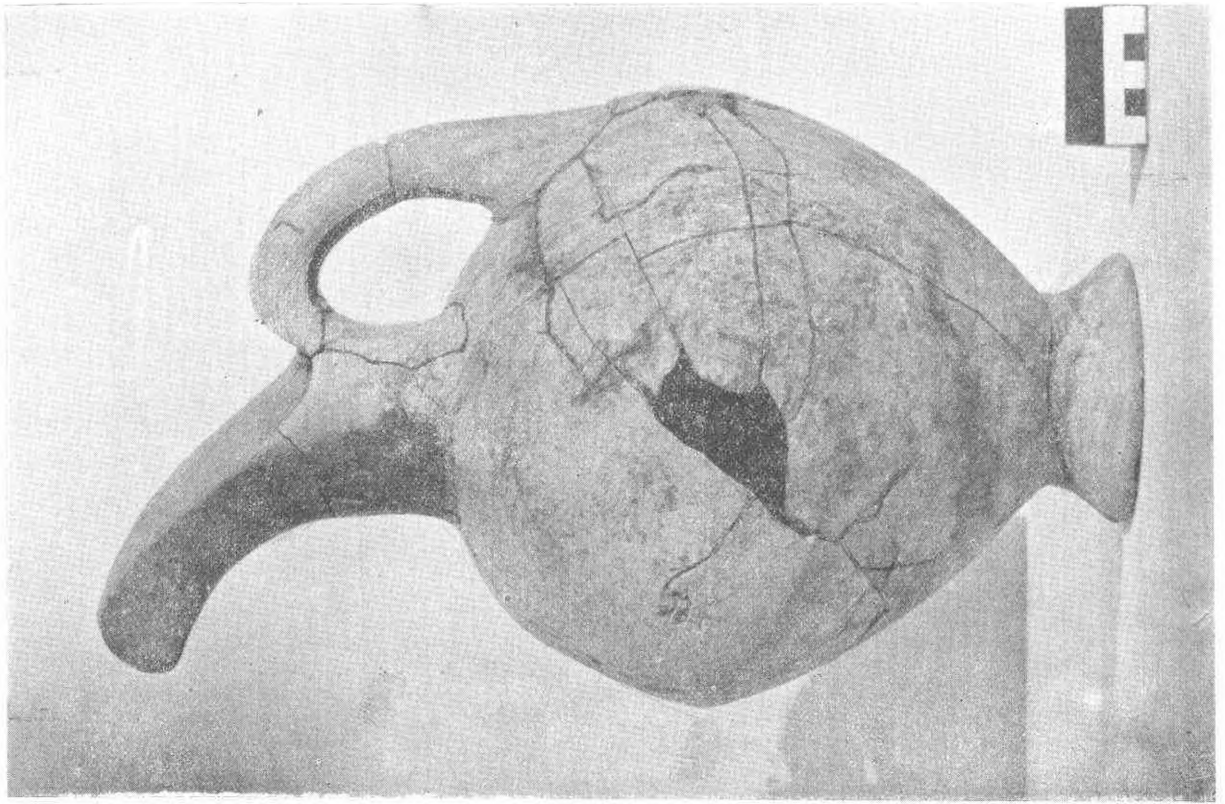

Abb. 3b

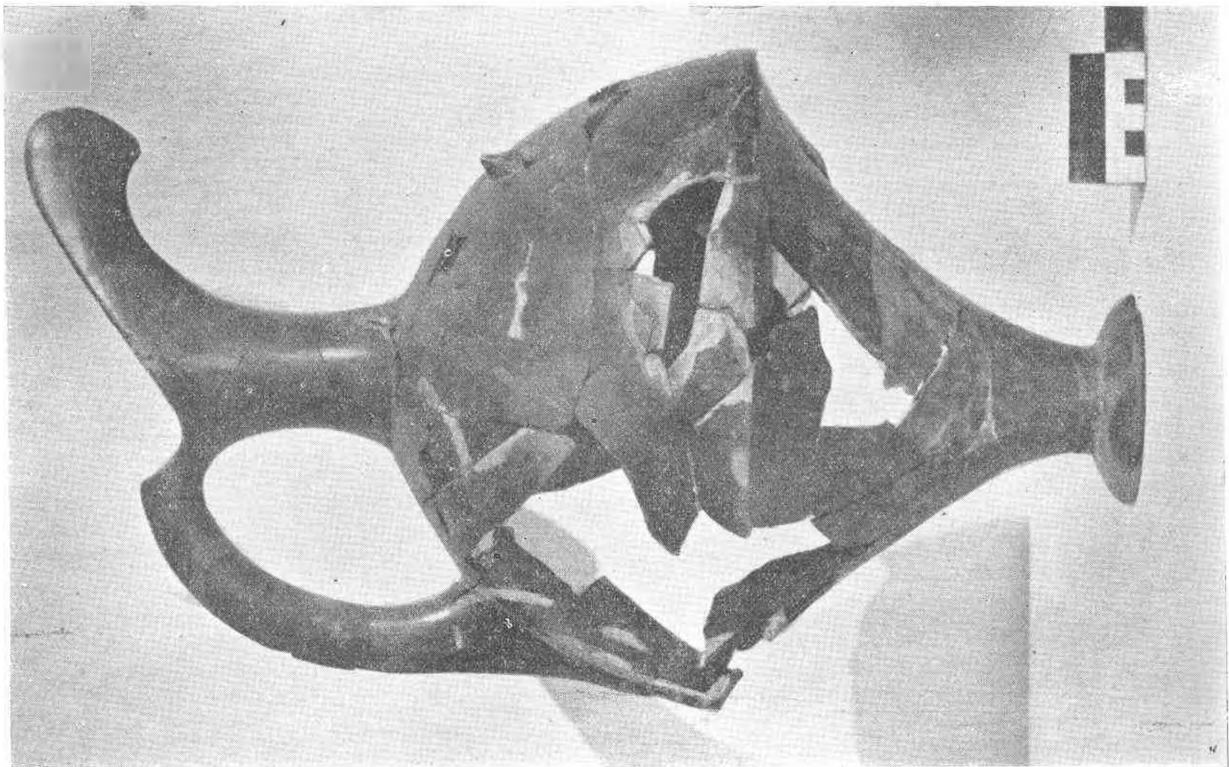

Abb. 3a

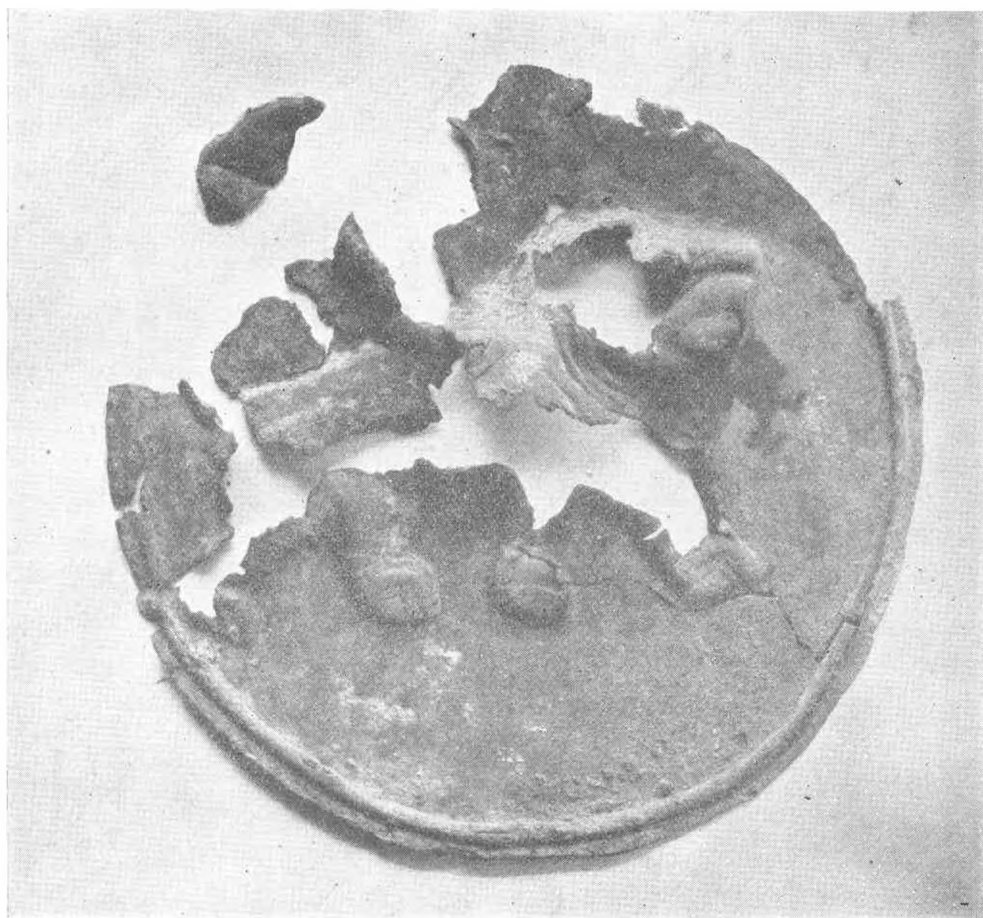

Abb. 4

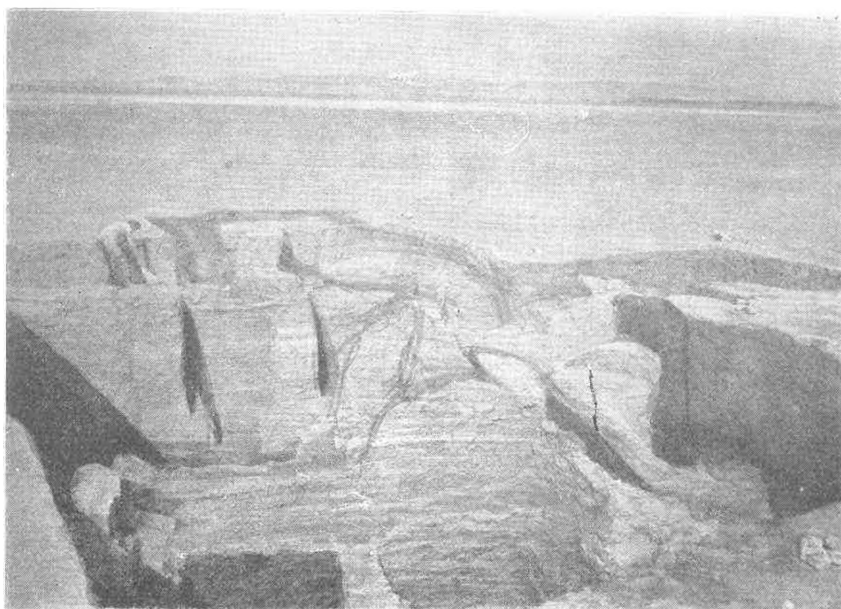

Fig. 1 — General view at the end of the excavations. The plaster Room shows at the left in the middle.

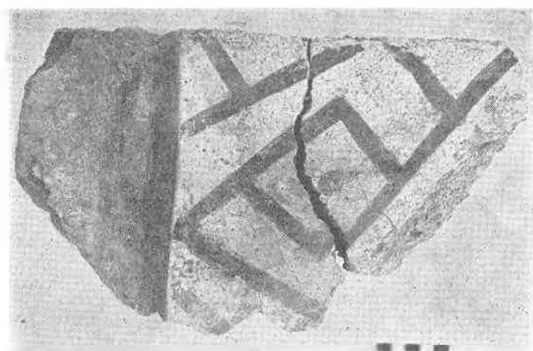

Fig. 2 — Wall plaster from the plaster room. On edge piece with bevelled band in plain red. (No. 147c)

Fig. 3 — Bowl of black burnished ware decorated with incised and white filled patterns, from the yellow house deposit. (No. 28)

Fig. 1 — Kazı başlangıcı

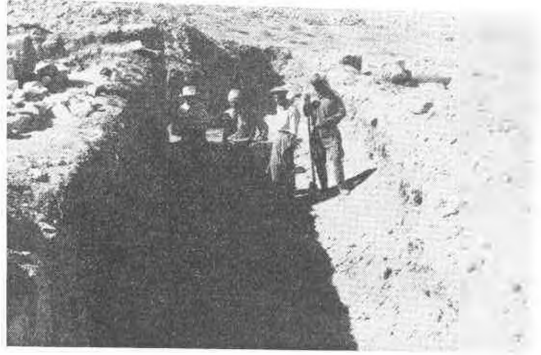

Fig. 2 — Kazı başlangıcı

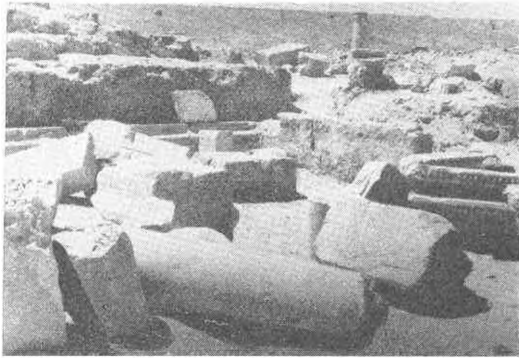

Fig. 3 — Kazının 21. günü.

Fig. 4 — Kazının 20. günü

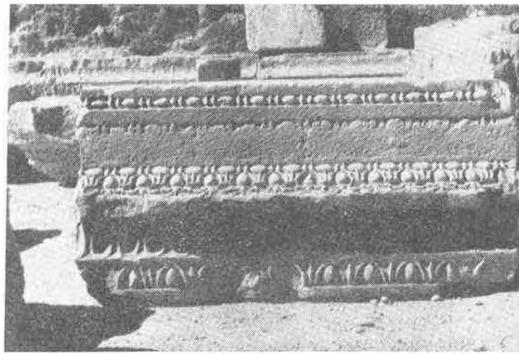

Fig. 5

Fig. 6

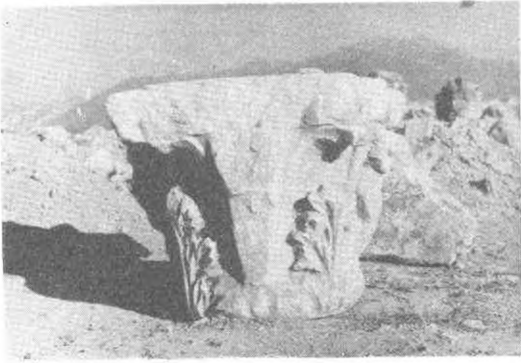

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

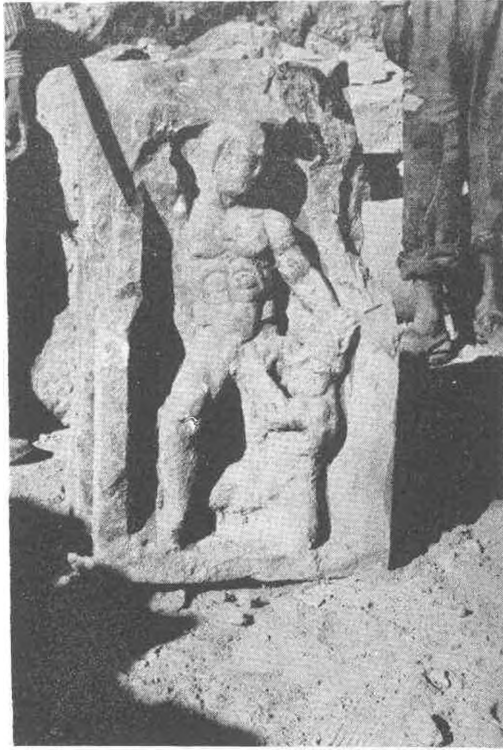

Fig. 11

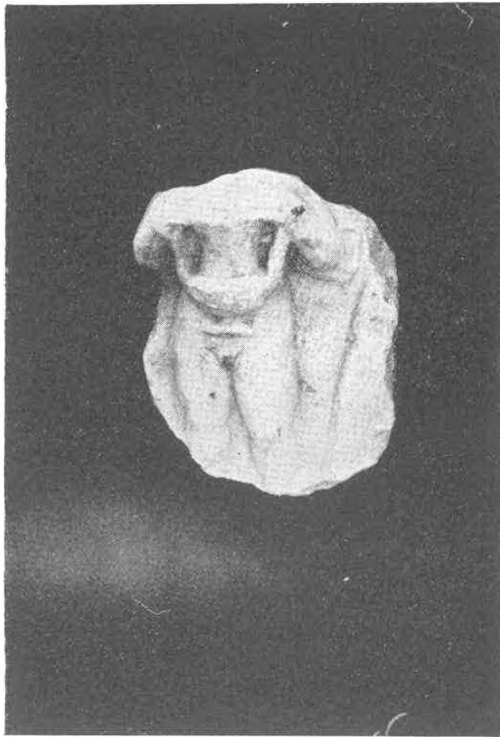

Fig. 12

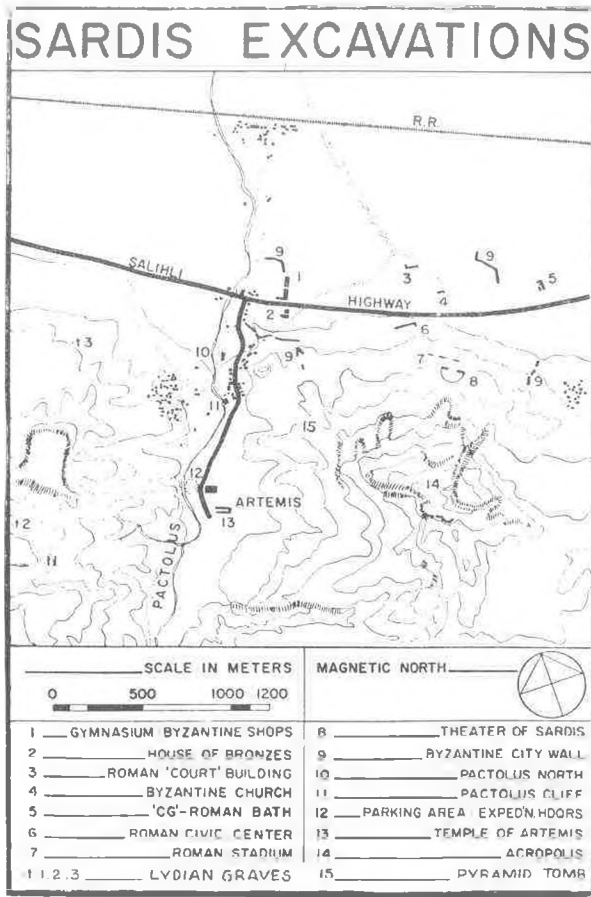

Fig 1

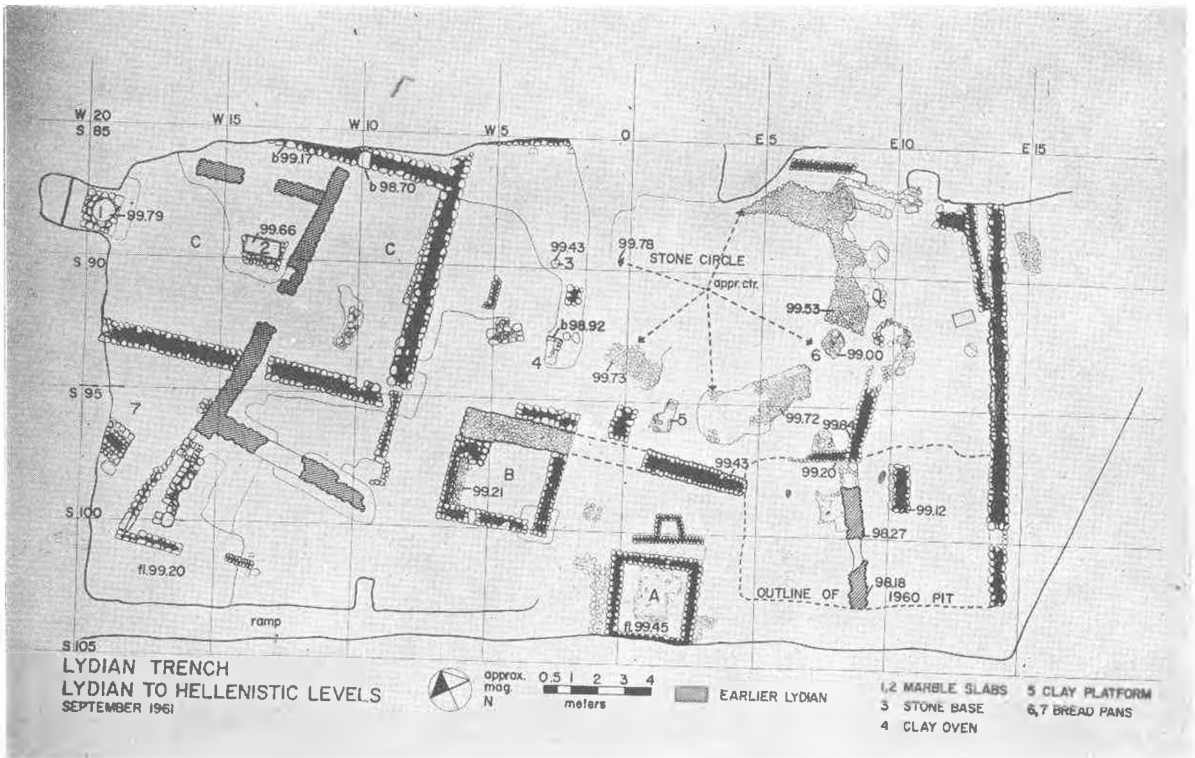

Fig. 2 — Hellenistic and Lydian Levels, House of Bronzes

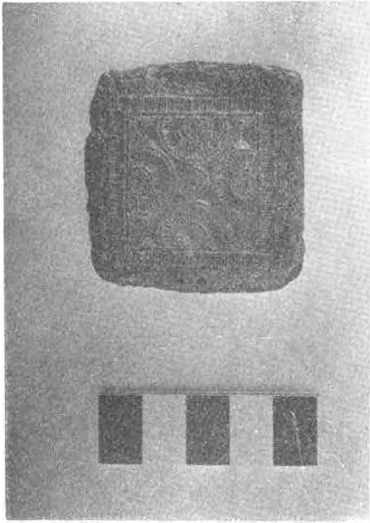

Fig. 3

Fig. 4 — Lydian Vases, Lydian (Trench) house of Bronzes.

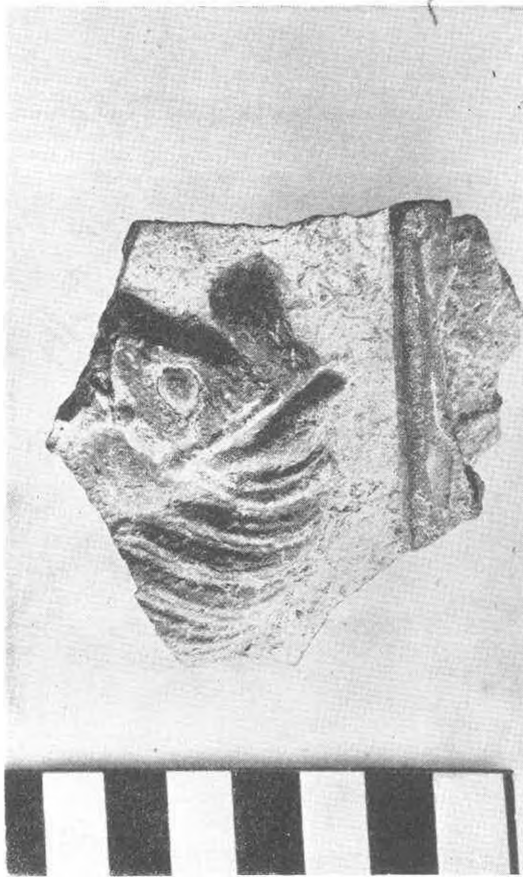

Fig. 5 — Horse head from a terra cotta frieze. Lydian Trench. House of bronzes.

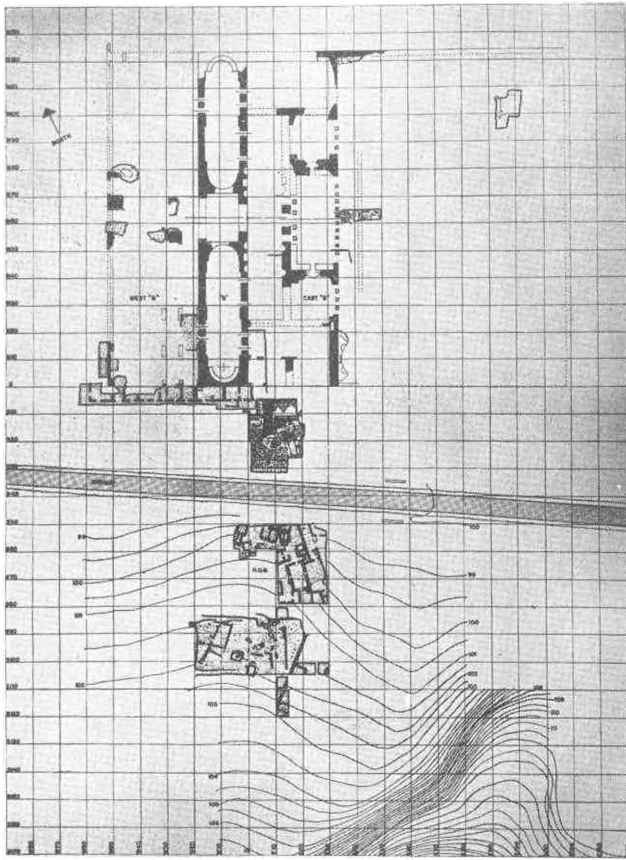

Fig. 6 — Plan of Band House of branzas sector.

Fig. 7 — Roman road. Lower left, strips of Byzantine and ottoman road, Center; Byzantine shops and Central gymnasium building in back ground.

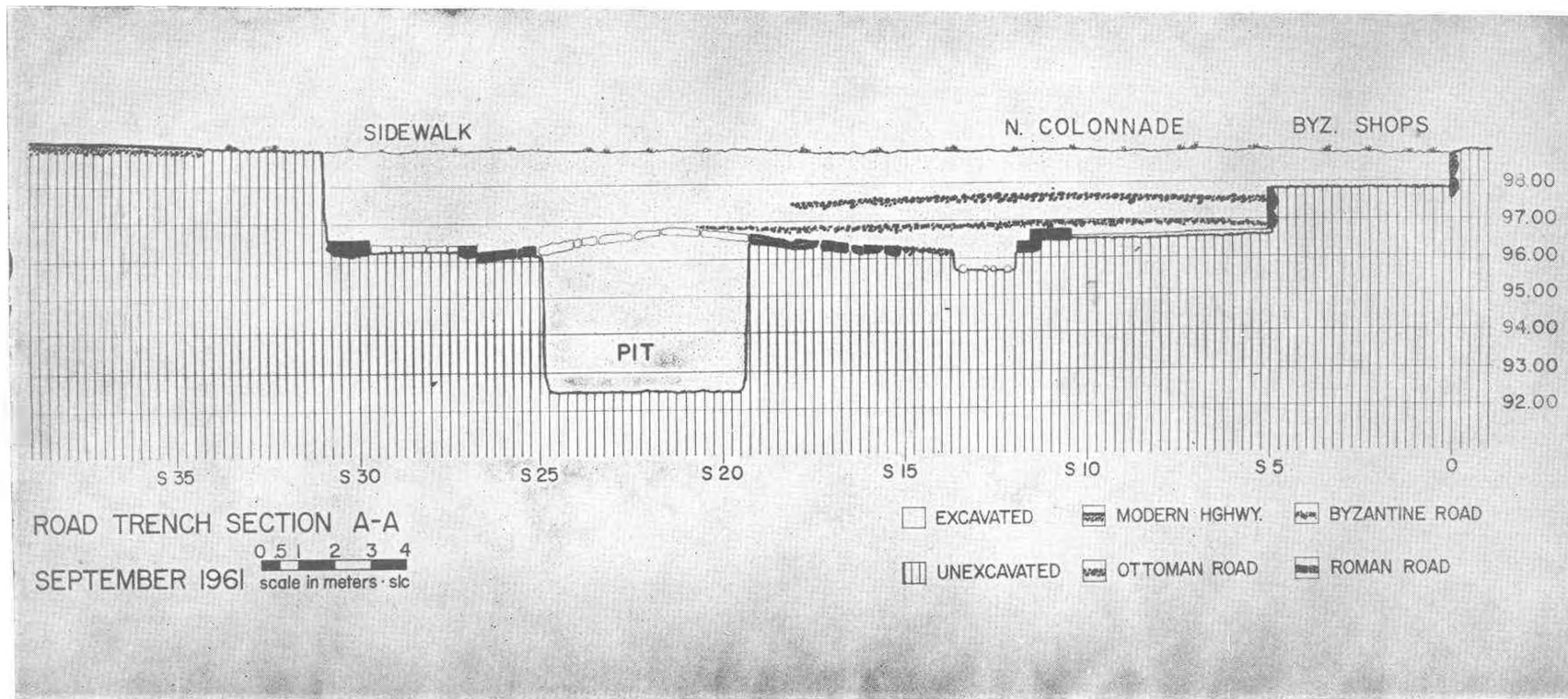

Fig. 8 — Road Trench sector, North - South section, A - A on plan fig. 9.

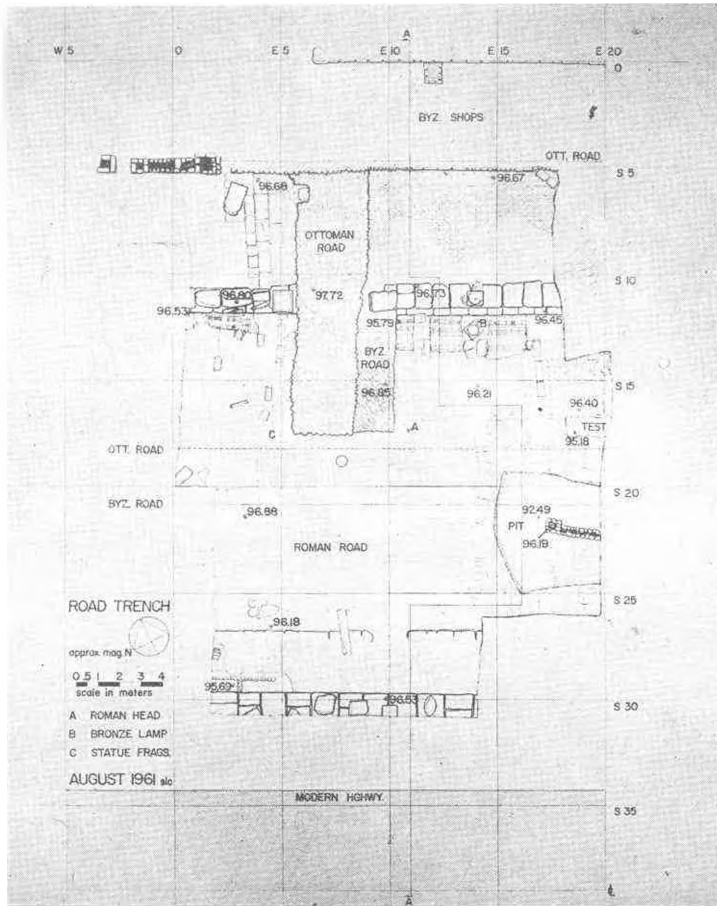

Fig. 9 — Road Trench, plan (Segment of ottoman and Byzantine road. Left standing for Central purposes.)

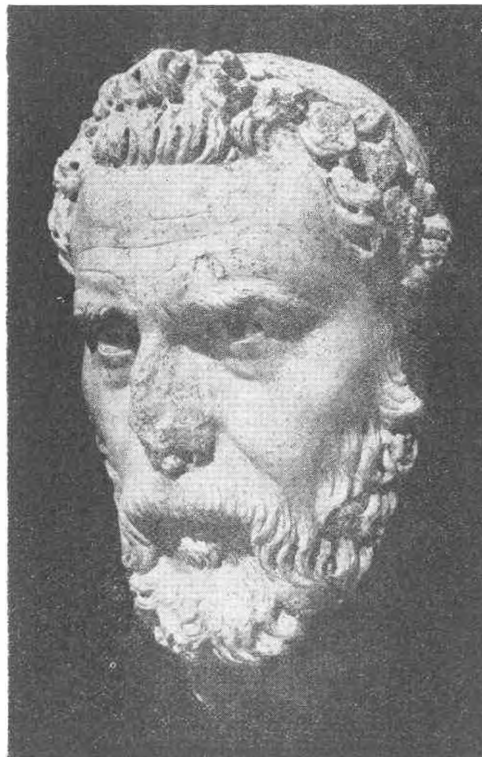

Fig 10

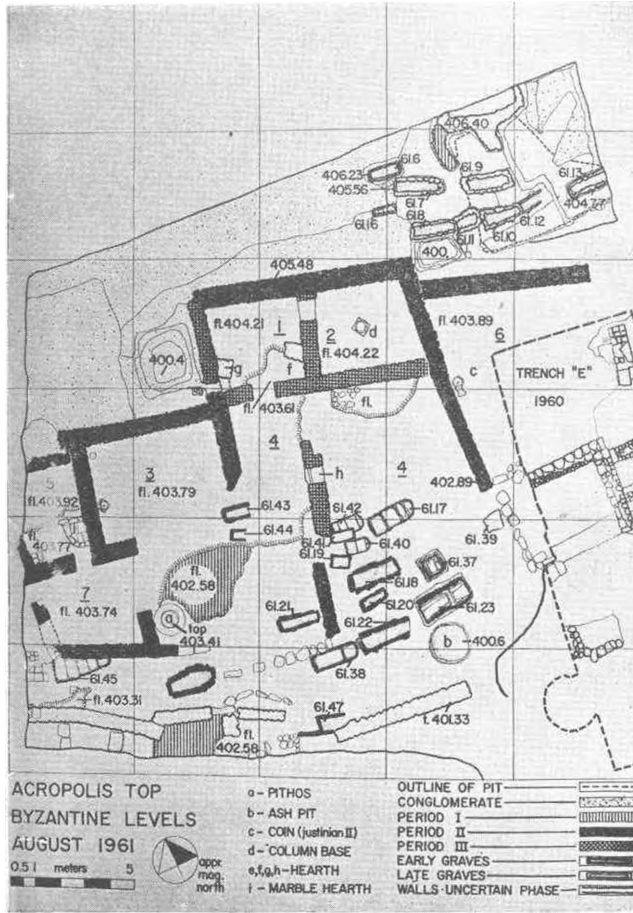

Fig. 14 — Acropolis plan of the Byzantine Levels

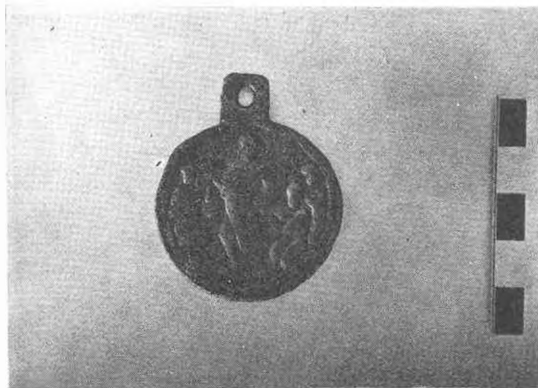

Fig. 15 — Byzantine Bronze Medallion, Acropolis.

Fig. 16 — Detail of Wall painting in Peacock tomb (gravebl. 14)

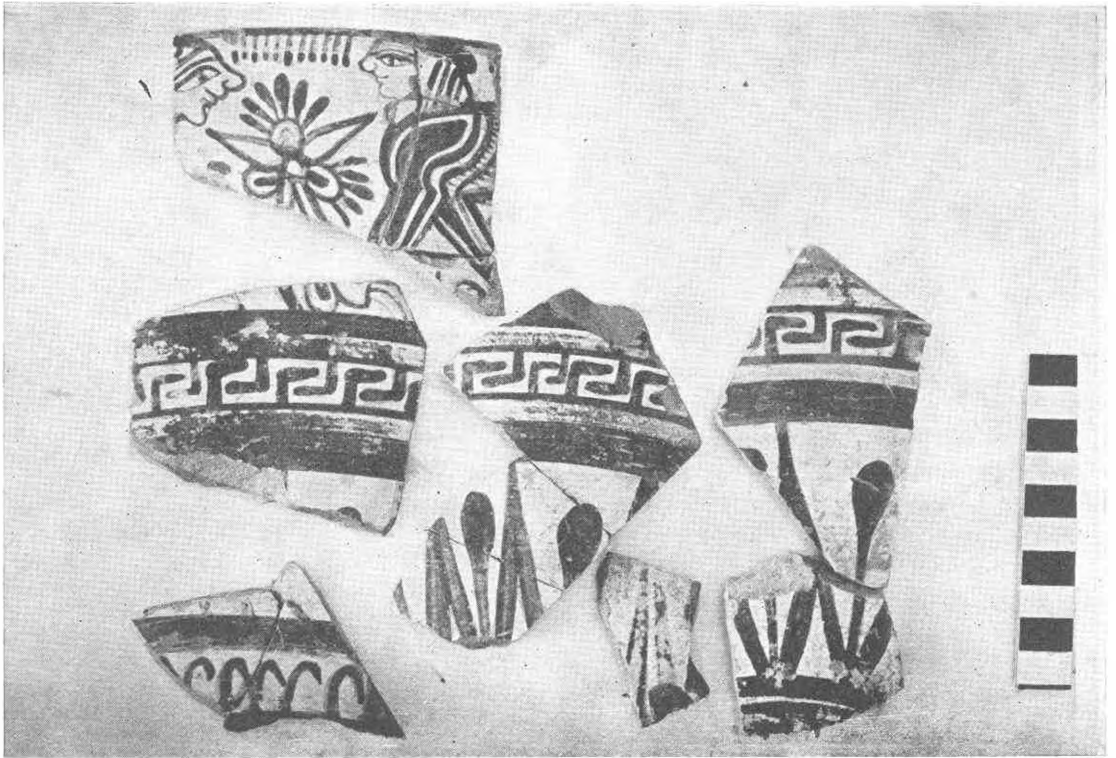

Fig. 17 — Fragments of Aeolic Vase from Lydian Levels at PN.

Fig. 18 — Fragment of colossal statue of Antonious Pius, from Artemis temple.

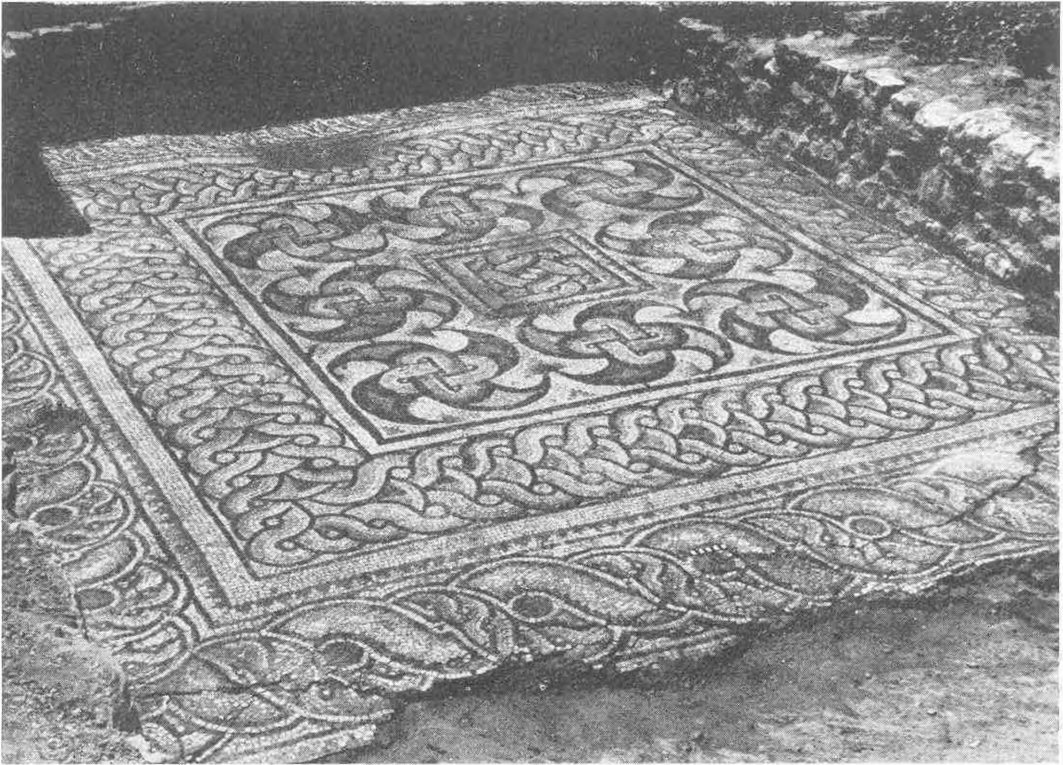

Fig. 19 — Mosaic of Roman bath Complex.

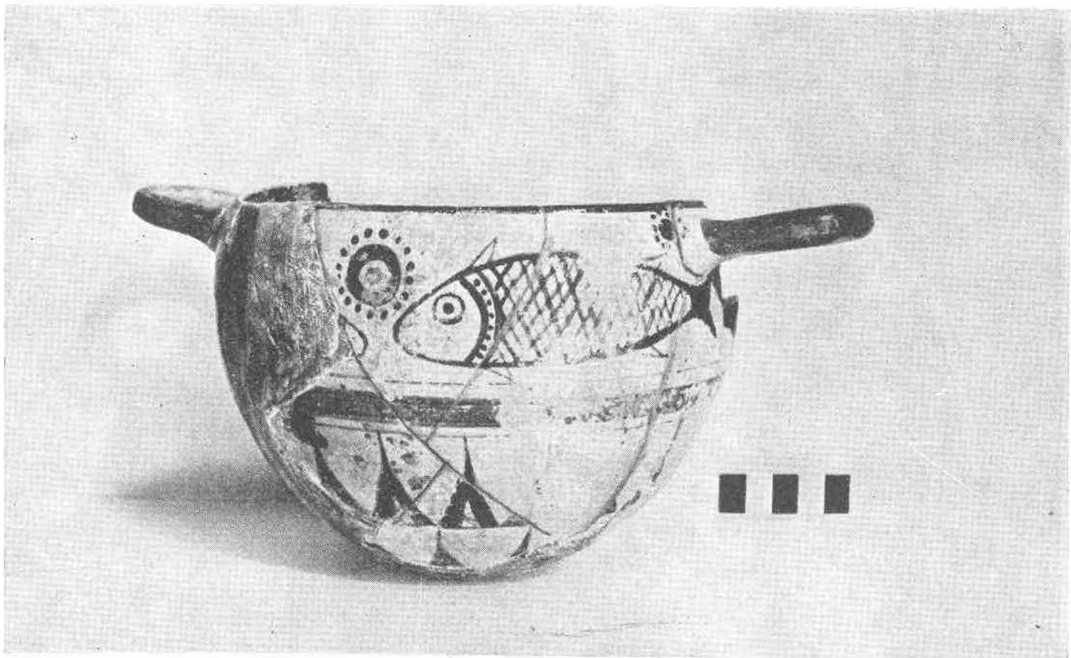

Fig. 20 — Lydian Skyphos.

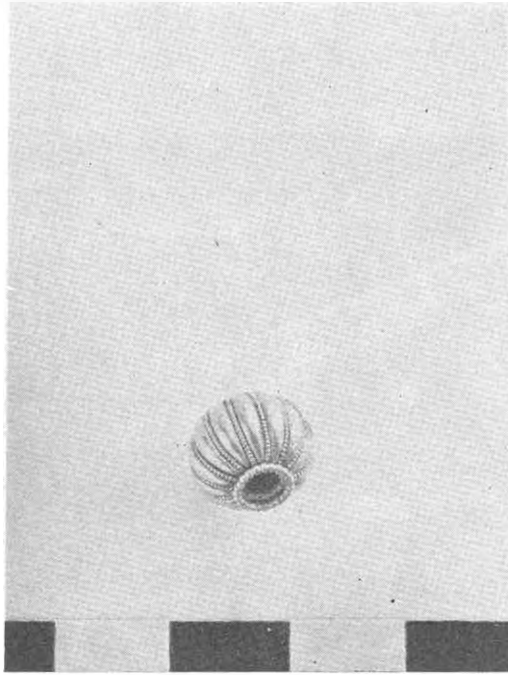

Fig. 21 — Gold Bead from grave 1961. 2.

Fig. 22 — Agate pendant on gold wire. grave 1961. 1 2.

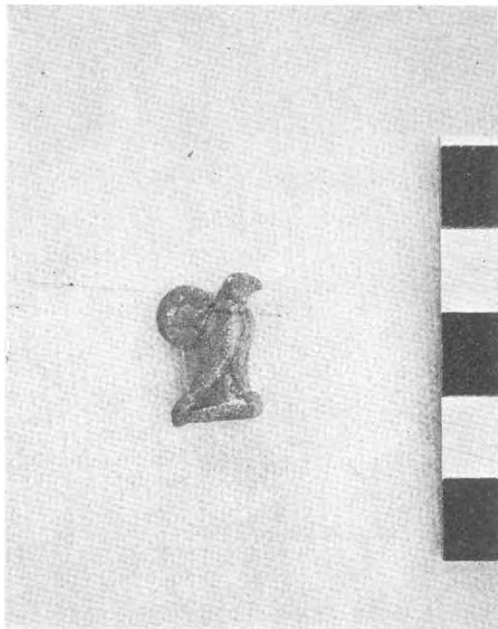
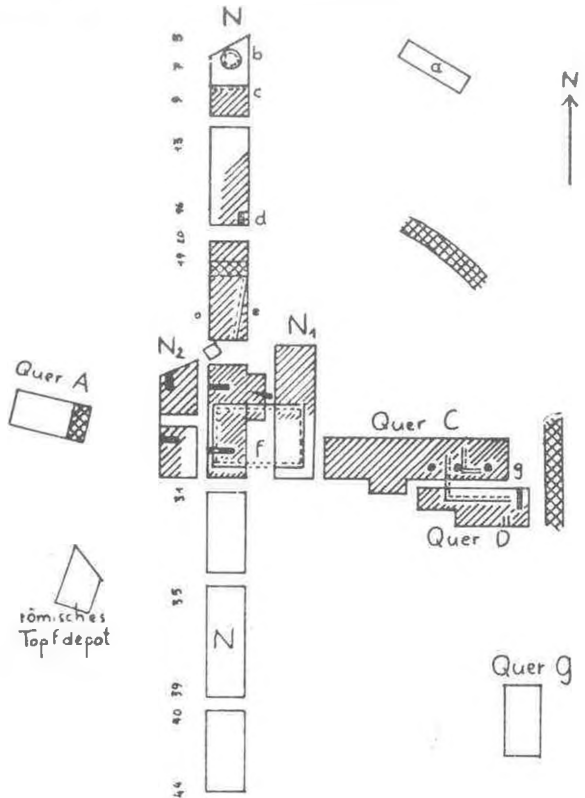

Fig. 23 — Silver hawk, grave 61, 62.

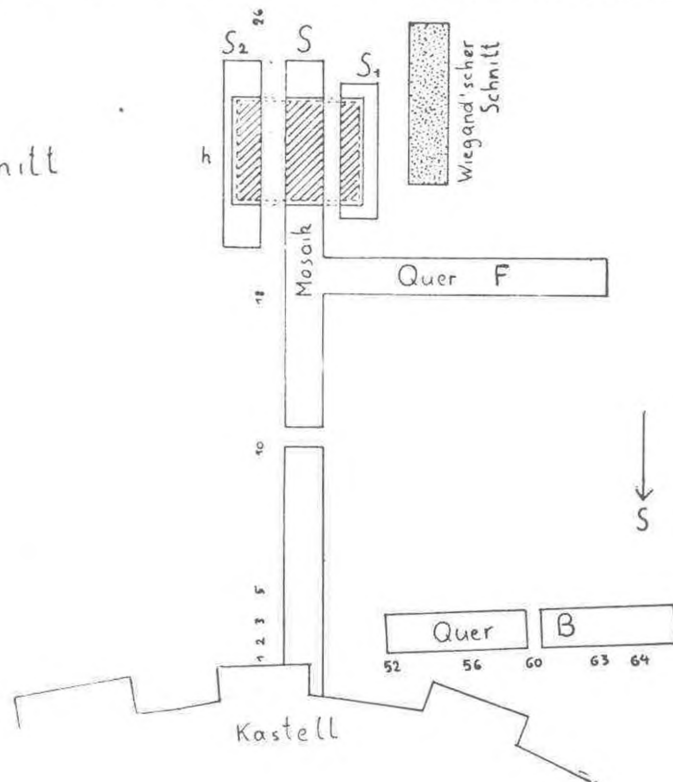
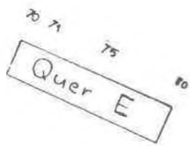
Schematische Planskizze

Nord-Schnitt

- arch Reste
- Fundamente des 5-Jh
- ▨ arch. Schicht
- ▩ mittelalterl. u byzant. Stadtmauer
- a Bossenquadern, frühe griech. Befestigungsmauer
- b hellenist Brunnen
- c Mauer des 5. Jh
- d Mauerrest des 5. Jh
- e Mauer des 5. Jh.
- f grosses Fundament des 5 Jh überbaut arch Reste. N u. westl weitere Mauern des 5 Jh
- g arch. Pfostenlöcher
- h Haus des 5. Jh

Süd-Schnitt

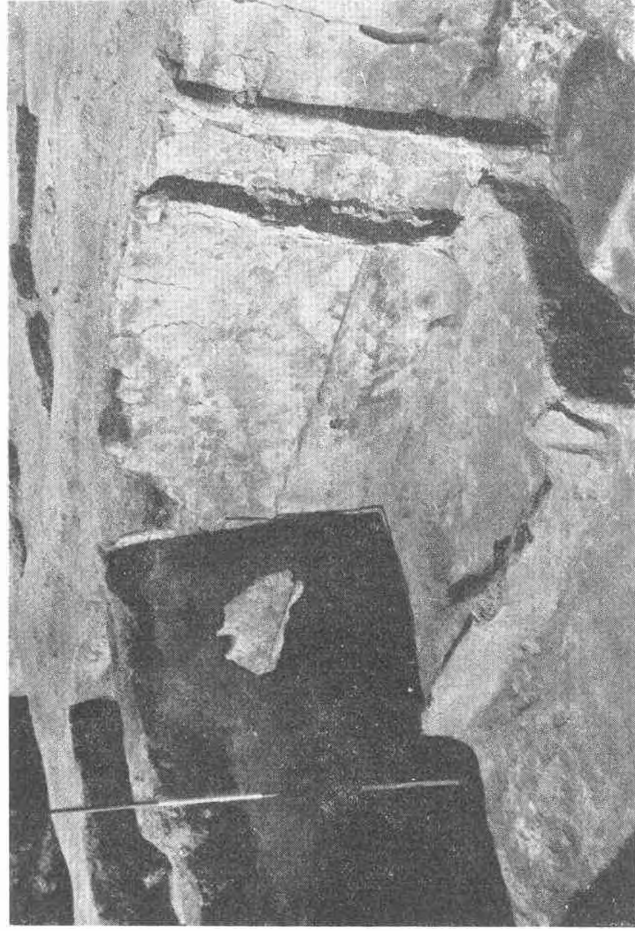

Fig. 1

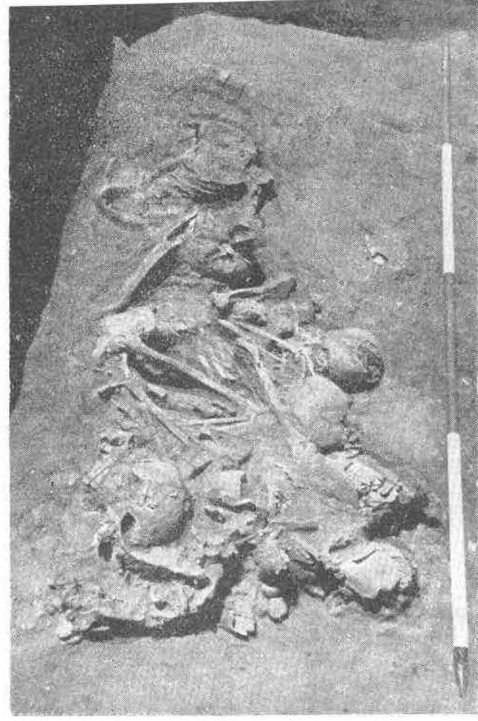

Fig. 2

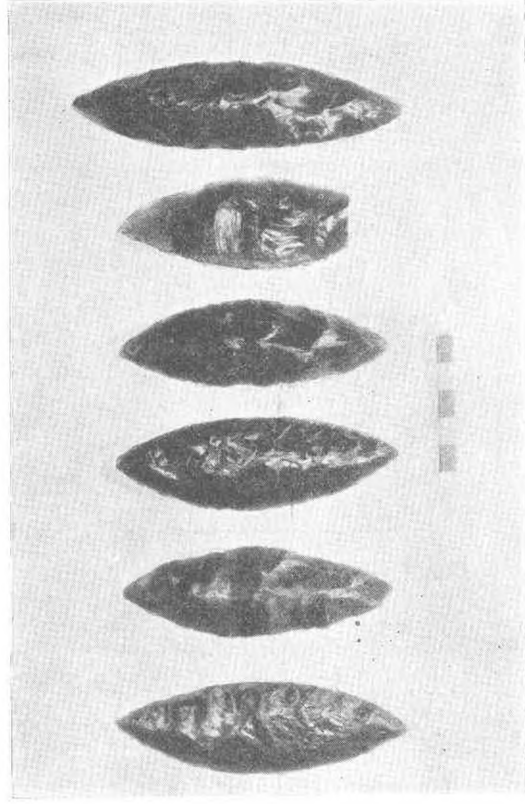

Fig. 3

Fig. 4

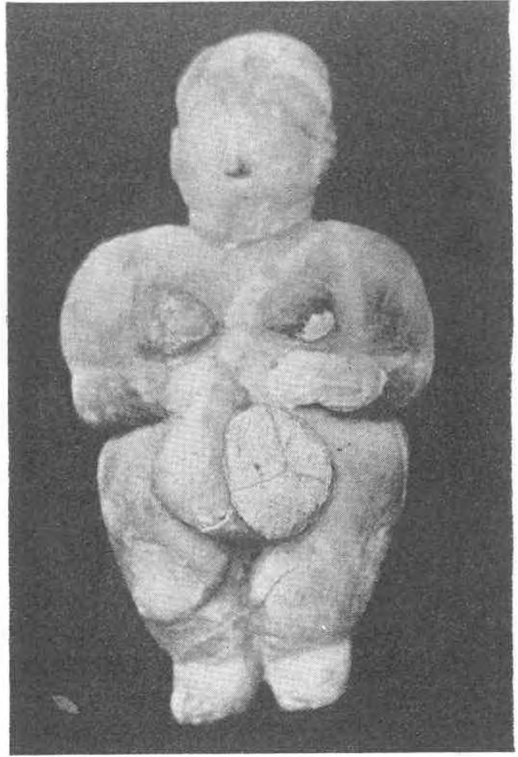

Fig. 5

Fig. 6

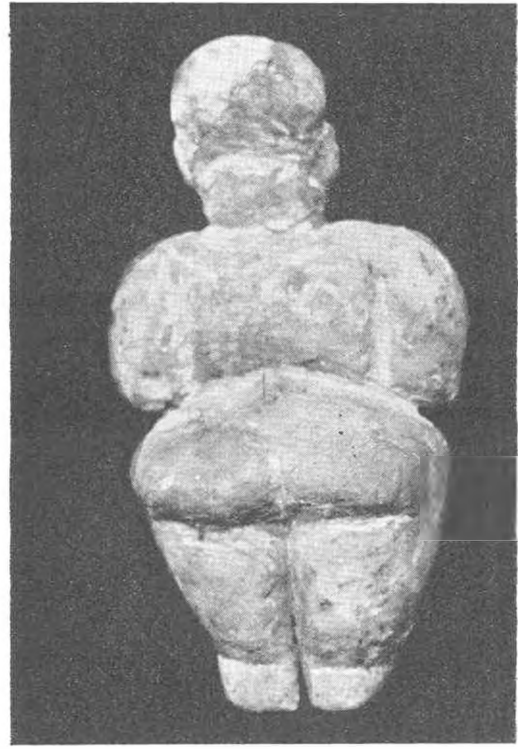

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

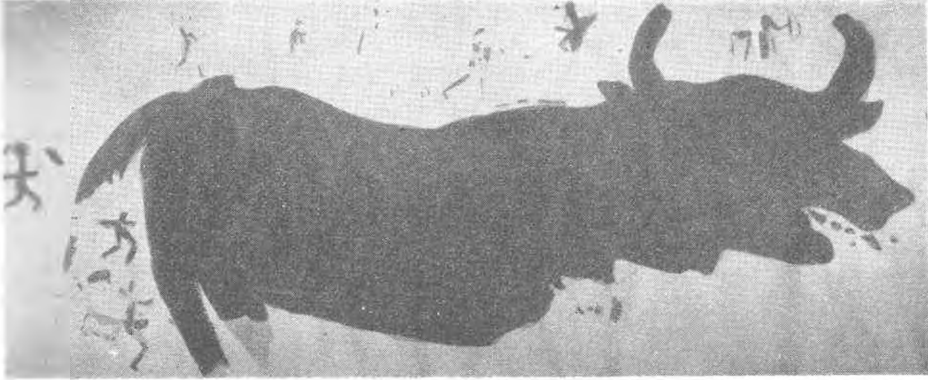

Fig. 10

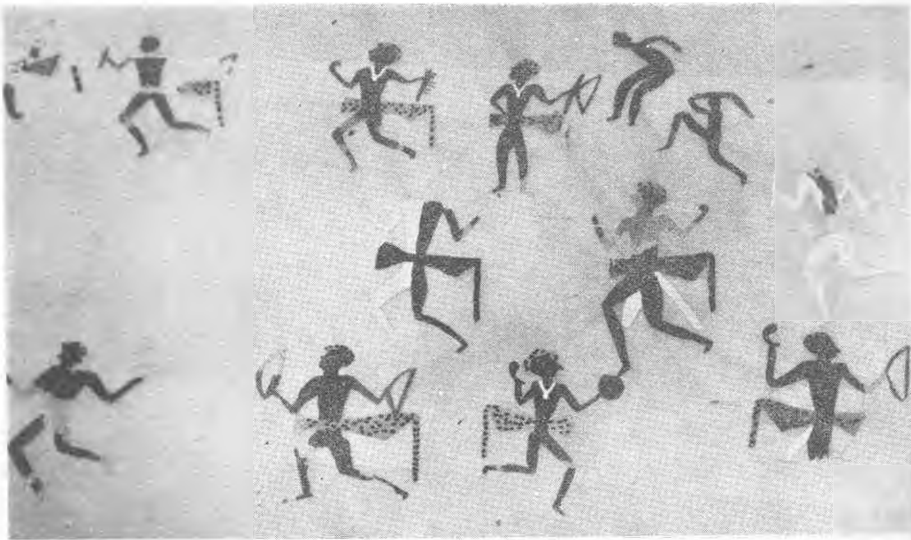

Fig. 11

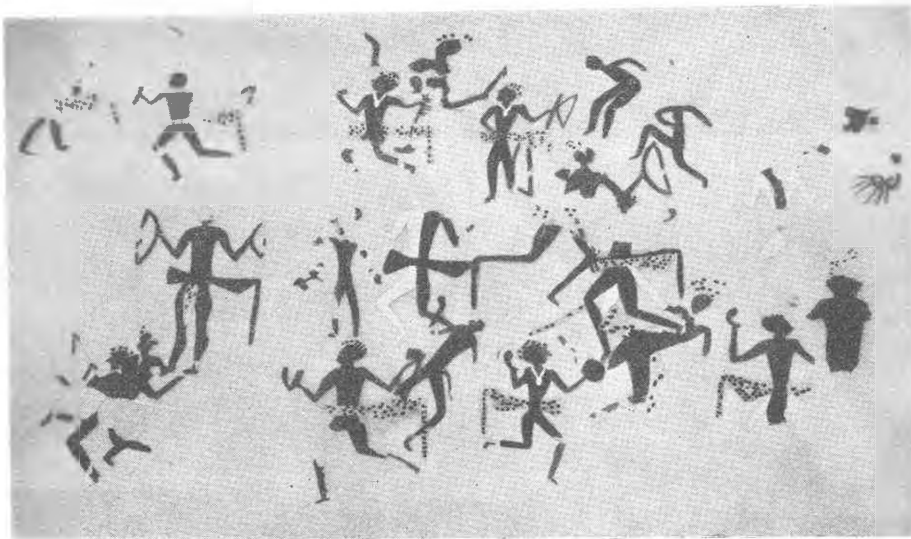

Fig. 12

MALATIYA - TURCHIA
SCAVI 1963 NELL'AREA DELL'YHOUK

N

L I M I T E D E L L O S C A V O

Plan : I

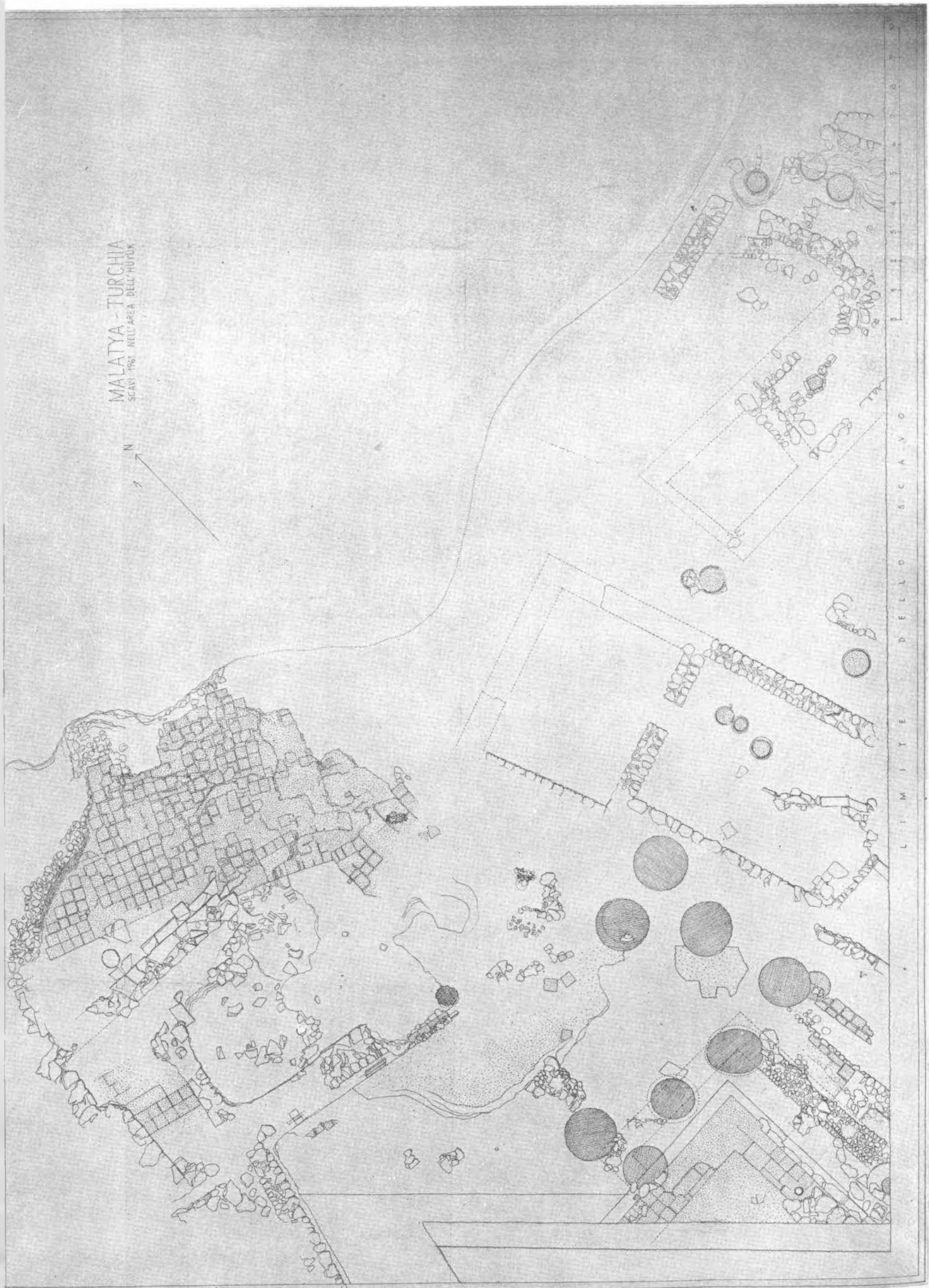

Fig. 1 — Arslan tepe (malatya) General View of the excavation Area.

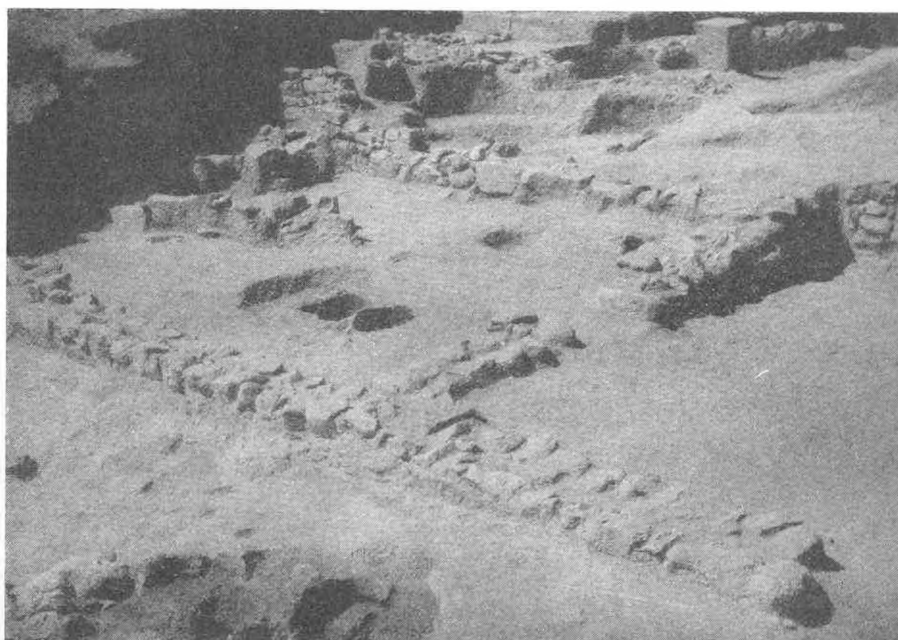

Fig. 2 — Arslantepe (Malatya) Buildings of the I. st. Archaeological Level

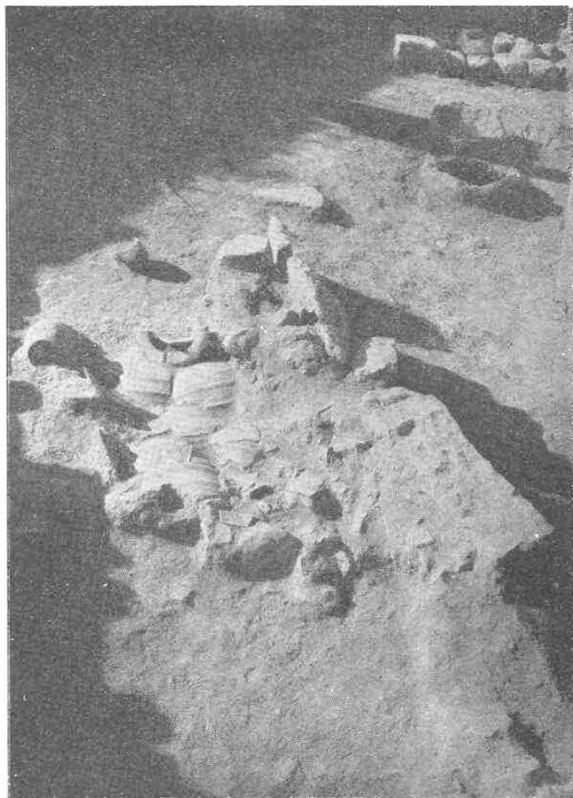

Fig. 3 — Arslantepe (Malatya) Storage jars on the Floor of a Roman - Byzantine house.

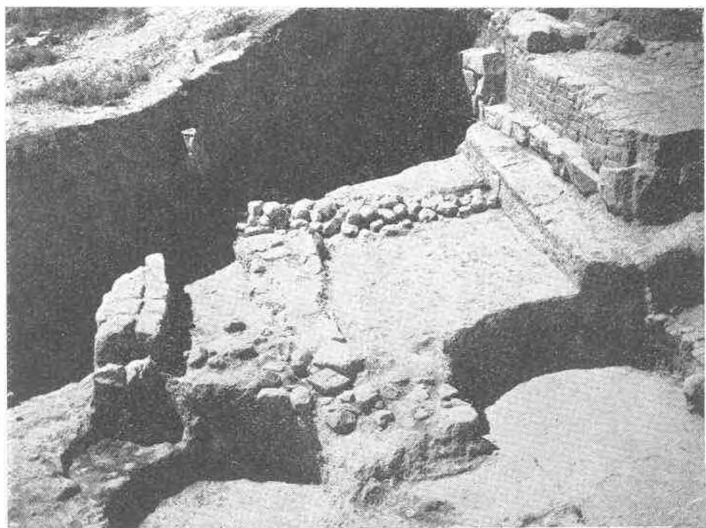

Fig. 4 — Arslantepe (Malatya) Buildings of the 2 nd. archaeological Level and remains of two silos.

Fig. 5 — Arslantepe (Malatya) the defense wall in the northern Side of the Hüyük.

Plate 1 — Foundations of a church to the north of Ayasofya.

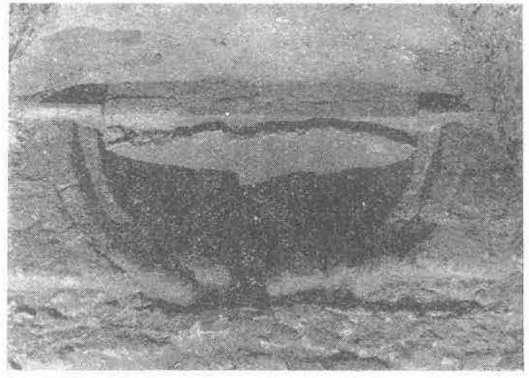

Plate 2 — Painted tomb on the south west side of Ayasofya.

Plate 3 — Narthex, South wall, mother praying to Christ.

Plate 4 — Narthex, South Wall, boy possessed by Devils.

Plate 5 — Work in progress on the removal of plaster from the Cupola.

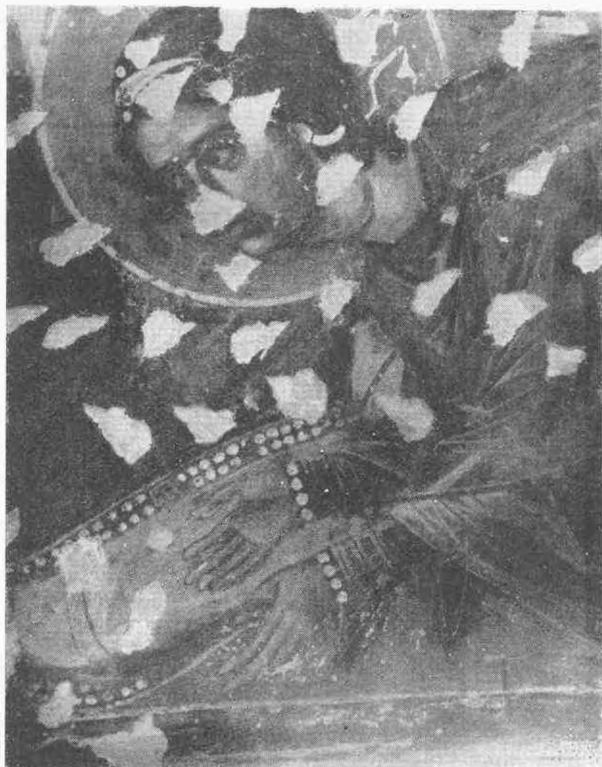

Plate 6 — Cupola. Detail of a head from the Frieze of angels.

Plate 7 — Exonarthex west wall. Last judgment. Detail of the Dead arising from their tombs.

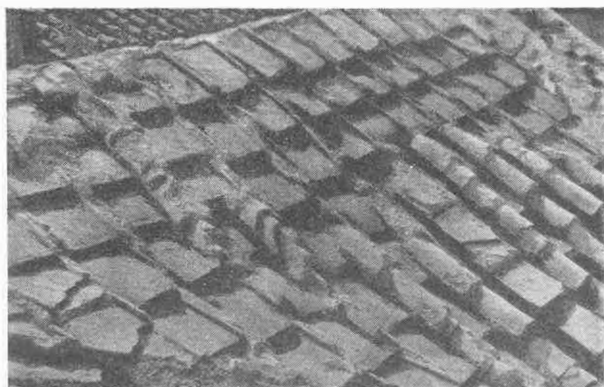

Plate 8 — Narthex. South west side. Original tiling of the roof.

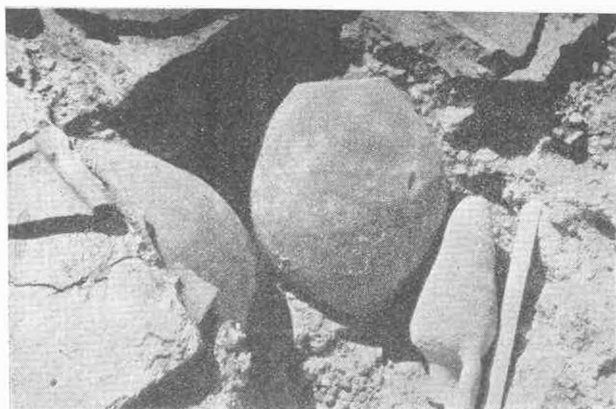

Plate 9 — Exonarthex. north side of roof. Jars and amphora inserted into the mortar.